

Van economische ontreddeering naar zelfredzaamheid

Crisisframes en -metaforen in de troonredes uit de 20ste en 21ste eeuw

Bron afbeelding: <http://www.lankatruth.com>

Masterscriptie Neerlandistiek – Taalbeheersing

Universiteit Leiden

Manon Voituren

S1039490

manonvoituren9@gmail.com

Begeleider: Prof. Dr. J.C. de Jong

Tweede lezer: Dr. R.J.U. Boogaart

20 ECTS

Juni 2014

Inhoudsopgave

Voorwoord	05
Samenvatting	06
1. Inleiding	07
2. Troonrede als genre	11
2.1 Prinsjesdag en de troonrede: een lange traditie	11
2.2 Een uitgebreid totstandkomingsproces	11
2.3 Speechschrijver <i>Snoek</i>	12
2.4 Bijzonder karakter	13
2.5 Symboliek: de troonrede als ritueel	14
3. Geschiedenis metafoorstudies en relatie met framing	15
3.1 Kenmerken en mogelijke kracht van de metafoor	15
3.1.1 <i>Oorsprong in de klassieke retorica</i>	15
3.1.2 <i>Cognitieve activiteit: nieuwe inferenties door conceptualisatie</i>	16
3.1.3 <i>Verschil metafoor en metonymie</i>	19
3.1.4 <i>Recente inzichten</i>	19
3.2 Invloed van de metafoor op het redeneren	20
3.2.1 <i>Virus versus beest</i>	20
3.2.2 <i>Krachtige voortdurende beïnvloeding</i>	21
3.2.3 <i>Impliciete beïnvloeding</i>	22
3.3 Onderscheid tussen (in)directe, (on)opzettelijke en (on)bewuste metaforen	22
3.3.1 <i>Cognitieve representaties</i>	22
3.3.2 <i>Directe en indirecte metaforen</i>	23
3.3.3 <i>Opzettelijke en onopzettelijk metaforen</i>	23
3.4 Identificeren van een talige metafoor volgens vijfstappenplan <i>Steen (2011)</i>	24
3.5 Relatie metafoorgebruik en framing	27
3.5.1 <i>Frame als verhaal</i>	27
3.5.2 <i>Oorlogsframe: vergelding in plaats van rechtvaardigheid</i>	28
3.5.3 <i>Succesverhaal</i>	28
3.5.4 <i>Framing als communicatiestrategie</i>	29
3.5.5 <i>Crisisframes tijdens kredietcrisis volgens Gagestein (2012)</i>	29
3.6 Crisismetaforen	31
3.6.1 <i>Crisis narratives tijdens de Age of Austerity (Stanley 2014)</i>	31
3.6.1.1 Crisis als excuus	31
3.6.1.2 Crisis narratives weerspiegelen heersende consensus	31
3.6.1.3 Schuld, leven boven je stand en losbandigheid	32
3.6.2 <i>Crisismetaforen tijdens de kredietcrisis (Pühringer & Hirte 2013)</i>	33
3.6.2.1 Dominante crisismetaforen	33
3.6.2.2 Basisparadigma: rotsvast geloof in werking economie	35

3.6.2.3 Distantiëring door economen: crisis als exogeen effect	35
3.7 Samenvatting	36
4. Methode	37
4.1 Corpussamenstelling	37
4.1.1 Definitie economische crisis	37
4.1.2 Verantwoording keuze economische crisis	38
4.1.3 Verantwoording afbakening 20 ^{ste} en 21 ^{ste} eeuw	38
4.1.4 Verantwoording afbakening crisistijden	38
4.2 Analysestappen	39
4.2.1 Selecteren crisis relevante tekstfragmenten	39
4.2.2 Benoemen metaforisch taalgebruik volgens stappenplan Steen (2011)	40
4.2.3 Analyseren metaforisch taalgebruik: op zoek naar crisisframes	41
4.2.4 Beoogde verwerking resultaten	41
4.3 Verwachting resultaten gezien bijzondere genre troonrede	42
4.4 Beperkingen onderzoek	43
5. Historische achtergrondschets per crisistijd	44
5.1 De Grote Depressie (1929-1939)	44
5.2 Eerste oliecrisis (1973-1974)	45
5.3 Tweede oliecrisis (1979-1980)	46
5.4 Internetzeepbel (2001-2002)	47
5.5 Kredietcrisis (2007-heden)	47
6. Resultaten analyse	49
6.1 Indeling crisisframes	49
6.1.1 Crisis als bedreiging	49
6.1.2 Crisis als (zware) beproeving	50
6.1.3 Crisis als exogeen verschijnsel	50
6.1.4 Crisis als aanleiding voor het treffen van maatregelen	51
6.1.5 Crisis als illustratie van positieve aspecten	51
6.1.6 Conclusie	52
6.2 De Grote Depressie 1929-1939	52
6.2.1 Aangetroffen crisisframes	52
6.2.2 Ondersteunende metaforen	53
6.2.3 Interpretatie relatie tussen frames en metaforen	55
6.2.4 Spreiding over crisistijd en mogelijke verklaring	56
6.2.5 Conclusie	57
6.3 Eerste oliecrisis 1973-1974	58
6.3.1 Aangetroffen crisisframes	58
6.3.2 Ondersteunende metaforen	58
6.3.3 Interpretatie relatie tussen frames en metaforen	59
6.3.4 Spreiding over crisistijd en mogelijke verklaring	60
6.3.5 Conclusie	60

6.4 Tweede oliecrisis 1979-1980	61
6.4.1 Aangetroffen crisisframes	61
6.4.2 Ondersteunende metaforen	62
6.4.3 Interpretatie relatie tussen frames en metaforen	63
6.4.4 Spreiding over crisistijd en mogelijke verklaring	64
6.4.5 Conclusie	64
6.5 Internetzeepbel 2001-2002	65
6.5.1 Aangetroffen crisisframes	65
6.5.2 Ondersteunende metaforen	66
6.5.3 Interpretatie relatie tussen frames en metaforen	67
6.5.4 Spreiding over crisistijd en mogelijke verklaring	68
6.5.5 Conclusie	68
6.6 Kredietcrisis 2007-heden	68
6.6.1 Aangetroffen crisisframes	68
6.6.2 Ondersteunende metaforen	69
6.6.3 Interpretatie relatie tussen frames en metaforen	72
6.6.4 Spreiding over crisistijd en mogelijke verklaring	73
6.6.5 Conclusie	74
7. Besluit	75
7.1 Conclusies	75
7.2 Reflectie methode	77
7.3 Aanbevelingen	78
Literatuurlijst	79
Bijlagen	85
<i>Troonredes</i>	85
I Troonredes De Grote Depressie met markeringen	85
II Troonredes Eerste Oliecrisis met markeringen	103
III Troonredes Tweede Oliecrisis met markeringen	112
IV Troonredes Internetzeepbel met markeringen	119
V Troonredes Kredietcrisis met markeringen	129
<i>Metaforische crisisframes</i>	154
VI Overzichtstabel metaforische crisisframes De Grote Depressie	154
VII Overzichtstabel metaforische crisisframes Eerste Oliecrisis	159
VIII Overzichtstabel metaforische crisisframes Tweede oliecrisis	160
IX Overzichtstabel metaforische crisisframes Internetzeepbel	162
X Overzichtstabel metaforische crisisframes Kredietcrisis	164

Voorwoord

Politiek theoreticus Van der Veen schreef eens dat retoriek de taal van de macht wordt genoemd.¹ Hij meende dat de retorica de wetenschap van de demystificatie is, omdat zij impliciete en beïnvloedende boodschappen onthult. In september 2013 onderwierp ik – in het kader van de werkgroep ‘Retorisch vuurwerk in politiek Den Haag’ – koning Willem-Alexanders eerste troonrede aan een kritische analyse. Door deze analyse werd mijn interesse gewekt voor het gebruik van stijlfiguren en beeldspraak in de troonrede. Het leek mij een uitdaging om juist in een ogenschijnlijk ‘zakelijke’ en ‘neutrale’ tekst als de troonrede op zoek te gaan naar dergelijke retorische elementen, en om deze waar mogelijk bloot te leggen.

Dat ik deze uitdaging heb kunnen omzetten in een masterscriptie, komt grotendeels door de hulp van mijn begeleider prof. dr. Jaap de Jong, die de interesse voor dit onderwerp met mij deelde. Dank voor het waardevolle commentaar dat mij steeds tot nieuwe inzichten heeft gebracht. Dank aan mijn vrienden en kennissen die mijn scriptie – toevalligerwijs of middels lichte dwang – onder ogen hebben gekregen en mij van nuttige tips hebben voorzien. En tot slot dank aan mijn familie, voor hun eeuwige betrokkenheid en al het andere waardoor ik de mogelijkheid heb gekregen om dit te bereiken.

---

¹ Veen, R. van der (1991): ‘De taal van het beleid’, in: Aarts, L. (e.a.): *Het bedrijf van de verzorgingsstaat*. Meppel: Boom, 80-103.

Samenvatting

In de aanloop naar de troonswisseling in 2013 leefde in Nederland de vraag of er met een nieuwe vorst ook een nieuwe tijd zou aanbreken. Zou de troonrede dit jaar eens anders dan anders zijn? Zou deze toespraak hoop en troost kunnen bieden gedurende de nog altijd voortdurende kredietcrisis? Tacitus (vertaling 2003, 95) stelde al dat mensen tijdens turbulente tijden als een crisis, meer behoefte hebben aan ‘grote’ en ‘troostrijke’ woorden. Wanneer men hier ontvankelijk voor is, is het aannemelijk dat men ook vatbaarder is voor eventuele retorische of manipulatieve uitwerkingen van dergelijke ‘troostrijke’ woorden. Middels het gebruik van frames en metaforen kunnen mensen (veelal onbewust) in een bepaalde denkrichting worden gestuurd. In deze scriptie is onderzocht welke frames en metaforen er zijn gebruikt in de troonredes met betrekking tot de crisis: *‘Welke crisisframes en crisismetaforen worden er in de troonredes gebruikt ten tijde van de crisisperioden uit de 20ste en 21ste eeuw, welke functies vervullen zij, en zijn er per periode typerende crisisframes en crisismetaforen aan te wijzen?’* Hierbij is uitgegaan van een kwalitatieve analyse, die gebaseerd is op talige elementen. Zowel de aanwezigheid en de spreiding van de crisisframes (en ondersteunende metaforen bij deze frames) binnen een crisistijd, als de dominante crisisframes door de verschillende crisistijden heen, zijn in kaart gebracht.

Zoals was te verwachten door het officiële, onafhankelijke en ingetogen karakter van het genre van de troonrede, komen er geen tot weinig opvallende en niet-conventionele frames en metaforen voor. De subtielere varianten die zijn aangetroffen in het geanalyseerde metaforische taalgebruik, zijn veelal gebaseerd op algemene concepten. In totaal konden er vijf crisisframes (met bijbehorende ondersteunende metaforen) worden onderscheiden: de crisis als bedreiging (voornamelijk ondersteund door de pressiemetafoor), de crisis als beproeving (de krachtmetafoor), de crisis als exogeen effect (de natuurrampmetafoor), de crisis als aanleiding voor het treffen van maatregelen (de krachtmetafoor en de ziektemetafoor) en de crisis als illustratie van positieve aspecten (de bouwmetafoor).

Bij een vergelijking van de aangetroffen crisisframes door de crisistijden heen, valt het op dat het bedreigingsframe in vroegere crisistijden (zoals De Grote Depressie en de Tweede oliecrisis) overheerst. Later lijkt dit frame echter steeds meer plaats te maken voor het beproevingsframe en het frame van de crisis als aanleiding voor het treffen van maatregelen. Waar de focus eerst lijkt te liggen op de ontredde en het (naderend) gevaar, gaat het later steeds meer om het ombuigen van de nare crisisomstandigheden naar herstel.

1. Inleiding

Het jaar 2013 was het jaar waarin de nieuwe vorst koning Willem-Alexander aantrad. In de aanloop naar de troonswisseling leefde de vraag of er met een nieuwe vorst ook een nieuwe tijd zou aanbreken: gaat Willem-Alexander het land op dezelfde manier besturen als zijn moeder Beatrix, of blijft alles bij het oude? Speculaties over mogelijke veranderingen op het gebied van bestuur deden de ronde (Giebels 2009, 9), maar zou er ook retorisch gezien een nieuw koningschap kunnen aanbreken? Het is de vraag of Willem-Alexander anders zal spreken dan zijn moeder en hoe hij zich zal uitlaten over één van de grote onderwerpen van zijn tijd: de crisis. Welke woorden zal hij in samenwerking met premier Rutte en zijn speechschrijver Snoek kiezen om de economische omstandigheden in Nederland te verwoorden? En zullen deze woorden de burger opnieuw vertrouwen geven in de toekomst?

Tacitus stelde eens dat mensen ten tijde van grote onrust meer behoefte hebben aan ‘grote’ woorden (vertaling 2003, 95). In roerige tijden is men ontvankelijker voor troostrijke woorden en grootse uitspraken. Het lijkt erop dat mensen gedurende een onzekere en onrustige ontwikkeling als een crisis, dus vatbaarder zijn voor de impact van welsprekendheid. Welsprekendheid kan zowel voor goede als slechte doeleinden worden ingezet. Grote woorden kunnen met goede bedoelingen worden ingezet om mensen bijvoorbeeld troost en hoop te bieden, maar ze kunnen tegelijkertijd een middel zijn om mensen te sturen in een bepaalde richting. Het is in het verleden al eens voorgekomen dat er tijdens onrustige perioden misbruik is gemaakt van de ontvankelijkheid van mensen voor welsprekendheid: denk bijvoorbeeld aan de nazipropaganda tijdens de Tweede Wereldoorlog. Ook populisten, voor wie de vorm van de boodschap cruciaal is, gebruiken stijlfenomenen om hun volksverbondenheid te etaleren (Te Velde 2010, 245 en Vossen 2009, 441). Onder een populistische stijl verstaat Vossen (2009, 441) de manier waarop er meestal ‘door middel van korte en krachtige termen, polemische spot, anekdotes en logische, concrete oplossingen wordt gepoogd te vertolken wat gedacht wordt de taal en opvattingen van de straat te zijn’. Mensen die geen weet hebben van retorische uitwerkingen, kunnen op deze manier relatief makkelijk slachtoffer worden van manipulatieve bedoelingen.

Bolkestein (voormalig fractievoorzitter van de VVD) meende in 1998 al dat aandacht voor de vorm waarin politiek wordt bedreven steeds noodzakelijker werd. Vandaar dat hij aandacht voor de regels van welsprekendheid belangrijk vond. Volgens Bolkestein is welsprekendheid onder meer te herkennen aan gedoseerd gebruik van metaforen. De metafoor is een stijlfiguur die zich goed leent om op een bondige en begrijpelijke manier een boodschap te verpakken. De essentie van een metafoor is het begrijpen en ervaren van iets op basis van iets anders (Lakoff & Johnson, 1980, 13). Bij het bespreken van sociale en politieke kwesties grijpen we vaak terug op metaforen, omdat zij ons onbewust helpen bij het concretiseren van abstracte kwesties en bij het nadenken over nieuwe perspectieven op oude problemen (Thibodeau & Boroditsky 2013, 1).

Metaforen kunnen getuigen van welsprekendheid en kunnen voldoen aan de behoefte van mensen aan grote woorden in tijden van onrust. Het lijkt er dan ook op dat deze stijlfiguur een passend retorisch middel is in een onrustige tijd als een crisis. Het is de vraag hoe de metafoor met betrekking tot de crisis kan worden ingezet. Welke crisismetaforen komen voor en welke functies kunnen zij vervullen in een tekst of toespraak? Om meer zicht te krijgen op de mogelijke functies van crisismetaforen, is het nuttig om bij dit onderzoek de theorie omtrent ‘framing’ te betrekken. Een frame is volgens Gagestein (2012, 16) een ‘denkraam’ of ‘mentaal pakketje’ waar allerlei gevoelens, waarden, woorden, beelden en ervaringen aan zijn gekoppeld. Bepaalde woorden en beelden kunnen de uiting van een bepaald frame zijn: een frame vertelt een verhaal. Door middel van slim taalgebruik (zoals metaforen) wordt dat verhaal in onze hersenen geactiveerd. Metaforen fungeren op deze manier als ‘bouwstenen’ van een frame. Framing wordt ook wel uitgelegd (bijvoorbeeld door De Bruijn 2011, 20) als een communicatie- of campagne strategie die een visie kan laten ‘landen’ of ‘plakken’ bij een publiek.

De troonrede lijkt een uitgelezen genre bij het inventariseren van crisismetaforen en crisisframes omdat er een sterke link bestaat met de economische toestand van het land. Doordat de toespraak enerzijds reflecteert op de economische omstandigheden van het afgelopen parlementaire jaar en anderzijds de nieuwe beleidsplannen presenteert, is de kans groot op verwijzingen naar de crisis. Tegelijkertijd is de troonrede door haar officiële karakter en door het feit dat deze toespraak wordt uitgesproken door een vorst die geen politieke kleur mag uiten, geen genre waarin opvallende en spraakmakende metaforen te verwachten zijn. Het mogelijke gebrek aan dergelijke spectaculaire metaforen wordt ondervangen door ook te zoeken naar crisisframes: metaforen zijn namelijk beter te duiden wanneer zij gezamenlijk aan een frame bouwen, dan wanneer zij geïsoleerd geanalyseerd worden.

Om een zo volledig mogelijk beeld te krijgen van alle mogelijke crisisframes en crisismetaforen, is het raadzaam om niet enkel de troonredes uit de huidige crisistijd te analyseren, maar om ook troonredes uit andere crisistijden te onderzoeken. Door troonredes uit verschillende crisistijden te analyseren, kan in kaart worden gebracht welke crisisframes en crisismetaforen er door de jaren heen zijn gebruikt. Mijn onderzoeksvraag luidt:

Welke crisisframes en crisismetaforen worden er in de troonredes gebruikt ten tijde van de crisisperiodes uit de 20ste en 21ste eeuw, welke functies vervullen zij, en zijn er per periode typerende crisisframes en crisismetaforen aan te wijzen?

Uit 23 troonredes, afkomstig uit vijf crisistijden uit de 20ste en 21ste eeuw, zal ik het gebruikte metaforische taalgebruik inventariseren. Na het inventariseren zal ik in de aangetroffen resultaten zoeken naar overeenkomsten en patronen wat betreft de functie van de crisismetaforen. Deze overeenkomsten en patronen vormen het uitgangspunt voor het herkennen van crisisframes. Het doel

van deze scriptie is het in kaart brengen van welke crisisframes overheersen tijdens de crisistijden uit de 20ste en 21ste eeuw, en welke metaforen ter ondersteuning van deze frames worden gebruikt. Het resultaat is een keur aan mogelijke crisisframes en -metaforen, waar hedendaagse schrijvers uit kunnen putten bij het schrijven of uitspreken van een toespraak in crisistijd.

Naar metafoorgebruik is al veel onderzoek verricht, onder andere door Lakoff (1987; 1989; 2008), Lakoff & Johnson (1980), Dorst (2011), Thibodeau & Boroditsky (2011; 2013) en Steen (2008; 2010; 2011; 2013). Het specifiekere genre van crisismetaforiek is relatief onontgonnen terrein: hier is weinig (wetenschappelijke) literatuur over te vinden. De specificering van crisismetaforiek in de troonrede maakt het literatuuraanbod nog beperkter. Het *Metaphor Lab*, het expertisecentrum voor metafoorstudies van de Vrije Universiteit van Amsterdam, biedt informatie over diverse aspecten van metafoorgebruik. Deze informatie is gerelateerd aan verschillende vakgebieden als educatie, psychologie, kunsten, economie, bedrijfskunde en sociale wetenschappen. De richtlijnen die zij verschaffen voor het herkennen van talige metaforen, zijn tot op heden vooral toegepast in nieuwsberichten, conversaties, fictie en teksten uit het academische discours. Het genre van politieke teksten (zoals de troonrede) is nog niet behandeld, maar de bestaande richtlijnen zijn wel bruikbaar in dit genre.

Framing is een relatief jong, maar populair onderzoeksgebied. Onder andere Pearson & Chair (1998), Lakoff (2008), Van Gorp (2011), De Bruijn (2011, 2014), Gagestein (2012) en Korsten (2013) hielden zich hier mee bezig. Waar onderzoek naar (crisis)metafoorgebruik in politieke teksten nog niet in ruime mate beschikbaar is, is verhoudingsgewijs meer onderzoek gedaan naar framing in de politiek. Het gebruik van frames in het genre van de troonrede, of specifieker het gebruik van crisisframes in de troonrede, is nog niet vaak of uitgebreid onderzocht.

Reeds bekende instrumenten (zoals de richtlijnen van het Metaphor Lab voor het herkennen van talige metaforen en de theorie omtrent framing) kan ik dus toepassen op het nog niet eerder behandelde genre van de troonrede. Naast dit wetenschappelijke belang, betreft de maatschappelijke relevantie van mijn onderzoek het feit dat deze scriptie de lezer kennis verschaft over (de werking van) crisisframes en crisismetaforen. Het kunnen herkennen van deze frames en metaforen en het kunnen doorzien van de mogelijke ‘retorische’ werking ervan, maakt de lezer minder vatbaar voor eventuele beïnvloeding en manipulatie. Deze weerbaarheid is gewenst, gezien de behoefte aan en ontvankelijkheid voor welsprekendheid in onrustige tijden als een crisis.

In het eerstvolgende hoofdstuk zal algemene informatie over de troonrede worden gegeven: zowel de lange traditie van de troonrede als het bijzondere karakter van de toespraak. In het derde hoofdstuk volgt een schets van de geschiedenis van metafoorstudies. Het doel is om inzicht te geven in enkele invloedrijke metafoorstudies uit de afgelopen decennia: een uitgebreide geschiedenis is niet de opzet. In dit hoofdstuk worden ook de kenmerken van de metafoor, de beïnvloedbare werking van de

metafoor, de verschillende soorten metaforen en de relatie tussen de metafoor en het verschijnsel ‘framing’ uiteen gezet. Tevens is toelichting op het vijfstappenplan van Steen (2011) te vinden, waarmee een talige metafoor geïdentificeerd kan worden. In het vierde hoofdstuk volgt een uitleg over de methodiek: welke analysestappen er zijn doorlopen om tot de beoogde resultaten te komen. Historische achtergrondschemen per crisistijd zijn te vinden in het vijfde hoofdstuk: het doel hiervan is om een beter beeld te geven van hoe de omstandigheden destijds waren. In het zesde hoofdstuk volgt de uiteenzetting van de resultaten, en mijn interpretaties bij de bevindingen. Hoofdstuk zeven omvat het besluit met de voornaamste conclusies, de reflectie op de methode en enkele aanbevelingen voor nader onderzoek. Hierna volgen de (niet-genummerde) literatuurlijst en de bijlagen.

2. Troonrede als genre

Om het langdurige en uitvoerige schrijfproces van de troonrede te kunnen duiden is het belangrijk om het bijzondere karakter van de troonrede te begrijpen. De troonrede onderscheidt zich op diverse punten van andere (politieke) toespraken. Zo is de troonrede een jaarlijks terugkerend ritueel vol symbolische handelingen. Dit brengt beperkingen tijdens het schrijfproces met zich mee, maar kan ook voor harmonie zorgen (Witteveen 1996, 37). In dit hoofdstuk zal ten eerste de geschiedenis van Prinsjesdag - de dag waarop de troonrede wordt uitgesproken - worden besproken. Vervolgens volgt een beknopte uiteenzetting van het totstandkomingsproces van de troonrede, en de rol die speechschrijver Snoek hier sinds 2013 in speelt. Ten slotte wordt toegelicht op welke punten de troonrede verschilt van andere regeringsstukken, en welke symbolische en rituele eigenschappen deze toespraak bezit.

2.1 Prinsjesdag en de troonrede: een lange traditie²

Iedere derde dinsdag van september is het Prinsjesdag. De regering presenteert haar plannen voor het komende jaar in een Verenigde Vergadering (de Eerste en de Tweede Kamer) van de Staten-Generaal. De koning of koningin spreekt de troonrede met de beleidsplannen uit. Al in de 17^e en de 18^e eeuw werd de benaming 'Prinsjesdag' gebruikt voor de viering van de verjaardagen van de Prinsen van Oranje, maar pas vanaf 1930 geldt de naam voor de openingsdag van de Staten-Generaal.

Prinsjesdag is een dag vol tradities. De koning of koningin vertrekt in de gouden koets vanaf Paleis Noordeinde naar de Ridderzaal op het Binnenhof. Hier groet de Koninklijke familie het vaandel, alvorens zij de Ridderzaal betreden. De vorst leest de troonrede voor, waarbij theoretisch gezien alleen de leden van de Staten-Generaal worden aangesproken. In de praktijk komt het er echter op neer dat de tekst ook bedoeld is voor de overige aanwezige gasten in de Ridderzaal en voor alle burgers in Nederland die alles kunnen volgen via televisie en internet. Na het uitspreken van de troonrede wordt de terugtocht naar Paleis Noordeinde ingezet, waar het koninklijk gezelschap vanaf het balkon de menigte toezwaait.

2.2 Een uitgebreid totstandkomingsproces

Het ontstaan van de troonrede is een uitgebreid proces. Koning Willem I schreef zijn troonredes nog zelf. Vanaf 1825 mogen ministers suggesties aandragen, maar de regie bleef in handen van Willem I en later ook Willem II.³ De situatie verandert in 1848, wanneer Nederland een parlementaire democratie wordt. In dit jaar wordt de ministeriële verantwoordelijkheid ingevoerd, waardoor niet langer het staatshoofd maar de ministers verantwoordelijk zijn voor de troonrede (De Jong 2006, 229). De troonrede wordt niet door de vorst geschreven: iedere minister schrijft over zijn of haar eigen

---

² De informatie uit paragraaf 2.1 is gebaseerd op www.rijksoverheid.nl – Troonrede en Onderwerpen Prinsjesdag

³ Deze informatie is gebaseerd op gegevens uit het Nationaal Archief (<http://www.gahetna.nl/actueel/nieuws/2013/prinsjesdag-2013>)

beleidsterrein, en draagt bovendien collegiale verantwoordelijkheid voor de troonrede als geheel (Lubbers & Hoekstra 2006, 272). De ministerraad bespreekt vervolgens de op tafel gelegde beleidsvoornemens, waarna de minister-president een concepttekst opstelt (Korsten 2010, 60). Deze conceptversie wordt besproken in het kabinet, waarbij de secretaris van de ministerraad en de secretaris-generaal van Algemene Zaken een coördinerende en controlerende rol hebben (Lubbers & Hoekstra 2006, 272). Bovendien zien zij toe op staatsrechtelijke gevoeligheden. Nadat de concepttekst is besproken in het kabinet, gaat deze naar de koning of koningin. Hij of zij stelt vervolgens vragen, geeft adviezen en zorgt ervoor dat het taalgebruik aansluit op de taal die hij of zij kan uitspreken. De minister-president is als voorzitter van de ministerraad verantwoordelijk voor het overleg met de vorst en de viceminister-president (ibidem).

Bij de afweging of een bepaald punt al dan niet behandeld wordt in de troonrede, telt de mening van de minister-president volgens Lubbers en Hoekstra het zwaarst, omdat deze in contact staat met het staatshoofd. Het overleg tussen premier en staatshoofd is overigens privé: andere leden van de ministerraad zijn hier niet bij aanwezig en worden niet op de hoogte gesteld van het verloop van het overleg (Lubbers & Hoekstra 2006, 274). Ook wat betreft de keuze voor het taalgebruik heeft de minister-president de meeste inspraak, die hierbij rekening houdt met de wensen van het staatshoofd: hij of zij is immers degene die de tekst uitspreekt (Lubbers & Hoekstra 2006, 277). Uit de praktijk is volgens Hoekstra & Lubbers (ibidem) gebleken dat de eindredactie het beste bij de minister-president (en daarmee indirect bij de koning of koningin) kan liggen: ‘toen ministers individueel hun eisen stelden aan de eindredactie, leidde dit tot te veel stijlproblemen.’

In het gehele totstandkomingproces gaat veel tijd zitten. Er vindt veel overleg plaats, ieder aspect wordt heroverwogen en verschillende conceptversies volgen elkaar op (Lubbers & Hoekstra 2006, 274). Lubbers & Hoekstra menen dat het schrijven van de troonrede - ondanks het wikken en wegen - een creatief proces blijft, een proces dat een ‘hoogtepunt’ kent. Zij bedoelen hiermee te zeggen dat er tijdens het schrijfproces een moment bestaat waarop er in de tekst een goede balans bestaat tussen enerzijds formele maatstaven, en anderzijds zeggingskracht en esthetiek. Bij nieuwe veranderingen kan deze balans verloren gaan, wat ten koste kan gaan van de kwaliteit van de tekst: er is sprake van een ‘evenwicht’ dat telkens weer moet worden hervonden.

Volgens Korsten (2010, 60) heeft de troonrede ‘meer gewicht dan een kabinetsstuk waarover het staatshoofd niet wordt gehoord, maar minder gewicht dan een regeringsstuk als een wetsvoorstel, dat een zware procedure kent en waar de Raad van State aan te pas komt.’ De definitieve tekst is het resultaat van een samenspel tussen kabinet en staatshoofd.

2.3 Speechschrijver Snoek

In september 2013 meldde de Rijksvoorlichtingsdienst dat koning Willem-Alexander een eigen speechschrijver krijgt. Het is niet eerder voorgekomen dat het koninklijk huis deze functie concentreerde bij één persoon. Onder Beatrix en Juliana werd de functie uitgevoerd door diverse

functionarissen aan het Hof (Van Lieshout, 2013). Lubbers, die twaalf jaar lang (1982-1994) minister-president van Nederland was, schreef in 2006 dat er bij de totstandkoming van de troonrede destijds al enkele jaren taaladvies werd ingewonnen bij neerlandici om in de tekst tot 'beter Nederlands met minder fouten' te komen (Lubbers & Hoekstra 2006, 274).

Jan Snoek heeft per 1 oktober 2013 de taak van 'hofschrijver' op zich genomen. Snoek was woordvoerder van Luchthaven Schiphol en werkte als speechschrijver van politici als Jan Peter Balkenende (CDA), Annemarie Jorritsma (VVD) en Camiel Eurlings (CDA) (Van Asseldonk, 2014). Gezien het bijzondere karakter van de troonrede, heeft een koninklijke speechschrijver met nogal wat beperkingen te maken (Van Asseldonk, 2014). Toespraken zijn gebaat bij humor, persoonlijke emoties en duidelijke, prikkelende meningen, maar in een koninklijke toespraak moet met dergelijke elementen voorzichtig worden omgesprongen (ibidem). Zelfspot en zelfrelativering kunnen bijvoorbeeld gezag en waardigheid ondermijnen, en humor gaat vaak ten koste van anderen: dit kan een vorst zich niet veroorloven (ibidem).

Volgens Van Asseldonk is Snoek tot nu toe goed omgegaan met de beperkingen van het genre, en heeft hij lof ontvangen voor zijn 'heldere taalgebruik, bloemrijke beeldspraak, gevoel voor humor en originele metaforen.' Dergelijke metaforen zijn onder andere te herkennen tijdens de herdenkingsbijeenkomst voor prins Friso: Willem-Alexander sprak hier over 'de scherpste randjes van de rouw' die langzaam 'aan het afstompen waren'.

2.4 Bijzonder karakter

'Troonredes zijn bijzonder, omdat ze zich in een aantal opzichten onderscheiden van andere regeringsstukken', meent Van Schendelen (1976, 226). Een eerste opmerkelijkheid die hij onderscheidt, betreft de eerder beschreven totstandkoming van de toespraak: het ontstaan van de troonrede is een zwaar proces en bovendien een bijzonder samenspel tussen kabinet en staatshoofd. Een tweede punt hangt samen met het eerste: doordat er sprake is van een betrekkelijk zware procedure, heeft de troonrede een 'eenzijdig bindende werking voor het kabinet' (ibidem). Kabinetsleden binden zich om een intentie om te zetten in een beleidsvoornemen. Ten derde is een troonrede een beleidsplan voor de korte termijn: een overzicht van wat de regering zich voorneemt voor vooral het aankomende parlementaire jaar. Volgend jaar volgt immers weer een nieuwe rede. Het feit dat de troonrede verwachtingen schept bij de 'buitenwereld', is een vierde opmerkelijkheid. Doordat de rede een overzicht geeft, is het volgens Van Schendelen betrekkelijk eenvoudig voor het parlement of voor de samenleving om na te gaan of op een intentie een beleidsvoornemen volgt. Ten vijfde wijkt de troonrede van andere regeringsstukken af doordat parlementaire fracties altijd commentaar geven: het betreft 'een toetssteen van politiek presteren' (ibidem). Een laatste factor betreft Van Schendelens opvatting dat de troonrede een ritueel is. De rede legt een 'besluitvormingslast' op het politiek systeem. Hiermee bedoelt hij dat het kabinet slechts kort de tijd

heeft om intenties om te zetten in beleidsvoornemen en dat haar reputatie op het spel staat wanneer deze voornemens niet (op tijd) worden gerealiseerd.

2.4 Symboliek: de troonrede als ritueel

Volgens Korsten (2010, 3) is politiek niet enkel een kwestie van macht en gezag, maar ook een zaak van symboliek. Symbolische macht kan in taal worden uitgedrukt, waardoor symboliek en taal met elkaar verbonden worden. Een symbool is 'een teken dat verwijst naar iets anders, maar daarmee niet samenvalt' (Peters en Vlemminx 1991, 38). Het symbool en datgene wat gesymboliseerd wordt zijn geen onderscheidbare grootheden, maar er is sprake van samenhang. Bij symboliek wordt gekeken naar wat iets op het eerste gezicht niet is. Een volkslied is een lied, maar bij de symboliek van dit lied gaat het om iets anders, iets wat erachter schuil gaat: het verbindt een land (Korsten 2010, 5).

Edelman (1964; 1975, 313) stelt dat symboliek de kern van *elk* beleid is. Volgens hem zijn politiek, bestuur en beleid doordrenkt van symboliek, en daarmee van normen en waarden. Beleid is een uitingsvorm van symbolisch gedrag en taal is het middel waarmee symboliek uitdrukking kan krijgen. Edelman interesseerde zich voor de feitelijke effecten van aantrekkelijk geformuleerde beleidsvoornemens. Zo hield hij zich bezig met de vraag hoe het kan dat er nog veel armoede en ongelijkheid heerst, terwijl veel beleidsprogramma's beweren dat zij dergelijke misstanden terugdringen. Als verklaring voor dergelijke discrepanties, wijst Edelman op het symbolische karakter van de beleidsvoering: door uit te drukken dat armoede bestaat en door erop te wijzen dat het een moeilijk vraagstuk is waar de overheid aan werkt, wordt toch armoede maatschappelijk geaccepteerd (Frissen 1988, 397).

De troonrede is herkenbaar als een symbolische handeling (Van Schendelen 1976, 226; Witteveen 1996). De beleidsvoornemens die de regering in een komend parlementair jaar wil realiseren worden uitgesproken, maar tegelijkertijd wordt er verwezen naar normen en waarden die achter de feitelijke tekst schuilgaan. De troonrede is naast een symbolische handeling ook een ritueel. Een ritueel is een verschijnsel dat sterk gekenmerkt wordt door symboliek. Volgens Lakoff & Johnson is een ritueel 'een coherente opeenvolging van handelingen, gestructureerd op grond van de natuurlijke dimensies van onze ervaring' (1999, 243). De troonrede is een jaarlijks terugkerend ritueel, waarbij het staatshoofd de rede uitspreekt in 'een ambiance van pracht en praal' (Witteveen 1996, 37). Het parlementaire reces wordt afgesloten en het debat kan beginnen: de troonrede is de tekst die symbool staat voor deze overgang (ibidem). De politiek en publieke aandacht wordt gevestigd op de belangrijke rol van de regering en op het idee dat de regering en het staatshoofd het volk willen dienen (Korsten 2010, 9). Bovendien wordt het wij-gevoel benadrukt: 'tijdens de troonrede is men voor enkele ogenblikken verenigd en spelen verschillen in politieke kleur even geen rol' (Witteveen 1996, 37). Tegenover de harmonie van dit rituele moment, staat de disharmonie van andere momenten: Witteveen noemt een ritueel niet voor niets 'een soort kerkgang die de oorlog onderbreekt'.

3. Geschiedenis metafoorstudies en relatie met framing

De metafoor intrigeert. Metafoorstudies zijn van alle tijden, al verschilt de invalshoek per periode. In dit hoofdstuk zal enerzijds een schets worden gegeven van de invloedrijkste metafoorstudies uit de geschiedenis (kopje 3.1). Tijdens deze schets zal de ontwikkeling van het begrip ‘metafoor’ en de bijbehorende definities en kenmerken uiteen worden gezet. Vervolgens wordt onder kopje 3.2 uitgelegd op welke manier de metafoor invloed uitoefent op ons redeneren. Hierna volgt informatie over de verschillende soorten metaforen (kopje 3.3). Onder kopje 3.4 wordt aan de hand van een vijfstappenplan van Steen (2011) toegelicht hoe een talige metafoor geïdentificeerd kan worden. De relatie tussen metafoorgebruik en framing wordt behandeld onder kopje 3.5. Hier zullen ook de crisisframes die Gagestein heeft onderscheiden aan bod komen. Het hoofdstuk sluit af met informatie over twee onderzoeken omtrent crisismetaforiek: ‘crisis narratives’ van Stanley (2014) en crisismetaforen van Pühringer & Hirte (2013).

3.1 Ontwikkelingen en kenmerken van de metafoor

Lange tijd overheerste de retorische benadering, totdat rond 1941 ook filosofische en linguïstische opvattingen omtrent de metafoor begonnen te leven. Pas sinds 1975 is er een grotere belangstelling vanuit de linguïstiek voor de metafoor als object van studie (Van Besien 1993, 196).

3.1.1 Oorsprong in de klassieke retorica

De klassieken hielden zich al bezig met metaforen. Aristoteles is de eerste bij wie we een gedetailleerde behandeling van het begrip ‘metafoor’ kunnen vinden. In zijn *Poetica* (ca. 335 v. Chr) definieert hij het begrip als volgt: ‘metafoor is het toepassen op een zaak van een naam die bij een andere zaak hoort’. Volgens Aristoteles is het maken van een metafoor een teken van intelligentie: ‘het tot stand brengen van een goede metafoor berust namelijk op het vermogen om het overeenkomstige te zien’ (Van der Ben & Bremer 1988, 74). Metaforen moeten worden gehaald uit dingen die aan het origineel verwant zijn, maar toch niet te sterk verwant, want Aristoteles meent dat ‘een scherpe geest overeenkomsten vindt in dingen die ver van elkaar verwijderd zijn’.

In de *Poetica* wordt de kracht van metafoor toegeschreven aan haar ‘levendigheid’ en haar ‘vermogen om de lezer te verrassen’: juist omdat de lezer iets anders verwachtte, zal de metafoor des te meer indruk maken. Aristoteles stelt dat de metafoor in staat is om ‘iets nieuws in iets ouds te vatten’, waarbij zowel taal als denken actief zijn.

Na Aristoteles werd ‘metafoor’ een centraal begrip in de retorica, vooral in het onderdeel van de ‘*elocutio*’, dat we nu stijl leer noemen en waarin aandacht wordt besteed aan de stijl kwaliteiten (Van Besien 1993, 194). De belangrijkste stijl kwaliteit is het ‘*ornatus*’ (versiering), dat tot stand kan worden gebracht door het gebruik van bepaalde stilistische procédés. Deze procédés worden veelal ingedeeld in stijlfiguren en tropen, hoewel duidelijke grenzen vaak ontbreken (Van Besien 1993, 195). Volgens Braet (2007, 11) zijn stijlfiguren de ‘kunstgrepen’ die een spreker of schrijver kan toepassen om ‘de

inhoud, ordening, verwoording en presentatie van een betoog zo effectief mogelijk te maken'. Een troop is in het algemeen een vorm van overdrachtelijk taalgebruik, waarbij de metafoor als belangrijkste troop wordt gezien (Van Besien 1993, 195).

De retorica beschouwt de metafoor dus als een belangrijke troop, en geeft aanwijzingen voor het gebruik ervan. Bovendien wordt de metafoor gezien als uitsluitend verbaal fenomeen; vooral als een stilistisch verschijnsel. Waar Aristoteles de nadruk legde op het ontstaan van de metafoor (middels cognitieve activiteit overeenkomsten vinden in verschillende domeinen), zien latere retorici de metafoor vooral als 'stilistische versiering' (Van Besien 1993, 195).

Dat de metafoor lange tijd enkel als verbaal verschijnsel werd gezien, kan wellicht verklaard worden door het feit dat veel metafoorstudies vanuit een literaire invalshoek zijn opgezet (Vos, 2010, 6). Forceville gaat in 1994 op zoek naar metaforen in een non-verbale context: hij meent dat metaforen ook voorkomen als beelden. Het verschil tussen de visuele en verbale metafoor is dat de vergelijking bij de eerste visueel wordt uitgedrukt (Jeong, 2008). De laatste tientallen jaren is er steeds meer interesse voor de visuele metafoor. McQuarrie & Philips (2005) constateerden dat de visuele metafoor steeds meer voorkomt in tijdschriften en advertenties. Verder onderzoeken zij of visuele metaforen op dezelfde manier werken als verbale metaforen.

Sinds Aristoteles behoort de metafoor tot het domein van de retorica, welke tijdens de Oudheid, Middeleeuwen en Renaissance een belangrijke discipline was. Tot in de achttiende eeuw werd retorica druk beoefend (Van Besien 1993, 195). De taalwetenschap heeft de term metafoor overgenomen uit de retorica (Stutterheim 1941, 43), maar tot 1975 was er in dit vakgebied weinig belangstelling voor de metafoor als object van studie. In 1941 verschijnt in Nederlands het werk van Stutterheim, waarin een overzicht wordt gegeven van retorische, filosofische en linguïstische opvattingen van het begrip metafoor. Het duurt echter nog tot ongeveer 1975 alvorens er een grotere belangstelling voor de metafoor ontstaat vanwege de linguïstiek (Van Besien 1993, 196). In de jaren 70, 80 en 90 van de twintigste eeuw doen in de linguïstiek diverse benaderingen de ronde, waaronder de semantische benadering (bijvoorbeeld Levin 1997), de pragmatische benadering (bijvoorbeeld Loewenberg, 1975; Mack, 1975 en Searle, 1979) en de relevantietheorie van Sperber & Wilson (1986). Geen van deze benaderingen dekken de lading echter volledig, waardoor ze niet voldoende overtuigen.

3.1.2 Cognitieve activiteit: nieuwe inferenties door conceptualisatie

Een meer vruchtbare benadering is volgens Van Besien (1993, 197) te vinden in de epistemologie, waarbij het gaat om 'de bestudering van de aard, kenmerken, representatie, manipulatie en impact van kennis, zowel op het individu als op de maatschappij' (Vandamme, Hellinck & Mortier 1988, 32-35). Epistemologisch gerichte metafoorthorieën zijn geïnteresseerd in de cognitieve kracht van metaforen: de manier waarop in een metafoor kennis wordt gepresenteerd en de wijze waarop een metafoor toelaat om kennis over te brengen op een luisteraar of lezer.

De invloedrijkste theorie is hoogstwaarschijnlijk die van Black uit 1962 en 1979 (Van Besien 1991, 196). Volgens Black *creëert* de metafoor een overeenkomst tussen twee subjecten in de hoorder, in plaats van een al bestaande overeenkomst te formuleren. Hij meent dat de metafoor ons via een wijziging van perspectief in staat stelt om nieuwe aspecten van een subject te zien: hierin schuilt de cognitieve kracht van de metafoor. In een zin als (3):

(3) *De mens is een wolf.*

zijn er twee verschillende subjecten, namelijk het primaire subject (hetgene waar de zin in werkelijkheid over gaat; in dit geval de mens) en het secundaire object (de wolf). Tussen deze twee subjecten ontstaat interactie: in een metafoor worden bepaalde kenmerken van het secundaire subject geprojecteerd op het primaire subject. Door de aanwezigheid van het primaire subject wordt de hoorder aangespoord om ten eerste een aantal kenmerken van het secundaire subject te kiezen (bijvoorbeeld ‘wreed’ en ‘vals’), ten tweede om een implicatiecomplex te construeren dat bij het primaire subject past en ten derde om wijzingen te veroorzaken in het secundaire object (Van Besien 1993, 198).

Net als bij Black staat ook in het werk van Lakoff & Johnson (1980), Johnson (1987), Lakoff (1987) en Lakoff & Turner (1989) de cognitieve activiteit centraal. De menselijke conceptualisering van de werkelijkheid wordt volgens Johnson (1987) door twee belangrijke structuren bepaald: beeldschema’s en metaforische projecties. Beeldschema’s zijn steeds terugkerende, dynamische patronen in onze perceptuele en motorische activiteiten die coherentie en structuur verlenen aan onze ervaring, en ontstaan meestal vanuit onze lichaamsstructuur en onze manipulaties van objecten (Johnson 1987). Zo ervaren we ons lichaam als een driedimensionale container waarin we bepaalde zaken stoppen, zoals voedsel, drank en lucht (Lakoff & Johnson 1999, 37-38). Als gevolg daarvan passen we deze containeropvatting ook toe op onze omgeving: we zijn *in* een kamer en we trekken onze kleren *uit* (ibidem). Ook visuele percepties conceptualiseren we op deze manier zoals blijkt uit een uitdrukking als:

(4) *Ik ben hem uit het oog verloren.*

Beelden schematiseren situaties op een vrij hoog abstractieniveau: denk aan termen als ‘hoog en laag’ en ‘centrum en periferie’. Dergelijke schema’s brengen een berg aan associaties mee (Van der Veen 1991, 103). Wie bijvoorbeeld een debat over minima voert in termen van hoog en laag, zal onmiddellijk denken aan het stijgen en dalen op een ladder. Net als bij beeldschema’s is bij metaforen niet alleen de denkrichting, maar ook de oplossingsrichting al aangegeven (Korsten 2010, 44).

Metaforische projecties projecteren een bepaald ervaringsdomein, om er een ander domein mee te structureren. Veelal worden metaforische projecties gebruikt om een abstract domein te conceptualiseren. Om het abstracte domein van het begrijpen te structureren, wordt bijvoorbeeld ons beeldschema over visuele perceptie geprojecteerd:

(5) *Ik zie het in.*

De metafoor is op deze manier in staat om een brondomein te projecteren op een doeldomein. Door middel van lichamelijk waarneembare, en culturele ervaringen leren we een aantal basale concepten (zoals licht en donker), die we vervolgens op metaforische wijze inzetten om moeilijkere concepten te begrijpen. Het concept licht en donker helpt ons op deze manier om een 'gitzwart humeur' te kunnen duiden want we weten dat 'donker' negatief is (Gagestein 2012, 14). Zoals Lakoff & Johnson (1999, 13) het verwoordden: 'de essentie van de metafoor is het begrijpen en ervaren van iets op basis van iets anders'. Het blijkt dat onze projectie centraal staat in de menselijke cognitie: 'onze conceptualiseringen zijn voor een groot deel metaforisch van aard omdat we voortdurend onze concrete, fysieke ervaringen projecteren op andere gebeurtenissen, activiteiten en (abstracte) concepten' (ibidem). Door middel van metaforen kunnen we concepten structureren, oriënteren en kwantificeren (Gagestein 2012, 14).

Het werk van Lakoff & Johnson (1980) vormde een keerpunt in de studies naar metaforen die tot nog toe waren ondernomen. Hun benadering van de cognitieve conceptualisering ziet metaforische uitingen niet enkel als een retorisch element, maar als een weerspiegeling van hoe realiteiten worden gereconstrueerd (Püringer & Hirte 2013, 4). Lakoff & Johnson menen dat metaforen onderdeel zijn van al het taalgebruik. Zij pleitten er dan ook voor om de metafoor niet een talige afwijking te beschouwen, maar als een conceptueel fundament van onze taal, kennis en cultuur. Op deze manier is ons denken is sterk metaforisch: metaforen zijn overal en ze helpen ons om de wereld om ons heen te begrijpen.

De kracht van de metafoor zit hem in het ordenend vermogen. Metaforen 'ordenen de werkelijkheid op een selectieve manier, creëren gelijkenissen en brengen iets wat onbekend is in verband met iets wat wel bekend' (Korsten 2010, 42). Wie het heeft over de politiek als theater, legt een verbinding tussen het onbekende of niet geheel bekende van de politiek, en het bekende van het theater (ibidem).

Een metafoor is dus een vorm van beeldend taalgebruik die ontleend is aan bestaande beelden: de werkelijkheid wordt gereduceerd tot iets overzichtelijks. De vergelijking tussen een verschijnsel en een metafoor is zowel partieel als vaag (Korsten 2010, 42). Doordat een 'letterlijke waarheid' ontbreekt, is Witteveen (1995, 36) van mening dat iedere metafoor 'wringt'.

3.1.3 Verschil metafoor en metonymie

De metafoor en de metonymie lijken sterk op elkaar. Bij een metonymie wordt een entiteit gebruikt om te verwijzen naar een andere entiteit, die er op een bepaalde manier aan verwant is (Lakoff & Johnson 1999, 42).

- (6) *Hij leest graag* Markies de Sade.
- (7) *Acryl heeft de kunstwereld veroverd.*
- (8) *Kom onder mijn dak.*

In zin (6) staat ‘Markies de Sade’ voor de werken van De Sade, en in zin (7) wordt met het zinsdeel ‘acryl’ het gebruik van acrylverf bedoeld. ‘Dak’ uit de achtste zin moet gelezen worden als ‘in mijn huis’ en niet letterlijk als ‘het dak van mijn huis’. Metaforen en metonymieën onderscheiden zich van elkaar doordat ze op verschillende soorten processen zijn gebaseerd. Het gebruik van een metafoor is voornamelijk bedoeld om iets inzichtelijk te maken op basis van iets anders: de functie is in de eerste plaats begrip bewerkstelligen. Een metonymie heeft daarentegen vooral een referentiële functie, in die zin dat zij de ene entiteit de andere laat betekenen (Lakoff & Johnson 1999, 43). De metonymie is echter niet enkel een ‘referentieel trucje’, maar dient ook om begrip te verschaffen. In zin (8) bijvoorbeeld, is de relatie tussen de grootheden die worden vergeleken in de metonymie (dak en huis) gebaseerd op een ‘deel voor het geheel’. Bij dit soort metonymieën bestaan er veel verschillende delen die voor het geheel kunnen staan. Welk deel wordt gekozen, bepaalt op welke aspect van het geheel de aandacht moet worden gericht (Lakoff & Johnson 1999, 43). De metonymie heeft dus een aantal dezelfde doelen als de metafoor, maar onderscheidt zich door de mogelijkheid de luisteraar of lezer in het bijzonder te richten op bepaalde aspecten van datgene waarnaar wordt verwezen.

3.1.4 Recente inzichten

Steen, die is verbonden aan het eerder genoemde Metaphor Lab aan de Vrije Universiteit van Amsterdam, deelt de opvatting van onder andere Black en Lakoff & Johnson (1980) dat de cognitieve activiteit een centrale rol speelt in de werking van metaforen. De basis van iedere metafoor is ‘de assumptie dat de metafoor kan worden onderscheiden van woorden die wel “direct” worden gebruikt: een metafoor activeert een concept dat geen onderdeel is van de situatie waar de spreker letterlijk over spreekt’ (Steen 2010, 43). Het concept dat wordt opgeroepen door de letterlijke uiting, wordt gebruikt om een andere inferentie te projecteren. Wanneer de woorden ‘aanval’ en ‘verdediging’ worden gebruikt om te praten over argumentatie, dan worden ze door Steen metaforisch genoemd omdat er een tegenstelling bestaat tussen enerzijds de concrete basisbetekenis van de woorden (fysiek aanvallen en verdedigen) en anderzijds hun abstracte betekenis (een argument kan een standpunt aanvallen en verdedigen). Het verschil tussen de conceptuele betekenis en de basisbetekenis moet onderscheidbaar zijn, maar moet tegelijkertijd met elkaar vergeleken kunnen worden (Steen 2010, 48-49).

Steen deelt de opvatting over de centrale rol van de cognitieve activiteit, maar gaat tegelijkertijd een stap verder: hij onderscheid namelijk opzettelijke en onopzettelijke metaforen (2010; 2011). De acceptatie van het bestaan van een bewuste metafoer is tegenstrijdig aan de jarenlang heersende opvatting dat metaforen conventioneel, automatische en onbewust zijn (Lakoff & Johnson 1980; 1999, Gibbs, 1994; 2008).

Thibodeau en Boroditsky wezen in recent onderzoek (2013) op de ‘keerzijde’ van metaforen. Metaforisch taalgebruik vereenvoudigt complexe zaken door informatie te stroomlijnen en noodzakelijkerwijs slechts elementen van informatie te selecteren. Hierdoor sluit een metafoer andere (niet-geselecteerde) elementen van een probleem uit. In sommige gevallen leidt een dergelijke gefragmenteerde weergave van de zaak tot de illusie van overzichtelijkheid en tot slechte politieke beslissingen, zelfs onder experts. Deze mogelijke keerzijde van metafoorgebruik, maakt het belang om de werking van metaforen zo goed mogelijk te doorgronden nog groter. Het is noodzakelijk om te weten hoe de mechanismen achter metaforen werken, zodat de juiste metafoer kan worden gekozen.

3.2 Invloed van de metafoer op het redeneren⁴

Dienen metaforen enkel als ‘opsmuk’ om de taal te verfraaien of vervullen zij een fundamentele functie? Thibodeau en Boroditsky hebben aangetoond dat metaforen invloed hebben op de manier waarop mensen redeneren over complexe, sociale kwesties. Zij stellen dat wanneer metaforen in taal inderdaad bepaalde concepten oproepen en daarmee uitnodigen tot het maken van bepaalde inferenties, de ene metafoer een ander concept en inferentie oproept dan de andere metafoer.

3.2.1 Virus versus beest

Aan de hand van het onderzoeksdomein ‘sociaal beleid rondom misdaad’, formuleerden Thibodeau en Boroditsky twee contrasterende metaforen: misdaad als een virus en misdaad als een beest. Uit hun experimenten bleek dat de virusmetafoer ervoor zorgt dat mensen misdaad op dezelfde manier zouden oplossen als hoe ze dat zouden doen bij een virusepidemie. Hetzelfde geldt voor de beestmetafoer.

Tijdens de experimenten kregen proefpersonen een rapport te zien over toenemende misdaadcijfers in de stad Addison. In het rapport van de ene helft van de proefpersonen werd het misdaadprobleem beschreven als ‘een beest dat jaagt op de stad Addison’, de andere helft van de proefpersonen kreeg een rapport waarin de misdaad werd geformuleerd als ‘een virus dat de stad Addison infecteert’. In beide versies van de rapporten zijn dezelfde statistieken over de toenemende misdaad opgenomen. Na het lezen van het rapport moesten de proefpersonen een oplossing voor het misdaadprobleem voorstellen.

---

⁴ De informatie uit deze paragraaf is, tenzij anders aangegeven, gebaseerd op *Metaphors we live with: the role of metaphor in reasoning* (Thibodeau & Boroditsky, 2011) en *Natural language metaphors covertly influence reasoning* (Thibodeau & Boroditsky, 2013).

Resultaten lieten zien dat proefpersonen die het rapport met de virusmetafoor hadden gelezen, als oplossing voorstelden om de wortel van het misdaadprobleem te onderzoeken en aan te pakken, bijvoorbeeld door het onderwijs te verbeteren. Proefpersonen die hadden gelezen over de beestmetafoor, stelden voor het misdaadprobleem te reduceren door criminelen te ‘vangen’ en ‘op te sluiten’. Zij waren voor een strenge handhaving van strafuitvoering. Blijkbaar kunnen metaforen significant de representaties en het redeneren over belangrijke, realistische domeinen beïnvloeden. De representatie van een ‘virus’ dat wordt opgeroepen bij het lezen van de virusmetafoor, beïnvloedt het bedenken van een oplossing. Consistent aan de manier waarop medicatie de infectie aanpakt en daarmee de ziektesymptomen laat verdwijnen, wordt voorgesteld om het misdaadprobleem bij de wortel aan te pakken. Bij de beestmetafoor gebeurt hetzelfde: doordat de representatie van (de dreiging van) een wild dier wordt opgeroepen, zitten in de voorgestelde oplossing elementen als ‘vangen’ en ‘opsluiten’.

Ook bij controle-experimenten, die (nuance)verschillen vertoonden met het oorspronkelijke experiment, waren dezelfde resultaten zichtbaar. Zo werd de formulering van de metaforen aangepast: woorden als ‘jagen’ en ‘infecteren’ zijn weggelaten uit het rapport om de invloed van de geïsoleerde woorden ‘virus’ en ‘beest’ te meten. Hieruit bleek dat ook metaforen die slechts uit één woord bestaan, invloed uitoefenen op het redeneren. Of de invloed van de metaforen wellicht te maken heeft met de lexicale associaties die de woorden ‘beest’ en ‘virus’ oproepen, wordt door Thibodeau en Boroditsky uitgesloten. Zelfs wanneer de proefpersonen vóór het lezen van het rapport deze woorden dissocieerden⁵ door er synoniemen voor te bedenken (en door deze synoniemen dus te ‘primen’⁶), waren dezelfde resultaten zichtbaar.

3.2.2 Krachtige voortdurende beïnvloeding

De metafoor ontleent zijn kracht in dit verband aan het feit de invloed ervan langere tijd doorwerkt. Als proefpersonen eenmaal zijn blootgesteld aan de metafoor en aan de bijbehorende kennisstructuur, assimileren zij latere, ‘inkomende’ informatie aan deze kennisstructuur. Nieuwe informatie wordt op deze manier ‘gedwongen’ in de structuur die de metafoor suggereert. Proefpersonen die na het lezen van het rapport verdere informatie moesten verzamelen, verzamelden dan ook informatie die consistent was aan de metafoor. De coherente kennisstructuur die de metafoor oproept, oefent invloed uit op de manier waarop de proefpersonen een representatie van het misdaadprobleem opbouwen en de mogelijke oplossingen voor dit probleem evalueren.

Hoe een dergelijke kennisstructuur ontstaat wordt door Thibodeau en Boroditsky uitgelegd aan de

---

⁵ ‘Dissociëren’ is in dit geval het op de achtergrond plaatsen van woorden (en hun bijbehorende betekenissen en connotaties) in de mentale ruimtes (eigen definitie).

⁶ ‘Primen’ is het activeren van concepten of stereotypen door mensen bloot te stellen aan woorden (Hoeken, Hornikx & Hustinx 2009, 40).

hand van een theorie van Bowdle en Gentner (2005). In hun theorie wordt gesuggereerd dat metaforen, wanneer voor het eerst geïntroduceerd bij iemand, hetzelfde worden verwerkt als analogieën. Wanneer een proefpersoon ‘misdadig’ bijvoorbeeld voor de eerste keer uitgelegd wordt als een ‘beest’, dan zal hij vergelijkingen gaan maken tussen ‘misdadig’ en ‘beest’ om te ontdekken of er competente overeenkomsten zijn aan te wijzen. Als zulke overeenkomsten worden ontdekt, kunnen deze weer aanleiding zijn tot het zoeken en ontdekken van overeenkomsten op andere domeinen. De meest stabiele of saillante structurele overeenkomsten worden benadrukt en opgeslagen in het geheugen.

3.2.3 *Impliciete beïnvloeding*

De beïnvloeding door metaforen gebeurt impliciet: zeer weinig proefpersonen waren zich ervan bewust dat de metafoor een zeer belangrijke rol speelden in hun redeneer- en besluitproces. Zij waren van mening dat eerder de statistieken dan de metaforen hen hadden beïnvloed. Zowel de proefpersonen die de metaforen tijdens het experiment opmerkten als degenen die niets door hadden, waren in gelijke mate beïnvloed. Expliciete bewustzijn van de metaforen en de mogelijkheid van beïnvloeding is dus geen voorwaarde om de beïnvloeding te laten plaatsvinden.

3.3 **Onderscheid tussen (in)directe, (on)opzettelijke en (on)bewuste metaforen**⁷

De basis van metaforische werking is volgens Steen gebaseerd op het leggen van verbanden van correspondenties tussen verschillende conceptuele domeinen, die een bepaalde vorm van overeenkomst hebben. De manier waarop deze metaforische werking al dan niet in werking wordt gezet en al dan niet wordt ontvangen door de lezer of luisteraar, biedt verschillende mogelijkheden. Zo zijn er directe en indirecte, opzettelijke en onopzettelijke en bewuste en onbewuste metaforen. Om de verschillen hiertussen te kunnen duiden, is het volgens Steen belangrijk om eerst de metaforische werking optimaal te begrijpen. Hij illustreert deze werking aan de hand van de theorie van Van Dijk & Kintsch (1983) over cognitieve representaties.

3.3.1 *Cognitieve representaties*

Volgens de theorie van Van Dijk en Kintsch (1983) zijn er drie niveaus van cognitieve representaties. Het eerste niveau betreft het *tekstopervlak*, waaronder de woorden van een tekst vallen: de representatie van de conceptuele structuur van een boodschap. Een tweede niveau is de *basistekst*. Hierbij gaat het om de concepten die door de woorden uit de oppervlaktetekst worden opgeroepen: representaties van de conceptuele structuur van een boodschap in de vorm van een serie lineaire en hiërarchisch gerelateerde proposities. *Het situatiemodel* is het derde niveau: de abstracte representatie van de inferentie die wordt opgeroepen door het concept uit de basistekst.

Om metaforen te identificeren in een tekst probeert Steen te achterhalen of de contextuele betekenis van woorden tegenstrijdig is aan de oorspronkelijke basisbetekenis van dat woord. Om terug

---

⁷ De informatie uit deze paragraaf is gebaseerd op *When is a metaphor deliberate?* (Steen 2010).

te grijpen naar het voorbeeld uit paragraaf 3.1.5: wanneer de woorden ‘aanval’ en ‘verdediging’ worden gebruikt om te praten over argumentatie, dan worden ze metaforisch genoemd. Er bestaat immers een tegenstelling tussen enerzijds de basisbetekenis van de woorden (fysiek aanvallen of verdedigen) en anderzijds de contextuele betekenis (een argument kan een standpunt aanvallen of verdedigen). Bij het identificeren van metaforen in een tekst wordt er dus van het tweede niveau (de basistekst) van concepten naar de inferenties op het derde niveau (het situatiemodel) gegaan, door vergelijkingen of overeenkomsten te projecteren tussen twee zaken.

Het definiëren van de fundamentele basisbetekenis van een woord is gerelateerd aan de concrete, belichamende, menselijke ervaring en is gebaseerd op de assumptie dat dit de eerste betekenis was van het woord sinds de ontwikkeling van taal door de eeuwen heen (Sweetser 1990). Tal van metafoorstudies in de cognitieve linguïstiek hebben deze assumptie aangenomen (Gibbs 2006). Steen zet zijn vraagtekens bij deze ‘basisbetekenis’ want de metaforische betekenis van veel woorden zijn voor de hedendaagse taalgebruiker de meest in het oog springende betekenis geworden, waardoor de basisbetekenis niet meer voorkomt in het stadium van concept-activatie (Giora 2003, 2008). Steen noemt dit de ‘paradox van de metafoor’. Dit heeft gevolgen voor de identificatie van metaforen, want als de metaforische betekenis de hedendaagse betekenis is geworden voor de taalgebruiker, dan worden veel metaforen niet meer metaforisch verwerkt. Dit illustreert de noodzaak om een onderscheid te maken tussen directe en indirecte metaforen.

3.3.2 Directe en indirecte metaforen

Bij een directe metafoor wordt er volgens Steen op een directe en expliciete manier een conceptueel domein gecreëerd dat als basis dient voor het trekken van (metaforische) relaties tussen het bron- en doeldomein. De ontvanger wordt aangezet tot het bewegen tussen de verschillende (aangeboden) domeinen en daarmee geïnstrueerd om tijdelijk een ander standpunt aan te nemen, in een andere inferentie te stappen en om het huidige standpunt vanuit deze nieuwe, andere invalshoek te bekijken en te heroverwegen. Het voornaamste communicatieve doel van een directe metafoor is het initiëren van een perspectiefverandering, die vervolgens weer verschillende retorische doelen kan hebben: amuseren, overtuigen, informeren of instrueren. Directe metaforen komen erg weinig voor: Steen schat dat slechts 1% van alle metaforen direct is.

Van een indirecte metafoor is sprake wanneer de metaforische vergelijking niet expliciet plaatsvindt. Er bestaat een spanning tussen woorden en hun oorspronkelijke en contextuele betekenis, en middels het zoeken en leggen van relaties tussen doel- en brondomein kan de metaforische vergelijking eventueel ontdekt worden.

3.3.3 Opzettelijke en onopzettelijke metaforen

Het onderscheid tussen een opzettelijk en onopzettelijke metafoor is relatief nieuw in metafoorstudies. Naast Steen bogen ook Shen & Balaban (1999), Cameron (2003, 2008), Charteris-Black & Musolff

(2003) en Goddard (2004) zich over deze kwestie. Een metafoor is opzettelijk wanneer het een directe metafoor is. Alle opzettelijke metaforen worden gedefinieerd op basis van vergelijking, categorisering (overeenkomsten) of door lexicale disambigüiteit. De opzettelijke metafoor is volgens Steen bijzonder in zijn soort omdat de aandacht van de taalgebruiker expliciet op het brondomein wordt gevestigd. Bovendien laat deze metafoor zien dat de metafoor in het algemeen niet enkel een kwestie is van taal en denken, maar ook van communicatie. Een voorbeeld van een opzettelijke metafoor is te vinden in de uitspraak van de Nederlandse voetballer Rinus Michels: ‘*Voetbal is oorlog*’. Met deze uiting nodig hij de luisteraar uit om aandacht aan de kwestie ‘voetbal’ te besteden, maar vanuit het onafhankelijk standpunt van oorlog, en om relevante implicaties en conclusies te trekken vanuit deze figuurlijke vergelijking.

Het merendeel van de metaforen zijn onopzettelijk, omdat het grootste deel van de metafoor dus indirect is. Mensen kunnen immers ook praten over oorlog zonder dat zij daarmee hun gesprekspartners uitnodigen of instrueren tot het activeren van bepaalde representaties. Overigens zijn niet alle indirecte en conventionele metaforen onopzettelijk: deze kunnen wel degelijk opzettelijk worden ingezet.

Een andere nuance betreft het feit dat niet iedere opzettelijke metafoor een bewuste metafoor is. Een opzettelijke metafoor wordt gepresenteerd als een expliciete metafoor waardoor bewuste metaforische cognitie wordt voortgebracht, maar deze opzettelijke metaforische cognitie hoeft niet persé tot uiting te komen, te verschijnen, op te treden: de metafoor is dan onbewust. Wanneer dit wel het geval is en de metaforische cognitie komt tot uiting, dan is het een bewuste metafoor.

3.4. Identificeren van een talige metafoor volgens vijfstappenplan Steen⁸

Steen's onderscheid tussen opzettelijke en onopzettelijke metaforen is niet nieuw, maar hij is wel de eerste die de manier waarop mensen metaforen verwerken verbindt aan de psychologie achter ‘discours’ (redevoering, discussie). Volgens hem zijn metaforen geen geïsoleerde uitingen die tegen een achtergrond van conceptuele systemen betekenis geven aan woorden in een zin: ‘ze zijn juist onderdeel van uitingen die op zichzelf typische psychologische en sociale handelingen zijn, handelingen die bewegingen en transacties omvatten tussen schrijver en lezer en spreker en luisteraar’.

Steen koppelt de eerder beschreven theorie van de drie niveaus van cognitieve representaties aan de drie dimensies die mensen gebruiken bij het verwerken van gesprekken en redevoeringen, en voegt bovendien een extra aspect toe (het contextmodel). Achter de vier niveaus van cognitieve representaties staan de mentale dimensies waar taalgebruikers gebruik van maken tijdens het verwerken van een gesprek:

1. Tekstopervlak   - Linguïstische dimensie
2. Basistekst   - Linguïstische dimensie

---

⁸ De informatie uit deze paragraaf is gebaseerd op *From three dimensions to five steps: the value of deliberate metaphor* (Steen 2011).

- 3. Situatiemodel - Conceptuele dimensie
- 4. Contextmodel - Communicatieve dimensie

Empirisch onderzoek heeft aangetoond dat taalgebruikers ten minste delen van deze verschillende vormen van mentale representaties moeten construeren tijdens taalgebruik om succesvol te kunnen zijn in hun communicatieve gedrag. Aan de hand van dit overzicht ontwikkelde Steen een vijfstappenmethode om metaforen te kunnen herkennen (zie tabel 1).

Five-step analysis of 'Lakoff attacked Glucksberg'

Steps	Analysis
Text	<i>Lakoff attacked Glucksberg</i>
1. Identification of metaphor-related words	attacked
2. Identification of metaphor-related propositions	P1 (ATTACK _s LAKOFF _t GLUCKSBERG _t)
3. Identification of open metaphorical comparison	SIM { $\square F, x, y$ [F (LAKOFF, GLUCKSBERG)] _t [ATTACK (x, y)] _s }
4. Identification of analogical structure	SIM [CRITICIZE (LAKOFF, GLUCKSBERG)] _t [ATTACK (ATTACKER, ATTACKED)] _s }
5. Identification of cross-domain mapping	TARGET < SOURCE DOMAIN CRITICIZE < ATTACK LAKOFF < ATTACKER GLUCKSBERG < ATTACKED <i>possible inferences:</i> ARGUMENTS < WEAPONS

Tabel 1: Vijfstappenmodel uitgewerkt aan de hand van uiting 'Lakoff viel Glucksberg aan'.⁹

⁹ De tabel is afkomstig uit *From three dimensions to five steps: the value of deliberate metaphor* (Steen 2011), pagina 94.

Stap 1: Identificatie van metafoor gerelateerde woorden

De eerste stap zoomt in op een aspect van de representatie van een metafoor als onderdeel van de oppervlaktetekst, in die zin dat één van de woorden als metaforisch kan worden gelezen ten opzichte van de niet-metaforische woorden. In de voorbeeldzin wordt het woord ‘aanval’ gezien als potentiële uitdrukking van onderliggende metaforische domeinen. Welke domeinen dit zijn, hoeven niet gespecificeerd te zijn in het woord om het als potentieel ‘metaforisch’ te kunnen beschouwen.

Stap 2: Identificatie van metafoor gerelateerde proposities

Stap twee omvat de verhandelings-psychologische transformatie van taalkundige materialen naar conceptuele structuren. Niet-metafoor gerelateerde woorden worden geïndexeerd als doeldomeinconcepten, terwijl metafoor gerelateerde concepten geïndexeerd worden als brondomeinconcepten. Een propositie is gerelateerd aan een metafoor als het ten minste één concept bevat dat geïndexeerd is als verwant aan een brondomein.

Stap 3: Identificatie van open metaforische vergelijkingen

Stap drie gaat verder met het probleem dat in stap twee is opgeworpen: als een propositie een concept bevat van een ander conceptueel domein dan het doeldomein, dan is dit een potentieel gevaar voor de coherentie van de tekst (dit heeft te maken met het algemene incongruentieprobleem van de metafoor). Het potentiële gevaar moet worden opgelost. Als we met een metafoor te maken hebben, dan mogen we ervan uitgaan dat het incongruente concept afkomstig is van een brondomein (dat aan het doeldomein gekoppeld kan worden door het trekken van de juiste metaforische relaties). Als er daadwerkelijk sprake is van een metafoor, dan moet er enige vorm van overeenkomst bestaan tussen de twee incomplete proposities die aan elkaar moeten worden gelinkt via het trekken van relaties tussen de verschillende domeinen.

Stap 4: Identificatie van de analogische structuur

Zodra de vergelijking in stap drie is gegenereerd, volgt in stap vier de voltooiing van de invoeging van de nieuwe concepten. Het open einde van stap drie wordt ingevuld en de twee subjecten uit de uiting krijgen een andere invulling: in de voorbeeldzin is Lakoff de aanvaller en Gluckberg is degene die wordt aangevallen. Het idee dat er een academische context bestaat waarin Lakoff Gluckberg iets aandoet, kan vergeleken worden met de actie ‘aanvallen’. Conventioneel gezien kan dit geïnterpreteerd worden als ‘sterk bekritisieren’: deze gedachtegang is een interpretatie om het open einde van stap drie mee op te vullen. Stap vier bevat dus de propositie van het doeldomein, namelijk dat Lakoff Gluckberg bekritiseert.

Stap 5: Identificatie van cross-domainmapping (= het zoeken en trekken van relaties tussen de verschillende domeinen)

In de laatste stap worden de overeenkomsten en analogieën die in stap vier geprojecteerd zijn als afzonderlijke entiteiten neergezet in een lijst van betekenissen.

Opzettelijke metaforen vereisen aandacht van elementen in het brondomein, in zowel stap drie als stap vier. Op dit punt begint het verschil tussen opzettelijke en onopzettelijke metaforen de vijfstappenmethode te beïnvloeden. Stap drie en vier bevatten een representatie van het situatiemodel, en voor een opzettelijke metafoor moet het situatiemodel naast de doeldomeinpropositie (welke het onderwerp van de metafoor weerspiegelt in termen van het gesprek) ook (elementen van) het brondomein bevatten. Het verschil tussen opzettelijk en onopzettelijke metaforen heeft te maken met de aanwezigheid of afwezigheid van het brondomein in het situatiemodel (stap vier). Als het brondomein onderdeel is van het situatiemodel, dan kan dit aanleiding geven tot een contextmodel waar aandacht wordt besteed aan de metafoor, want er is een bepaalde vorm van incongruentie in de verhandeling. Wanneer het brondomein echter *niet* tot het situatiemodel behoort, dan is er geen reden om dit te laten gebeuren en dan is er dus sprake van een onopzettelijke metafoor.

3.5 Relatie metafoorgebruik en framing

3.5.1 Frame als verhaal

Subsidieslupers, islamisering, successiebelasting: woorden die volop te horen zijn geweest in de politiek. Politici gebruiken ze graag om ons hun kijk op de dingen op te leggen en om politieke discussies te sturen (De Jong, 2012). Toch zijn deze woorden geen frame op zich. Een frame is volgens Gagestein (2012, 16) 'een denkraam of "mentaal pakketje" waar allerlei gevoelens, waarden, woorden, beelden en ervaringen aan zijn gekoppeld'. Bepaalde woorden en beelden kunnen de uiting van een bepaald frame zijn. Met een frame wordt een verhaal verteld: 'een compleet verhaal met een kop en een staart en waarin emoties zijn verwerkt' (Gagestein in Van Drunen 2012, 3). 'Slim' taalgebruik als metaforen, stereotypen, allusies en woorden met duidelijke waarden, zorgen ervoor dat dit verhaal in onze hersenen wordt geactiveerd (ibidem). Frames zitten als 'infopakket' in ons brein, en taal is de 'brug' die ons toegang tot ons brein verschaft.

Een frame legt vaste verbanden tussen de elementen uit het verhaal en stuurt daarmee (zonder dat we ons daar bewust van zijn) ons interpretatievermogen (De Jong, 2012). Op deze manier biedt een frame een bepaald perspectief: van een kwestie wordt het één of het ander belicht. Neutrale taal bestaat niet, want ieder woord heeft bepaalde connotaties (Gagestein in Van Drunen 2012, 2). Een frame is gebaseerd op feiten, maar je hebt niets aan feiten als je deze niet interpreteert. De context bepaalt de interpretatie, en je brein kiest hierbij meestal de weg van de minste weerstand (ibidem). Frames kunnen dus effectief zijn bij een poging om andermans gedachten te sturen. Metaforen, die als

bouwsteen van een frame fungeren, leveren op een indirecte manier dus een bijdrage aan deze sturing en beïnvloeding.

3.5.2 Oorlogsframe: vergelding in plaats van rechtvaardigheid

Als één van de bekendste frames met grote gevolgen voor de recente wereldgeschiedenis, beschouwt De Jong (2012) de reactie van George W. Bush op de aanslagen van 11 september in de Verenigde Staten. Bush noemde de strijd tegen het internationale terrorisme niet 'de strijd tegen terrorisme', maar de 'de oorlog tegen terreur' ('the war against terror'). De oplossing voor dit probleem is niet het bestrijden van de verantwoordelijke terreurorganisatie Al Qaida (en hun leider Osama Bin Laden), maar een oorlog tegen Afghanistan (en kort daarna tegen Irak). Op deze manier is de onderliggende waarde niet 'een rechtvaardige straf voor de schuldigen van de aanslag', maar 'diepgewortelde gevoelens van vergelding tegen uiteenlopende bedreigingen van 'vrijheid' (ibidem).

Door de keuze van dit frame was Bush in staat om een extremer beleid te voeren. Via het beeld van het oorlogsframe wordt de wereld verdeeld in terroristen en helden: Bush dwong landen hiermee een kant te kiezen: 'You are either with us or with the terrorist' (ibidem). Terwijl Bush in feite streed tegen Afghanistan en Irak, werd de nadruk gelegd op de strijd tegen terroristen en tegen terreur in het algemeen: op deze manier werden de Amerikaanse acties in een positiever licht gesteld.

3.5.3 Succesverhaal

Om succesvol te framen stelde Gagestein een aantal vuistregels¹⁰ op. Deze zijn in vergelijkbare bewoordingen terug te vinden bij onder andere De Bruijn (2011; 2014), Korsten (2013) en De Jong (2012).

Ten eerste is het belangrijk om woorden zorgvuldig te kiezen. Welke associaties hebben mensen bij een bepaald woord en welke woorden gebruiken potentiële tegenstanders? Het gebruik van ontkenningen is af te raden in frames. Het brein werkt namelijk associatief: wanneer concepten samen worden gebruikt worden ze aan elkaar gekoppeld en dus met elkaar verbonden. Iets *ontkennen* komt in dit geval dus neer op iets *erkennen*.

Ten tweede stelt Gagestein dat het taboe is om een ander te herhalen: je frames moeten zo goed mogelijk aansluiten op je eigen intenties en beleid. Als je een ander herhaalt, is de kans groot dat je andermans frame herhaalt. Beter is het om te herformuleren in plaats van andermans taalgebruik over te nemen.

Een derde vuistregel: wees beeldend. Een goed frame bestaat uit beeldende taal, waarmee de boodschap concreet kan worden gemaakt. Gagestein (2012, 18) waarschuwt voor een dramatische boel: zo sloeg de confronterende term 'sterftax' van de VVD (synoniem voor erfbelasting en gemodelleerd naar het Amerikaanse, succesvolle woord 'deathtax') totaal niet aan. Frames kunnen ook

---

¹⁰ Deze vuistregels zijn te vinden in Gagesteins artikel *Natuurrramp, bonuscultuur of kans: crisisframes. Waarom frames interpretatie beïnvloeden en waarom dit onvermijdelijk is* (2012) en op haar website *Taalstrategie* (<http://taalstrategie.nl/5-essentiele-framing-tips/>).

letterlijk beeldend zijn, wanneer ze via een beeld worden overdragen (visueel frame). Een beeld kan zich bijvoorbeeld manifesteren in de aanblik van enkele enthousiast klappende en luisterende toeschouwers rondom een spreekende politicus, maar ook via een foto. Zo heeft het PVDA-campagneteam in 2010 een foto van Job Cohen gelanceerd waarin hij in een poppenkast zijn publiek toe staat te spreken (ibidem). Een dergelijke foto kan volgens Gagestein erg framend werken, en roept ‘tal van zowel positieve als negatieve associaties op’.

Consistent blijven is een vierde voorwaarde voor een succesvol frame. Wanneer een bepaald frame is bedacht, is het belangrijk om deze consistent in te blijven zetten. Verschillende frames concurreren met elkaar, en hoe meer concurrentie, hoe minder overtuigend het frame zich vastzet in ons brein (ibidem).

Een vijfde punt betreft het belang van herhaling. Een frame moet niet enkel op dezelfde manier worden blijven ingezet, maar het frame moet ook de tijd krijgen om te bezinken bij de luisteraars. Bij een sterk frame wordt de overtuigingskracht steeds sterker als de boodschap maar vaak genoeg wordt herhaald.

Volgens De Jong (2012) is framing een noodzaak: 'het leven is een onoverzichtelijke warboel van ideeën, opvattingen, problemen en oplossingen'. Het is de taak van politici om uit dit alles de essentie te vangen en deze pakkend over te brengen. Om met een groot divers publiek te kunnen spreken over complexe en abstracte zaken, moet een leider zich wel beperken tot de kern van de zaak. Vaak valt dit echter niet mee: politici wordt nogal eens verweten onvolledig of misleidend te zijn. Volgens Gagestein (in Van Drunen 2012, 3) is het de kunst om simplisme te vermijden maar om eenvoud te behouden door de *feitelijke* essentie van een kwestie te vangen.

3.5.4 Framing als communicatiestrategie

Frames hebben een 'feel-good'-gehalte: middels framing willen politici hun visie overdragen en mensen verleiden om het met hen eens te zijn (Korsten 2013, 5). Framing wordt wel een communicatie- of campagnestrategie genoemd om een visie te laten 'landen' of 'plakken' bij het publiek (De Bruijn 2011, 20). Volgens Korsten is het hoogstwaarschijnlijk dat de spoorlijn tussen Rotterdam en Zevenaar om deze reden 'de Betuwelijn' heet, in plaats van iets in de trant van 'de A15-route'. 'Betuweroute' klinkt namelijk fris en groen. Bij burgers roept dit beelden op van boomgaarden, fruit, appels en peren (Korsten 2013, 5). De A15-route zegt niets: het lijkt op een route waarvan we er al zoveel hebben, zoals de A10, A11 en A13. Wie een spoorlijn wil aanleggen, is erbij gebaat om een aantrekkelijk frame te activeren.

3.5.5 Crisisframes tijdens kredietcrisis volgens Gagestein (2012)¹¹

Een veelomvattend en abstract concept als 'crisis' is onmogelijk objectief te interpreteren: vanuit

---

¹¹ De informatie uit deze paragraaf is, tenzij anders aangegeven, gebaseerd op *Natuurramp, bonuscultuur of kans: crisisframes. Waarom frames interpretatie beïnvloeden en waarom dit onvermijdelijk is* (Gagestein, 2012).

ervaringen en verhaallijnen die we hebben opgedaan, kijken we altijd door een bepaalde bril. Tijdens een crisis leven er vaak verschillende, concurrerende frames die allemaal een bepaalde overtuiging proberen over te brengen. Gagestein heeft onderzocht welke frames er tijdens de huidige crisis in Nederland zoal leven, en met welk doel. Welke frames gebruiken politici en bestuurders om de bepaalde werkelijkheid mee neer te zetten? Zij onderscheidde drie hoofdframes.

Een eerste frame betreft de natuurramp-frame. Opvallend vaak werden er metaforen gebruikt met betrekking tot de natuurramp 'aardbeving'. In de Miljoenennota 2012 wordt gesproken van een 'schokproef' voor de Nederlandse overheidsfinanciën, waarvan de 'impact' zo klein mogelijk moest blijven. Bij een natuurramp-frame wordt 'enerzijds de ernst van de zaak benadrukt, en anderzijds wordt door deze metafoor de verantwoordelijkheid juist niet ingevuld: een natuurramp is immers niet te voorspellen, te voorkomen of terecht te wijzen' (2012, 19). Het kabinet komt er bij dit frame goed vanaf, want er is geen schuldige aan te wijzen maar er kan wel worden aangetoond hoe hard er is gewerkt aan preventie en nazorg.

Een ander frame ontstond bij de partij SP (Socialistische Partij) als reactie op deze natuurramp-frame. Emile Roemer pleitte tijdens de Algemene Politieke Beschouwingen (2012) dat de crisis geen natuurramp is en niet van bovenaf komt, maar juist volledig te wijten is aan politiek falen en aan menselijk handelen. Vervolgens zet hij zijn eigen frame van de 'bonuscultuur' uiteen: volgens de SP belandt Nederlands geld in de zakken van buitenlandse banken. 'De crisis is het resultaat van graaiende bankiers die het geld dat zij krijgen van de overheid in hun eigen zakken steken, terwijl de Nederlandse burger maar moeilijk kan rondkomen' (ibidem).

De crisis als kans is een derde veelvoorkomend frame: 'hierin ligt de nadruk niet op het verleden (wie is de schuldige?) maar op de toekomst (wat kunnen we met deze situatie?) waardoor het aanzet tot een positieve actie' (ibidem). De Adviesraad voor Wetenschaps- en Technologiebeleid noemt de crisis een kans omdat het ervoor zorgt dat er 'brede heroverwegingen' komen in het beleid van de overheid die tot innovatie kunnen leiden. Volgens *de Telegraaf* zien ook Nederlanders een kans in de crisis omdat het de mogelijkheid biedt tot 'bezinning en investeringen in kennis en innovatie'.

Volgens Gagestein gaat het niet om het waarheidsgehalte van de frames. De inzet voor de crisisframes is namelijk het verkopen van beleid voor politici. Als zij willen investeren in innovatie terwijl er weinig geld in de staatskas zit, dan kunnen zij het beste het kansenframe inzetten. Wil men gaan bezuinigen, dan is de natuurramp-frame gewenst. En lukt het politici om het bankenframe te laten overheersen, dan zal de burger sneller overtuigd raken van een bankentax.

3.6 Crisismetaforen

3.6.1 Crisis narratives tijdens de Age of Austerity (Stanley 2014)¹²

Volgens Widmaier et al (2007) zijn crises te beschouwen als endogene constructies die tot stand worden gebracht via intersubjectieve verhalen of causale verhalen. Bij de bepaling en bij het uitleggen van een ‘probleem’ (zoals een economische neergang of de opkomst van een fiscaal tekort) hoort een passende en noodzakelijke interventie (Hay 1996, 1999; Widmaier 2003, 2004; Widmaier et al. 2007; Baker 2013; Carstensen 2013). De taal van de crisis zelf is van bijzonder belang omdat het wordt gebruikt om een onherstelbare toestand van nood aan te duiden - tenzij er op een tijd een effectieve interventie wordt gedaan (Hay 1999, 323–327; Koselleck 2006, 358; Gamble 2009, 38–9).

3.6.1.1 Crisis als excuus

Crisistijden worden vaak gebruikt als keerpunten: om wijzigingen aan te brengen in het huidige beleid (Widmaier et al. 2007, 749). De onrust die tijdens een crisis onder de bevolking heerst, moet het doorvoeren van beleidswijzigingen en maatregelen rechtvaardigen, zelfs als er niet direct een één op één relatie bestaat tussen de maatregelen en de crisisomstandigheden. Doordat er een crisis heerst, passen burgers hun ‘reguliere’ opvattingen en verwachtingen (dat wil zeggen: de opvattingen en verwachtingen die zij hebben wanneer er géén crisis gaande is) omtrent de economie aan (Seabrooke 2007). Met ‘burgers’ en ‘de bevolking’ wordt de publieksmassa bedoeld, de zogeheten politieke elite valt hier buiten. Pogingen tot beleidswijzigingen worden geïnitieerd door deze politieke elite, maar kunnen enkel effectief zijn wanneer ze zijn gebaseerd op gedeelde overtuigingen van het publiek. De frames die beleidsmakers helpen om politieke oplossingen te rechtvaardigen aan het publiek, moeten dus gebaseerd zijn op de ‘public sentiments’: overtuigingen en assumpties die onder dit publiek leven (Campbell 1998, 385). Wanneer er geen gedeelde overtuigingen bestaan tussen elite en publiek, is er sprake van een legitimiteitsgat, waardoor de actie niet gerechtvaardigd wordt (Seabrooke 2007, 796). Daarom is het belangrijk om in de politieke communicatie zoveel mogelijk te proberen om legitimiteit te behouden.

3.6.1.2 Crisis narratives weerspiegelen heersende consensus

De rechtvaardiging van ideeën en beleidsplannen wordt dus gebaseerd op een intersubjectieve consensus over de legitimiteit van de verandering. Stanley onderzocht de consensus die heerste tijdens de ‘Age van Austerity’: de periode van 2008-2012 in het Verenigd Koninkrijk, die vrij vertaald ‘de tijd van versobering’ kan worden genoemd. Tijdens deze periode werd het politieke klimaat gedomineerd door het idee van fiscale versterking. Het is opmerkelijk dat de Conservative Party won tijdens de verkiezingen in 2010, omdat zij expliciet predikte dat er een tijd van versobering aan zou komen. Dat deze partij de verkiezingen toch heeft gewonnen bewijst dat (de meeste) de burgers overtuigd waren van het belang van de versobering, en daarmee de onontkoombare en nadelige gevolgen voor hun

---

¹² De informatie uit deze paragraaf is, tenzij anders aangeven, gebaseerd op ‘*We’re reaping what we sowed*’: everyday crisis narratives and acquiescence to the age of austerity (Stanley, 2014).

eigen portemonnee accepteerden.

Om het 'succes' van dit idee van versobering te kunnen begrijpen en verklaren, is het belangrijk om de public sentiments van die tijd de achterhalen: welke opvattingen bestonden er onder de burgers over deze crisiswaardige, economische gang van zaken? Om dit te onderzoeken interviewde Stanley een focusgroep die volgens hem representatief was voor de massa. De reacties van de proefpersonen werden geanalyseerd op causale relaties, vuistregels en anekdotes die wijzen op een schijnbare berusting met het doel van versobering. Uit deze resultaten werden 'crisis narratives' gereconstrueerd. Een crisis narrative kan vertaald worden als een crisisconcept: de manier waarop iemand een crisis conceptualiseert en beschrijft. Politici maken gebruik van retorische strategieën om bepaalde ideeën bij de massa op te roepen. De manier waarop de massa deze ideeën begrijpt en interpreteert (persoonlijke ervaringen en gangbare vuistregels spelen hierbij een grote rol), bepaalt welke (crisis) narratives er vervolgens bij hen gaan leven. Mensen gebruiken hun eigen inzichten en ervaringen om abstracte en complexe kwesties, zoals in dit geval de fiscale consolidatie, te conceptualiseren.

3.6.1.3 Schuld, leven boven je stand en losbandigheid

Drie crisis narratives domineerden tijdens de interviews: schuld als een morele verplichting, de ervaring van 'leven boven je stand' en de losbandigheid van de staat.

'Schuld als een morele verplichting' is een veelvuldig aangetroffen crisis narrative. Hierbij gaat het om de opvatting dat schuld historische gezien meestal wordt beschouwd als een inherente morele verplichting (Graeber 2011). Vuistregels als 'men leeft naar de middelen die hij heeft' en 'als je schulden maakt, los je deze ook af' werden vaak genoemd. De reden waarom dergelijke vuistregels het zo goed doen is omdat er eigenlijk geen economische verklaring achter zit, maar eerder een morele verklaring: het is immers je morele plicht om schulden terug te betalen. De betekenis van schuld is op deze manier een algemeen aanvaarde wijsheid, zowel aanvaard door de elite als door de massa. De focusgroep gebruikte deze wijsheid om een punt te maken over de noodzaak van fiscale consolidatie: een ieder moet zijn schulden aflossen dus ook het Verenigd Koninkrijk moet dat doen.

Het idee van 'leven boven je stand' slaat op het feit dat het Verenigd Koninkrijk steeds meer boven zijn stand is gaan consumeren en daardoor in een neerwaartse vicieuze cirkel terecht is gekomen. Deze tendens wordt toegeschreven aan de mondiale financiële crisis. Overal ter wereld zijn er landen wiens economie te veel en te snel is gegroeid, waardoor zij het niet meer konden bijbenen en in een crisis belandde. Het Verenigd Koninkrijk is zoals zoveel landen slachtoffer geworden van de mondiale conjunctuur en moet op eigen kracht via fiscale consolidatie weer herstellen.

Een derde veelvoorkomende crisis narrative is de 'losbandigheid van de staat'. De focusgroep stoort zich aan de exorbitante uitgaven van de staat aan zaken die zij niet noodzakelijk achten: bijvoorbeeld bonussen voor toch al gefortuneerde zakenlui of de vroegtijdige en overbodige renovatie van snelwegen of gebouwen. De staat heeft zoveel geld verspild dat het geen wonder is dat er nu

maatregelen moeten worden genomen om de ontstane tekorten aan te vullen en de schulden te vereffenen.

3.6.1.4 *Rechtvaardigende functie van crisis narratives*

De fiscale consolidatie en de crisismoments worden gerechtvaardigd door gemeenschappelijke overtuigingen die zich onder andere manifesteren in eerder beschreven crisisnarratives. De ideeën die onder de massa leven, suggereren dat er een gelimiteerd legitimiteitsgat bestaat tussen enerzijds de acties van de politieke elite en anderzijds de alledaagse verwachtingen van de massa. Dit verklaart het succes van het idee van versoering tijdens de Age van Austerity.

3.6.2 **Crisismetaforen tijdens kredietcrisis (Pühringer & Hirte 2013)¹³**

In het geval van een crisistijd zijn het vaak toonaangevende economen die het ontstaan en verloop van de crisis nader toelichten aan het algemene publiek. Omdat het hun vakgebied is, dienen zij in staat te zijn om gedegen uitleg te kunnen geven over een complexe economische ontwikkeling als een crisis. Pühringer & Hirte hebben onderzocht welke metaforen er zoal worden gebruikt in een dergelijke uitleg. Als uitgangspunt namen zij de huidige financiële crisis. In acht Duitstalige en invloedrijke kranten (over de periode van juli 2008 tot en met december 2009) hebben zij geanalyseerd welke metaforen er door economen worden gebruikt om de specifieke economische gebeurtenissen en de markteconomie in het algemeen te beschrijven.

Enerzijds onderzochten zij wat de meest voorkomende metaforen zijn, anderzijds classificeren zij het patroon van metaforen en retorische strategieën die zijn gebruikt om de publieke opinie te beïnvloeden: om de financiële crisis geïnterpreteerd te laten worden als een exogeen effect waar het economische systeem geen invloed op heeft gehad.

In navolging van de metafoordefinitie van Lakoff en Johnson (1980) gaan Pühringer en Hirte ervan uit dat een conceptuele metafoor de manier waarop mensen over de wereld denken, reflecteert. Het gebruik van een natuurramp metafoor bijvoorbeeld, wijst op de gedachtegang van totale incompetentie bij de crisis: net als bij een natuurramp is er bij een crisis geen veroorzaker of schuldige aan te wijzen.

3.6.2.1 *Dominante crisismetaforen*

1. De financiële crisis als een ziekte

Zeer frequent wordt de financiële crisis beschreven als een 'ziekte' die de economie infecteert en aantast. In het corpus kwamen quotes voor als '*De markt is momenteel alleen gericht op overleven, en niet op het maken van winst.*' Het is de taak van economen om de juiste medicijnen voor te schrijven aan de zieke patiënt om verergering of uitbreiding van de ziektesymptomen te voorkomen: '*Als de slagaders van de economie geblokkeerd zijn, kan dit leiden tot een infarct.*' Met andere woorden: het

---

¹³ De informatie uit deze paragraaf is, tenzij anders aangegeven, gebaseerd op *The Financial crisis as a tsunami. Discourse profiles of economists in the financial crisis* (Pühringer & Hirte, 2013).

is de taak van economen om de juiste maatregelen door te voeren in de economie om verergering of uitbreiding van ongunstige economische ontwikkelingen te voorkomen.

2. De financiële crisis als een natuurramp of een militaire aanval (natuurlijke, militaire of mechanische metafoor)

Bij deze metaforen gaat het erom dat de crisis wordt neergezet als een onvoorspelbare, buitengewone gebeurtenis, die veroorzaakt wordt door een externe oorzaak, maar een enorme impact heeft op de economie: *‘Overheidsinterventies kunnen massale verplaatsingen op de markten veroorzaken.*’ en *‘Niemand kon voorzien dat kredietderivaten een dergelijke economische tsunami konden veroorzaken.*’. Natuurrampmetaforen als aardbevingen, tsunami’s en tektonische activiteit hebben desastreuze gevolgen maar zijn onvoorspelbaar, waardoor er geen expliciete schuldige aangewezen kan worden. Ook metaforen met betrekking tot de natuur in het algemeen (niet enkel een natuurramp) komen voor: een zwakke toename van de economische activiteit wordt bijvoorbeeld omschreven als een *‘delicaat plantje*’. Bij militaire metaforen speelt nog een aspect een rol, namelijk het verdedigen tegen externe bedreigingen of aanvallen. Dit soort metaforen leent zich goed om potentiële gevaren voor de economie aan te geven: *‘Door de vele belangrijke structurele hervormingen in de afgelopen jaren (...) we zijn beter gewapend voor de uitdagingen dan ooit.*’ Natuurlijke, militaire en mechanische metaforen linken in de eerste plaats de crisis direct aan de economie, en ten tweede laten zij een strikte tweedeling zien tussen enerzijds de normale gang van zaken (wanneer er géén crisis is) en anderzijds de ‘buitengewone gebeurtenissen’.

3. De financiële markt als een gevoelige acteur (antropomorfisme)

Bij de antropomorfische interpretatie van de (financiële) markten worden menselijke eigenschappen toegeschreven aan de financiële markten: *‘De markt anticipeert op taxaties.*’ Ook wordt er gesproken over een *‘nerveuze markt*’, waarbij het de taak van politici is om deze nerveuze markt te kalmeren. Deze antropomorfische interpretatie laat zien dat markten als afzonderlijke, onafhankelijke en tegelijkertijd zeer belangrijke economische acteurs moeten worden gezien, die niet moeten worden genegeerd.

4. Economisch handelen vereist een specifieke moraal (economische moraal, verantwoordelijkheid)

Morele metaforen worden gebruikt om te verwijzen naar de economische verantwoordelijkheid van de economische en politieke acteurs die de (financiële) markt effectief moeten laten werken.

Beleidsvorming en de belangen van specifieke groepen moeten ondergeschikt zijn aan het voordeel van de markt. Deze economische moraal komt regelmatig tot uiting in combinatie met een ‘streng vater’ retoriek: de markt als een bestraffende instantie die van zich laat horen wanneer hij niet de juiste aandacht en zorg ontvangt. Deze retorische strategie wordt veelal gebruikt om druk te zetten op potentiële schuld-landen, bijvoorbeeld om hen aan te zetten tot een versoberingsbeleid: *‘De Duitse regering moet de diplomatieke druk opvoeren.’*

5. De financiële crisis als ongeluk in het economische spel

De economie als een spel is een veelgebruikte metafoor om de wijzigingen in de verhouding tussen markt en aanbod te beschrijven. De spelmetafoor suggereert dat de economie specifieke regels volgt (in het corpus wordt gesproken over '*de regels van het spel voor landen*'), die ontworpen zijn door een superieure autoriteit. Een ongewone gebeurtenis als een financiële crisis moet in het licht van de spelmetafoor begrepen worden als een (ongunstige) consequentie van iemand die de regels van het spel overtreedt, of simpelweg als een kwestie van pech of ongeluk. Om een dergelijke tegenslag te verhelpen (om de economie weer een boost te geven) is het nodig om tot buitengewone maatregelen over te gaan, die ver buiten de regels van het spel vallen en ook wel worden aangeduid als '*economische doping*'.

3.6.2.2 Basisparadigma: rotsvast geloof in werking economie

De analyse van de dominante metaforische patronen laat zien dat er sprake lijkt te zijn van een basisparadigma, waarin de meerderheid van de economen vertegenwoordigt is. De vraag naar overheidsingrijpen ten tijde van een crisis is nog steeds ondergeschikt aan het paradigma van de non-interventie in markten. Dit bewijst dat er een rotsvast geloof bestaat in de werking van de (financiële) markten. Een goed functionerende markt en zelfs het financiële marktsysteem op zich wordt gezien als 'normaal', terwijl de financiële crisis (en ook eventuele stimuleringsmaatregelen om deze crisis tegen te gaan) worden gezien 'buitengewoon'. Vooral het gebruik van de metaforen van ziekte en die van natuurrampen en militaire aanvallen weerspiegelen dit idee: zonder 'externe schokken', 'ziekte', of een 'tsunami' is de markt of de economie een 'gezond lichaam' of een 'kalme oceaan'.

3.6.2.3 Distantiëring door economen: crisis als exogeen effect

De analyse van Püringher en Hirte van de publieke debatten onder economen over de financiële crisis heeft laten zien dat de patronen van argumenten en metaforen die zijn gebruikt om economische gebeurtenissen te beschrijven, gerangschikt kunnen worden in vijf conceptuele hoofdmetaforen. Deze conceptuele metaforen zijn bewezen stabiel aanwezig te zijn in de periode van zomer 2008 tot en met winter 2009. De metaforen van ziekte en die van natuurramp en militaire aanval kwamen het meeste voor: deze interpretaties van de financiële crisis overheersen dus bij de economen.

De resultaten van hun onderzoek laten zien dat er onder economen een sterke dominantie bestaat van een geloof in de werking van (financiële) markten. Op het niveau van het publieke discours heeft deze dominantie vorm gekregen in een bepaald begrip van 'normaliteit', wat geïllustreerd wordt door specifieke ontwerpen als 'normale' en 'buitengewone' economische gebeurtenissen. Een gebeurtenis als een financiële crisis is in dit opzicht een uitzonderlijk geval, dat geen invloed heeft op de 'normaliteit' van de economie, of eerder: geen invloed mag hebben op de normaliteit van de economie. Uit retorisch oogpunt worden deze metaforen door de economen ingezet als middel om de publieke opinie te laten geloven dat de financiële crisis een exogeen effect is, waar

het economische systeem geen invloed heeft gehad: op deze manier treft hen immers geen blaam.

3.7 Samenvatting

Sinds lange tijd wordt er al onderzoek gedaan naar metaforen. Dankzij Aristoteles is de metafoor een centraal begrip in de retorica geworden. Duidelijk was dat het bedenken van een metafoor een intelligente en scherpe geest vereiste. Desondanks werd de metafoor lange tijd enkel als stilistisch ‘versiersel’ gezien. Vanaf ongeveer de tweede helft van de twintigste eeuw staat de cognitieve activiteit steeds meer centraal in metafoorstudies (zie bijvoorbeeld Black 1962, 1979; Lakoff & Johnson 1980; Lakoff & Turner 1989). De metafoor is in staat om een brondomein te projecteren op een doeldomein, waardoor op basis van bekende concepten, nieuwe (en complexere) concepten kunnen worden begrepen. Of deze cognitieve activiteit wordt opgeroepen is afhankelijk van het soort metafoor (opzettelijk of onopzettelijk, direct of indirect, bewust of onbewust).

Aangezien de metafoor als katalysator voor het trekken van metaforische relaties kan dienen, fungeert deze stijfijguur goed als bouwsteen van een frame. Bij framing wordt immers een bepaald perspectief op een kwestie geworpen. Een frame is gebaseerd op feiten, maar deze feiten krijgen pas betekenis als deze worden geïnterpreteerd.

4. Methode

Bij de uiteenzetting van het instrumentarium zal ten eerste een omschrijving van het corpus worden gegeven: uit welk materiaal bestaat het corpus en welke afwegingen zijn gemaakt tijdens de samenstelling ervan? Vervolgens zal worden toegelicht welke analysestappen tijdens dit onderzoek zijn doorlopen om van troonrede tot een indeling van crisisframes en –metaforen te komen. Gezien het bijzondere karakter van de troonrede zal kort iets worden gezegd over de te verwachten resultaten. Dit hoofdstuk sluit af met het benoemen van enkele beperkingen van dit onderzoek.

4.1 Corpussamenstelling

Het corpus bestaat uit 23 troonredes die afkomstig zijn uit vijf crisistijden uit de 20ste en 21ste eeuw. In onderstaande subparagrafen wordt toegelicht op basis van welk criteria het corpus tot stand is gekomen: waarom het corpus is gespecificeerd naar enkel economische crises, welke definitie is gebruikt om een crisistijd te bestempelen tot een *economische* crisis, en welke afwegingen zijn gemaakt bij het afbakenen van de crisistijden en de 20ste en 21ste eeuw.

4.1.1 Definitie economische crisis¹⁴

Ten tijde van een *crisis* is er sprake van een situatie waarvan de impact groot is en waarvan het verloop moeilijk voorspeld kan worden. Kritische belanghebbenden merken deze situatie op en doen een poging om de situatie in kaart te brengen, zodat de levensvatbaarheid van de bedreigde instantie of organisatie hersteld kan worden (Pearson & Chair, 1998, 66). Crises zijn er in vele vormen: van industriële en technologische crises tot bestuurlijke en sociale crises, met inbegrip van bijvoorbeeld natuurrampen, rellen en terroristische aanslagen (Muller, Rosenthal & Helsloot, 2009).

Tijdens een *economische crisis* vinden er onstuimige bewegingen plaats tussen de verschillende macro-economische indicatoren (zoals de industrie, de werkgelegenheid en de handel). Een economische crisis kenmerkt zich over het algemeen door dalingen in de reële productie (gemeten door het reële bruto binnenlands product, BBP), door hoge inflatie en werkloosheid en door een instabiele valuta (Block 1979). Door een economische crisis verandert het behoeft patroon van de economie, wat zijn weerslag heeft op de verhouding tussen vraag en aanbod. Gedegen organisationele marketingvaardigheden zijn nodig om deze verhouding, en daarmee de economie, weer in balans te krijgen.

Historisch gezien is het onvermijdelijk dat er na een periode van hoogconjunctuur, economische achteruitgang volgt. Hoogconjunctuur is een tijd van grote economische bloei: er is veel economische activiteit, er is weinig werkloosheid en er worden forse besteden gedaan. Al eeuwenlang vertoont de markeconomie deze afwisseling tussen economische bloei en achteruitgang – ook wel de

---

¹⁴ Deze alinea is, tenzij anders aangegeven, gebaseerd op *De economische crisis: Het grote raadsel van het kapitalisme* door Dekkers & Kromhout (2002).

‘golfbeweging’ genoemd. Een economische crisis is eigenlijk niet meer dan een omslagpunt in deze golfbeweging, en is dus per definitie van korte duur. Wanneer de omslag ervoor zorgt dat de economie in het slop raakt, is er sprake van een recessie of een depressie. Bij een recessie vindt er twee achtereenvolgende kwartalen negatieve groei plaats, bij een depressie duurt dit minstens een jaar. Logischerwijs volgt na een periode van achteruitgang weer herstel. Als dit doorzet, kan het uitmonden in een hoogconjunctuur waarop vervolgens weer volgens het vaste patroon van achteruitgang en crisis volgt.

4.1.2 Verantwoording keuze economische crisis

De specificering naar economische crises sluit goed aan op het beoogde corpus van troonredes. In de troonrede worden beschouwingen gepresenteerd over wat er het afgelopen jaar op economisch vlak is voorgevallen in Nederland. Bovendien worden de beleidsplannen voor het nieuwe parlementaire jaar bekend gemaakt. Beide aspecten hebben een sterke link met de economische omstandigheden. Het kiezen van troonredes als corpus enerzijds, en het specificeren naar enkel economische crisis anderzijds, vergroot de kans op het aantreffen van crisismetaforen, wat de bedoeling is voor deze scriptie.

Bovendien zou het corpus te omvangrijk worden wanneer ook troonredes zouden worden opgenomen die stammen uit jaren waarin er sprake was van een crises van andere aard. Daarnaast zouden aangetroffen crisismetaforen die betrekking hebben op verschillende soorten crises minder goed met elkaar vergeleken kunnen worden, waardoor conclusies minder bindend zouden zijn.

4.1.3 Verantwoording afbakening crisistijden

Bij het afbakenen van de crisistijden ben ik uitgegaan van de afbakeningen die historici hebben gemaakt. Het startpunt van alle economische crises is het moment waarop de beurskoersen plotseling sterk dalen; de aanloop naar de crisis is niet opgenomen als crisistijd. De nasleep wordt wel meegerekend, dat wil zeggen: de gehele periode waarin er nog geen sprake was van aanhoudende economische groei. In de historische achtergrondschetsen in hoofdstuk vijf, zal de afbakening per crisistijd worden onderbouwd met relevante bronnen.

4.1.4 Verantwoording afbakening 20ste en 21ste eeuw

Tijdens de 20ste eeuw zijn er drie economische crises geweest waar Nederland onder te lijden heeft gehad. Deze crisistijden varieerden in duur. In totaal was er gedurende veertien jaar sprake van crisis. Dit levert veertien troonredes op om te analyseren. Om aan voldoende analysemateriaal te komen, en om mijn onderzoek zo recent mogelijk te houden, zijn ook de Internetzeepbel (2001-2002) en de huidige Kredietcrisis (2007-heden) in het corpus opgenomen. De economische crisisjaren uit zowel de 20ste als de 21ste eeuw, leveren samen een corpus op van 23 troonredes. Dit is voldoende materiaal voor deze scriptie om niet uit oudere crisistijden van vóór 1900 te hoeven putten.

4.2 Analysestappen

4.2.1 Selecteren crisis relevante tekstfragmenten

Gezien het feit dat het corpus troonredes omvat die tijdens een crisistijd zijn uitgesproken, is het merendeel van de tekst uit de toespraak te relateren aan de crisissomstandigheden. Gezien het bestek van deze scriptie, is het niet mogelijk om alle crisis gerelateerde tekstfragmenten op te nemen als analysemateriaal. Daarom zullen in dit onderzoek alleen de fragmenten worden opgenomen waarin ten eerste expliciet wordt gesproken over de crisis (door middel van termen als: crisis, economische crisis, recessie, depressie), ten tweede waarin alternatieve benamingen voorkomen die refereren aan de economische toestand (door middel van termen als: economisch leven, economische verhoudingen, economische ontwikkelingen, economische ontreddering, economisch leven, verhoudingen op de wereldmarkt) en ten derde alternatieve termen die duidelijk doelen op de economische omstandigheden van een land in het algemeen (door middel van termen als: de toestand des Lands, 's Lands economische omstandigheden).

Uitspraken waarin specifiek wordt ingegaan op bepaalde kenmerken of gevolgen van de crisis (zonder verwijzing naar de crisis of beroerde omstandigheden in de economie) zijn niet opgenomen. Bijvoorbeeld: 'Om de toegankelijkheid en het vertrouwen in de woningmarkt te herstellen dienen investeringen en doorstroming te worden bevorderd.'¹⁵ De woningmarkt en het herstel ervan spelen uiteraard een grote en voorname rol in de Kredietcrisis, en bevatten bovendien metaforisch taalgebruik, maar het fragment kan niet worden geselecteerd als analysemateriaal. Fragmenten waarin specifieke aspecten expliciet worden gekoppeld aan de crisis ('Het Energieakkoord stimuleert duurzame economische groei en creëert 15.000 extra banen'¹⁶) worden wel opgenomen. Concluderend gaat het om fragmenten waaruit expliciet al dan niet impliciet is af te leiden dat er wordt gerefereerd aan de economische (crisis)omstandigheden in nationale of internationale zin. De geselecteerde tekstfragmenten zijn in de troonrede gemarkeerd door middel van onderstrepingen (zie bijlage I tot en met bijlage V).

Na het in kaart brengen van deze relevante tekstfragmenten, zullen deze nader worden geanalyseerd. Ten eerste worden de fragmenten zoveel mogelijk opgedeeld in afzonderlijke zinnen: het retorische doel kan namelijk per zin verschillen. Binnen één fragment kan de ene zin bijdragen aan het ene frame, terwijl de andere zin een ander frame ondersteunt. In de troonrede van 2009 uit de Kredietcrisis bijvoorbeeld, is het volgende fragment geselecteerd: 'De gevolgen zullen nog lang gevoeld worden. Bovendien hebben ontsporingen in de financiële sector het vertrouwen in instituties en hun bestuurders aangetast. Door dit alles groeit bij velen de onzekerheid over de toekomst.'¹⁷ Elementen als 'gevolgen die nog lang gevoeld zullen worden' en 'de groeiende onzekerheid' verwijzen naar de zware impact van de crisis voor Nederland, terwijl een uitspraak als 'ontsporingen

---

¹⁵ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2010 (Kredietcrisis), regel 86-87.

¹⁶ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2013 (Kredietcrisis), regel 82-83.

¹⁷ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2009 (Kredietcrisis), regel 7-9.

in de financiële sector' weg heeft van de 'natuurrampmetafoor' zoals beschreven voor Gagestein (2012, 19) en Pühringer & Hirte (2013, 18).

Het is niet altijd mogelijk om zinnen te isoleren. Zinnen die een zodanige verwantschap hebben dat zij afzonderlijk niets tot weinig meer voorstellen en niet goed te duiden zijn, zijn niet uit elkaar gehaald maar vormen samen een passage van meerdere zinnen. In veel gevallen dienen de zinnen in deze passage hetzelfde retorische doel en hetzelfde crisisframe. Andere passages zijn echter niet zo eensgezind. Het kan voorkomen dat zinnen binnen een passage of zinsdelen binnen een zin verschillende frames en doelen dienen. Het is belangrijk om je bewust te zijn van deze overlap. Een toespraak kent vrijwel altijd meerdere retorische doelen, dus ook passages of zinnen kunnen verschillende frames ondersteunen. Het feit dat ze op meerdere manieren te duiden zijn, illustreert wat een rijk karakter een tekst of toespraak kan hebben.

Wanneer passages of zinnen niet eensgezind één retorisch doel dienen, is ervoor gekozen om het overheersende retorische doel aan te wijzen. Er is dus niet voor gekozen om een passage of zin ter ondersteuning van meerdere, verschillende frames te scharen. In de praktijk is dit wel wat er gebeurt, maar desondanks is vrijwel altijd een overheersend frame en retorisch doel aan te wijzen. Zie bijvoorbeeld de passage: 'Hoewel men nog niet zeggen kan, dat de internationale politieke toestand voor Nederland aanleiding geeft tot bezorgdheid en hoewel het tot voldoening stemt, dat het vriendelijke karakter, hetwelk onze verhoudingen tot de andere Mogendheden pleegt te dragen, ongerept bewaard bleef, volgt de Regeering nochtans de ontwikkeling der verhoudingen in en met het buitenland met bijzondere nauwlettendheid.'¹⁸ De bijzinnen die met 'hoewel' beginnen (en verbonden zijn door het nevenschikkende voegwoord 'en') bevatten positieve informatie over welke aspecten tot voldoening stemmen en nog geen aanleiding geven tot grote bezorgdheid. De kracht hiervan wordt echter afgezwakt door het einde van de zin. De beschreven positieve aspecten mogen niet baten, want desondanks volgt de regering de 'ontwikkeling der verhoudingen in en met het buitenland' met 'bijzondere nauwlettendheid'. Het retorische doel van het eerste deel van de passage is het illustreren van positieve zaken en daarmee het creëren van iets dergelijks als vertrouwen, terwijl van het laatste deel van de zin eerder een dreiging uitgaat. In dit geval heeft het retorische doel van bedreigen een overheersende rol.

Na het ordenen van de crisis gerelateerde fragmenten in afzonderlijke zinnen of passages, zal ten eerste het metaforische taalgebruik worden geselecteerd (meer hierover onder kopje 4.2.2: 'benoemen metaforisch taalgebruik via stappenplan Steen (2011)'), en ten tweede zal worden bekeken welk crisisframe door het fragment ondersteund wordt (meer hierover onder kopje 4.2.3: 'analyseren metaforisch taalgebruik: op zoek naar crisisframes').

4.2.2 Benoemen metaforisch taalgebruik volgens stappenplan Steen (2011)

Bij analyse van deze tabellen zal het metaforische taalgebruik worden geselecteerd volgens het

---

¹⁸ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1935 (De Grote Depressie), regel 5-9.

stappenplan van *Steen* (2011), zoals uiteen is gezet onder kopje 4.2.2 (Benoemen metaforisch taalgebruik volgens stappenplan *Steen* (2011)). Bij het benoemen van metaforisch taalgebruik is geen onderscheid gemaakt tussen indirecte of directe, onopzettelijke of opzettelijke en onbewuste of bewuste metaforen. Het doel van dit onderzoek is immers om te achterhalen welke crisisframes en – metaforen er worden gebruikt in de troonredes tijdens crisistijden: alle soorten metaforen zijn in dit opzicht relevant. In het theoretisch kader zijn toch de verschillende soorten metaforen uiteen gezet, omdat dit het inzicht vergroot in de werking van de metafoor.

De keuze om alle soorten metaforen te selecteren als metaforisch taalgebruik en daarmee op te nemen als analysemateriaal, heeft tot gevolg dat niet al het geselecteerde metaforische taalgebruik als zodanig is te herkennen. Veel metaforen zijn immers geconventionaliseerd (meer hierover onder kopje 4.3: ‘verwachte resultaten gezien bijzonder genre troonrede’). Een term als ‘economische groei’ zit ingebakken in ons taalgebruik, en wordt wellicht niet meer als metaforisch opgemerkt. Het groeien van de economie is echter wel degelijk metaforisch, omdat de economie niet langer, breder of dikker kan worden: met groei wordt in dit geval het toenemen van economische activiteit (ten opzichte van een eerder meetpunt) bedoeld.

4.2.3 Analyseren metaforisch taalgebruik: op zoek naar crisisframes

Als in de crisisgerelateerde fragmenten het metaforische taalgebruik is benoemd, kan dit metaforisch taalgebruik vervolgens nader worden bestudeerd. Tijdens deze analyse wordt op zoek gegaan naar drie pijlers:

1. Crisisframes

Wat zegt het aangetroffen metaforische taalgebruik over de crisis: in welk licht wordt de crisis gezet? Met andere woorden: op welke manier wordt de crisis in de afzonderlijke crisistijden ‘geframed’?

2. Ondersteunende metaforen

Welke metaforen ondersteunen de onderscheiden crisisframes? Zijn er overeenkomsten of patronen in dit metafoorgebruik aan te wijzen? Kunnen bepaalde metaforen op basis van deze eventueel aangetroffen overeenkomsten en metaforen worden gerangschikt onder één noemer?

3. Hoe zijn de crisisframes en crisismetaforen verdeeld over de verschillende jaren die de crisistijden tellen?

Hoe zijn de verschillende frames en metaforen verspreid over de crisisjaren? Is hier een mogelijke verklaring voor te bedenken?

4.2.4 Beoogde verwerking resultaten

Wanneer uit de analyse duidelijk is geworden welke overheersende crisisframes en ondersteunende crisismetaforen zijn aan te wijzen en hoe deze zijn verdeeld over de verschillende crisisjaren, kunnen deze resultaten worden vastgelegd. In bijlage VI tot en met bijlage X is per crisistijd een tabel te

vinden. Hierin zijn de aangetroffen crisisframes opgenomen, en zijn per crisisframe de ondersteunende metaforische fragmenten weergegeven. Zo ontstaat per crisistijd een overzicht van welke crisisframes zich destijds manifesteerde en middels welke metaforen dit gebeurde.

In hoofdstuk zes zullen de resultaten uit deze bijlagen worden toegelicht. Onder kopje 6.1 worden de overheersende crisisframes onderscheiden en uitgelegd. Onder kopje 6.2 tot en met 6.6 wordt per crisistijd uiteen gezet welk materiaal is aangetroffen in het corpus. De opbouw van iedere uiteenzetting bestaat uit: een korte overzichtstabel, een toelichting op de aangetroffen crisisframes, een toelichting op de aangetroffen basismetaphoren, een interpretatie van de relatie tussen de aangetroffen frames en metaforen en een uitleg en mogelijke verklaring over de manier waarop de frames en metaforen verspreid zijn over de crisistijd. De overzichtstabel geeft enkele aspecten weer uit de tabellen die in de bijlagen zijn opgenomen en dient ter illustratie bij de lopende tekst. Deze tabel bevat de aangetroffen crisisframes, het totaal aantal metaforische fragmenten ter ondersteuning van deze frames, en twee treffende voorbeelden van metaforische fragmenten.

4.3 Verwachting resultaten gezien bijzondere genre troonrede

Het bijzondere karakter van de troonrede heeft ongetwijfeld invloed op de resultaten van de corpusanalyse. De troonrede is een officiële tekst die een ‘neutraal’ karakter dient te bezitten: de tekst wordt immers uitgesproken door een ‘onafhankelijke’ vorst. Hierdoor ligt het in de lijn der verwachting dat er in de troonredes uit het corpus geen tot weinig opvallende metaforen (Lakoff & Johnson noemen dit de niet-conventionele metaforen, die niet zo verweven zijn in ons taalgebruik dat ze opvallen en ons actief aanzetten tot ‘vergelijken’ metaforen voor die expliciet aanzetten tot het trekken van metaforische relaties tussen bron- en doeldomein) te vinden zullen zijn. Volgens Lakoff & Johnson is echter ‘alles’ metaforisch. Daarom zal de troonrede niet geheel metafoorloos zijn, maar zullen we aangewezen zijn op meer subtiele en conventionele metaforen.

Door het ontbreken van duidelijk ‘sturende’ metaforen is het benoemen van ‘crisismetaphoren’ zoals Pühringer & Hirte dat hebben gedaan, een lastige kwestie. Genuanceerde, conventionele metaforen die geen duidelijke vergelijkingen trekken zijn lastig expliciet te labelen als bijvoorbeeld een ‘ziektemetafoor’ of ‘natuurrampmetafoor’. Het benoemen van enkel crisismetaphoren in dit corpus zou wellicht weinig resultaten opleveren. Vruchtbaarder is het dus om in het aangetroffen metaforisch taalgebruik op zoek te gaan naar ‘crisisframes’ (zoals Gagestein (2012) heeft gedaan en zoals ook Stanley (2014) ‘crisis narratives’ in kaart heeft gebracht). De betekenis van genuanceerde, conventionele metaforen is namelijk beter te duiden wanneer zij gezamenlijk een bepaald frame genereren, dan wanneer zij geïsoleerd worden geanalyseerd.

Ook al levert het onderscheiden van crisisframes hoogstwaarschijnlijk meer resultaten op dan het benoemen van crisismetaphoren, het feit blijft dat de kans groot is dat de frames niet zo expliciet en stereotype zijn als bij bijvoorbeeld Gagestein (2012). Zij reconstrueerde haar frames namelijk op basis van een corpus (de Miljoenennota, de bijdragen tijdens de Algemene Politieke Beschouwingen 2012

en diverse mediaberichten) waarin meer expliciete metaforen voorkwamen. Ondanks de verschillen in de aard van dit corpus en dat van Gagestein en Pühringer & Hirte, bleken er qua soorten frames toch overeenkomsten aan te wijzen. Zo zal later worden toegelicht dat het door mij onderscheiden frame van ‘de crisis als exogeen effect’ sterke gelijkenissen vertoont met ‘de crisis als natuurramp’, zoals deze is behandeld door zowel Gagestein (2012, 19) als Pühringer & Hirte (2013, 18).

De crisisframes in dit onderzoek zijn uiteraard van elkaar te onderscheiden, al betreft het soms slechts subtiele verschillen. Qua kenmerken van de verschillende crisisframes bestaat er enige overlap. Metaforisch taalgebruik dat wordt geschaard onder het ene frame, kan bepaalde elementen bezitten die weer kenmerkend zijn voor een ander frame: een genuanceerde blik op zowel de resultaten als de indeling is van groot belang.

4.4 Beperkingen onderzoek

Een eerste beperking van het onderzoek is het feit dat niet ál het metaforische taalgebruik in de troonredes uit de crisistijden is geanalyseerd, maar enkel het taalgebruik dat aan mijn (crisis gerelateerde) voorwaarden voldeed. Hierdoor ontstaat tevens een risico op subjectiviteit: het analysemateriaal is immers enkel tot stand gekomen op basis van de door mijzelf gemaakte selectie en afwegingen. Een andere analysator zou andere passages kunnen selecteren, en daardoor tot een andere interpretatie en indeling van de crisisframes kunnen komen. De mogelijk subjectiviteit zou voor een groot deel kunnen worden ondervangen door een tweede beoordelaar mijn analysemateriaal te laten doorlopen. Binnen dit onderzoek was daar echter geen ruimte voor.

Een andere beperking heeft te maken met het kwantitatieve en kwalitatieve aspect van dit onderzoek. Het doel is niet om een kwantitatieve analyse te leveren. Zoals blijkt uit de hoofdvraag, is het aantal passages bedoeld om een impressie te geven van wat wel en niet voorkomt, en welke frames en metaforen zich het meest lijken te manifesteren per crisistijd. De *plaats* van een crisis gerelateerde passage zegt ook iets. Dit aspect past niet in het bestek van deze scriptie, maar is de moeite waard om nader te onderzoeken.

Een andere kritische noot betreft het feit dat ik me bij het interpreteren, indelen en verklaren van de frames en metaforen en de spreiding hiervan over de crisisjaren, grotendeels baseer op talige aspecten. Tal van andere factoren kunnen echter van invloed zijn op het totstandkomingsproces van de troonrede, en daarmee verantwoordelijk zijn voor het al dan niet voorkomen van bepaalde crisisframes en –metaforen. Heeft de politieke kleur van de premier bijvoorbeeld gevolgen voor de troonrede en hoe beïnvloeden politieke, historische en sociale omstandigheden het schrijfsproces? Hier en daar wordt bij de interpretatie van de resultaten een aanzet gegeven tot bijvoorbeeld een politieke of historische verklaring. Hier wordt echter slechts een stukje perspectief geboden: andere studies lenen zich beter om een poging te doen eerder gestelde vragen te beantwoorden.

5. Historische achtergrondschetsen per crisistijd

Om de troonredes uit de crisistijden beter te kunnen duiden, volgt van iedere crisistijd een korte schets van het verloop van de crisis. Hoe ontstond de crisis, wanneer bereikte de uitwerking ervan Nederland en hoe lang duurde het voordat de economie weer begon aan te trekken en de omstandigheden verbeterden? Er is gepoogd om op een beknopte manier enige informatie te verschaffen over de leefomstandigheden in Nederland ten tijde van de crisis: dit om meer begrip te kweken over de situatie destijds.

5.1 De Grote Depressie (1929-1939)

Afbakening op basis van Beishuizen & Werkman (1980).

De Grote Depressie beslaat de periode van 1929 tot en met 1939, waarin de wereldeconomie te maken had met inflatie, de terugloop van de handel, instabiele wisselkoersen en werkloosheid. Voorafgaand aan deze periode was er vooral in Amerika sprake van een hoogconjunctuur. Tijdens de 'roaring twenties' (de jaren twintig van de twintigste eeuw) had dit land kunnen uitgroeien tot het welvarendste en modernste land ter wereld. Door rijkdom raakt men overmoedig: er is sprake van overproductie in vooral de landbouw en de industrie en men begint op ongekennde schaal te speculeren op de beurs. Zowel zakenmannen als huisvrouwen hielden zich hier mee bezig en het ging om eigen of andermans geld, spaargeld of geld dat geleend was van de bank (Staal 2009). De koersen van aandelen en effecten bleven maar stijgen, terwijl hier door de verminderende kracht van de onderliggende economie geen draagvlak meer voor is. De wereldeconomie lijkt op het oog vitaal, maar is in werkelijkheid erg zwak. In Europa was de hoogconjunctuur in deze periode veel minder uitbundig: een speculatiegolf op de Europese effectenbeurzen bleef dan ook uit. Vooral voor Duitsland, Frankrijk en Engeland waren de naweën van de Eerste Wereldoorlog nog voelbaar. Duitsland ging het zwaarst gebukt onder de te verrichten herstelbetalingen (naar aanleiding van het Verdrag van Versailles in 1919) en het mede daardoor veroorzaakte gebrek aan kapitaal. Zowel Frankrijk als Engeland moesten hun munt stabiliseren en hadden moeite met het op orde brengen van de staatsfinanciën. Bovendien kampte Engeland destijds met werkloosheid en grote arbeidsconflicten (Beishuizen & Werkman 1980, 22).

In 1928 stegen de prijzen op de New Yorkse effectenbeurs zo sterk en nemen handel, vraag en aanbod zulke ongekennde afmetingen aan, dat controle door de overheid onmogelijk werd (Staal, 2009). Amerika dacht onschendbaar te zijn nu zij het geheim van eeuwige rijkdom hadden ontdekt. Op donderdag 24 oktober 1929 (zwarte donderdag) begonnen de aandelen op de New Yorkse effectenbeurs extreem te dalen: de waarde leek plotseling verdwenen (Staal 2009). In paniek probeerden beleggers hun aandelen te verkopen, waardoor de koersen volledig inzakten. Op dinsdag 29 oktober 1929 (zwarte dinsdag) waren maar liefst zestien en een half miljoen aandelen verkocht en waren er inmiddels enorm veel verliezen geleden (Staal 2009). De beurs was ingestort en Amerika

leed veel verlies.

De ‘besmetting’ van Europa kwam niet direct (Beishuizen & Werkman 1980, 25). Zelfs in Amerika hadden veel mensen in de eerste maanden van 1930 nog de hoop dat alles zo’n vaart niet zou lopen. Pas later in dat jaar zou duidelijk worden dat de depressie uit Amerika ‘zich als een olievlek op bijna de hele wereld zou verspreiden’ (ibidem). De voornaamste symptomen van deze Grote Depressie waren: een stokkende afzet, zich ophopende voorraden, prijsdalingen, verdwijnende winstmarges, inzakken van de investeringen, stremming van de kredietverlening, inkrimping van de productie, loonsverlaging, ontslagen en werkloosheid (Beishuizen & Werkman 1980, 25-26). Eind 1930 was de malaise algemeen.

5.2 Eerste oliecrisis (1973-1974)

Afbakening op basis van Rybczynski (1976) en Vernon (1976).

In de late jaren 60 van de twintigste eeuw deed de voorspelling de ronde dat er op een gegeven moment een discrepantie zou ontstaan tussen vraag en aanbod van de olievoorraad (Rybczynski 1976, 1). Deze voorspelling doelde op de jaren 90 en voorzag slechts een verstoorde handelsbalans, geen prijsstijgingen.

De wereld schudde op haar grondvesten toen de olieprijsen in 1973 de hoogte inschoten. De enorme stijging van de olieprijsen werd een belangrijk aandachtspunt in het beleid van landen wereldwijd. Alle geïndustrialiseerde landen ondervonden de effecten: niet alleen ging de olieprijs omhoog, ook de behoefte aan een geschikt brandstofalternatief groeide.

Hoe het tot een eerste oliecrisis heeft kunnen komen, heeft in de eerste plaats te maken met de verstoorde handelsbalans (Rybczynski 1976, 4). De Verenigde Staten waren volop aan het industrialiseren, waardoor zij een enorme importeur van olie werden. Ook de markt in Japan bloeide zodanig dat de behoefte aan olie steeds groter werd. Deze ontwikkelingen verstoorde de verhoudingen van de vraag naar olie wereldwijd. Een tweede oorzaak hangt hiermee samen. De olieproducerende landen werden zich door de enorme vraag naar olie steeds bewuster van de afhankelijkheid van landen die zelf amper of geen olie bezaten. De drang van de olieproducerende landen om steeds meer macht en geld in handen te hebben, leidde in 1960 tot de vereniging in OPEC: *Organization of Petroleum Exporting Countries* (Vernon 1976, 2). De aanleiding voor de crisis was het uitbreken van de Jom Kipoer-oorlog in oktober 1973 (Rybczynski 1976, 2). Israël werd aangevallen door een coalitie van Arabische staten onder leiding van Egypte en Syrië. Landen die sympathiseerde met Israël (westerse landen zoals de Verenigde Staten en Nederland) werden onmiddellijk geboycot en ontvingen geen olie meer. Sympathisanten van de Arabische landen en staten werden een voorkeusbehandeling beloofd. De rest van de wereld die geen duidelijke kant koos ontving gereduceerde voorraden, maar zolang de oorlog aanhield werd dit iedere maand minder (Rybczynski 1976, 2).

De OPEC-landen blijven hun verbeterde positie exploiteren. Zij waren in staat om de prijzen exorbitant hoog op te voeren, aangezien zij haast het alleenrecht hadden. Het grootste deel van alle

olievoorraden ter wereld waren in handen van enkele OPEC-leden. Ook was er geen noodzaak voor hen om de olie te verkopen: zij konden het desgewenst van de markt afhouden om zo de prijs te laten stijgen. Bovendien was olie van enorm belang voor de economie (zeker gezien de versterkte economische groei van de industrialiserende landen) en waren er nauwelijks grondstoffen die olie konden vervangen. Op deze manier werd de aandacht gevestigd op het onheilspellende en fundamentele probleem van de uiteindelijke definitieve uitputting van de fossiele brandstoffen (Rybczynski 1976, 3). Dit was een reeds bekend probleem waarvan men zich de onontkoombaarheid realiseerde, maar het was zorgwekkend dat zich hier nu al tekenen van voordeden.

In december 1973, twee maanden na het uitbreken van de Jom Kipoer-oorlog, waren de olieprijsen verdubbeld. Begin 1974 waren deze prijzen zelfs vier keer zo hoog als enkele maanden ervoor. Nederlandse steun aan Israël uitte zich in het aanleveren van Amerikaanse wapens en munitie via luchthaven Schiphol. Arabische leiders hebben altijd gezegd dat deze steun aan Israël de reden was voor de boycot, maar een andere onderliggende reden was het feit dat een olie-embargo tegen Nederland gevolgen zou hebben voor heel West-Europa. Met het uitschakelen van Nederland, werd de belangrijke doorvoerfunctie van de haven van Rotterdam geblokkeerd en dit trof het hele West-Europese systeem (Hellema e.a. 1998). Het olie-embargo werd door de Nederlandse politiek afgeschilderd als een nationaal drama: er heerste een sombere en negatieve stemming in het land. Er werd een daling van de economische groei voorspeld, en een stijging van de werkloosheid. Het kabinet stelde maatregelen in als autoloze zondagen en benzinebonnen. De negatieve consequenties van de oliecrisis zijn voelbaar geweest in Nederland, maar een lange nasleep kon voorkomen worden (Hellema e.a. 1998). De grote Westerse oliemaatschappijen herverdeelden de afspraken over de olieaanvoer eind 1974, waardoor de aanvoer van olie relatief snel weer op gang kwam. Oliemultinational Shell, van wie Nederland het thuisland is, heeft hier een groot aandeel in gehad (Hellema e.a. 1998).

5.3 Tweede oliecrisis (1979-1980)

Afbakening op basis van Vernon (1976)

De wortels van de tweede oliecrisis zijn te vinden in de nasleep van de eerste oliecrisis. Twee weken na het uitbreken van de Jom Kipoer-oorlog werd deze op 25 oktober (afhankelijk van het oorlogsfront) door inmenging van de Verenigde Naties beëindigd (Hellema e.a. 1998). Er bleven desondanks spanningen bestaan tussen Israël en de Arabische staten en ook het verlangen van de OPEC-landen naar alleenrecht was nog aanwezig.

De onrust in het Midden-Oosten in 1979 zorgde voor een tweede crisis op de energiemarkt. De op het Westen georiënteerde koning van Iran was het land uitgejaagd, waardoor van de ene op de andere dag de olie-export stil kwam te liggen (Hellema e.a. 1998). Iran was destijds, na Saoedi-Arabië, de grootste olieleverancier. Onder het regime van de nieuw aangetreden islamitische leider werd de olie-export weer hervat, maar door een lager volume op de markt stegen de prijzen sterk (Hellema e.a.

1998). De oorlog die het jaar erna uitbrak tussen Iran en Irak deed de situatie op de oliemarkt verder verslechteren. Eind 1980 stegen de prijzen tot recordhoogte.

De Nederlandse economie stond sterk onder druk en kon de enorme uitgaven niet meer opbrengen. Premier Van Agt van het destijds kabinet Van Agt-I, trof maatregelen door de uitkeringen en de lonen te verlagen.

5.4 Internetzeepbel (2001-2002)

Afbakening op basis van Kraay & Ventura (2007).

Van 1990 tot en met 2000 steeg de aandelenmarkt sterk als gevolg van de groei van de internetsector. De snelle opkomst van internetbedrijven werkte beursspeculatie door individuen in de hand, waardoor de koersen van aandelen snel stegen. Tussen 1990 en de piek in 2000, werden de Amerikaanse aandelen bijna vervijfvoudigd en de groei van het eigen vermogen steeg van 10,4% per jaar tussen 1990 en 1995, naar 21,2% per jaar tussen 1995 en de piek in 2000. De waarde van het Amerikaanse beurskapitaal groeide nog sneller: een verdubbeling tussen 1990 en 1995 en een verdrievoudiging tussen 1995 en 2000 (Kraay & Ventura 2007, 460-461).

In de rest van de wereld was deze ontwikkeling minder spectaculair dan in Amerika, maar volgens historische maatstaven ging het alsnog om een indrukwekkende groei: het aandelenvermogen in de belangrijkste buitenlandse markten groeide met 7,9% per jaar in de tweede helft van 1990 (Kraay & Ventura 2007, 461). Aan deze periode van bloei kwam in 2001 een eind toen de zeepbel uiteenspatte: de koersen bereikten een dieptepunt. Aan het einde van 2002, waren de aandelenkoersen in Amerika en in het buitenland gedaald met dertig procent, en de beurskapitalisatie met ongeveer vijfentwintig procent (Kraay & Ventura 2007, 461). Begin 2003 begonnen de koersen weer te stijgen omdat de centrale banken (in tegenstelling tot het hoogtepunt van De Grote Depressie in 1932) de rente verlaagden, waarna in 2007 een nieuw hoogtepunt werd bereikt (Schaik 2009, 50).

5.5 Kredietcrisis (2007-heden)¹⁹

Afbakening startpunt op basis van Touwen (2013).

Het eindpunt is nog niet definieerbaar omdat de naweën van de kredietcrisis nog steeds voelbaar zijn. Berekeningen en ramingen van De Nederlandse Bank (DNB)²⁰ maken namelijk duidelijk dat de economische groei sinds het uitbreken van de kredietcrisis is afgenomen en dat de economie zich langzaam herstelt. Vorig jaar, in 2013, is de afname van bijvoorbeeld de economische groei, de inflatie en de werkloosheid minder fors dan in de jaren ervoor. Ook de koopkracht en het werkloosheidspercentage zijn langzaam aan het stabiliseren. Desondanks produceert de economie nog fors onder het niveau dat normaal gesproken haalbaar is: in 2013 was er wat betreft de economische

¹⁹ De informatie uit deze paragraaf is, tenzij anders aangegeven, gebaseerd op 'Druiven der Gramschap' en de 'Hoorn des Overvloeds' (Touwen, 2013).

²⁰ Deze informatie is te vinden op de website van DNB: <http://www.dnb.nl/nieuws/nieuwsoverzicht-en-archief/persberichten-2013/dnb292355.jsp>.

ontwikkeling nog steeds sprake van een krimp van 1%. Dit wordt mede veroorzaakt door de verslechtering van de internationale economische omstandigheden, waardoor de Nederlandse overheid aanvullende bezuinigingsmaatregelen heeft moeten nemen.

Voor 2014 wordt een voorzichtige groei van 0,5% verwacht. Het is de vraag of deze voorspelling uitkomt. Zo niet, dan zou het jaar 2014 nog steeds kunnen vallen onder (de nasleep van) de crisis en dan zou deze troonrede relevant zijn voor mijn onderzoek. De troonrede van 2014 wordt echter pas in september 2014 uitgesproken en dat is te laat om nog op te kunnen nemen in dit onderzoek.

De wortels van de kredietcrisis lagen in de jaren vóór 2007. Na de piek op de Amerikaanse huizenmarkt in 2006, begonnen de huizenprijzen te dalen. Dit was van invloed op de subprime-hypotheek (een hypotheekvorm die uitging van waardeestijging van het onroerend goed). De maandlasten werden voor het stijgend aantal huizenbezitters steeds hoger: zonder waardeestijging van het onderpand kon de maandbijdrage van deze hypotheek immers niet laag worden gehouden. Steeds meer huizenbezitters moesten hun huis gedwongen te koop zetten, waardoor de vraagprijs steeds verder zakte.

De eerste actieve fase van de kredietcrisis begon in augustus 2007, toen de Franse bank BNP Paribas zijn belangen in een aantal grote ‘hedge funds’ (een bepaald type investeringsfonds dat risico’s afdekt met verzekeringen) afstootte. Daarbij werd duidelijk dat een groot geldbedrag totaal in rook was opgegaan. Als gevolg hiervan greep de Amerikaanse overheid in op de (eerder zo geprezen) vrije markt. De ernst van de situatie drong pas goed door toen in 2008 achtereenvolgens de Amerikaanse zakenbank Lehman Brothers en het IJslandse Icesave failliet gingen.

Hoe dergelijke ontwikkelingen uiteindelijk konden uitmonden in zulke financiële problemen, komt door de relatief nieuw uitgevonden ‘securities’. Dit zijn aandelenpakketten waar de aandelen gebaseerd zijn op ‘betrouwbare bezittingen’, waar een hoog rendement met een laag risico wordt gecombineerd en waar de eerder genoemde subprime-hypotheek deel van uitmaakten. Toen dit zogenaamde ‘betrouwbare’ hypotheekaandeel in deze pakketten instortte, daalde de waarde ervan in de handel zo snel dat men de aandelen het liefst zo snel mogelijk kwijt was. Het afstoten van deze securities liep uit de hand, omdat zij op ruime schaal internationaal waren verhandeld: de kredietcrisis verspreidde zich op deze manier in hoog tempo.

Doordat de zeepbel van te hoog gewaardeerde aandelen en huizenprijzen barstte, leidde dit tot een crisis omdat overal ter wereld banken in onbetrouwbare aandelen hadden geïnvesteerd. Banken konden niet langer geld aan elkaar of aan bedrijven lenen, wat een depressie in de reële sfeer tot gevolg had. Economische groei nam af, de koopkracht verminderde, er werd minder geïnvesteerd, de werkgelegenheid nam af en het aantal faillissementen nam toe. Door tijdig ingrijpen van de overheden en banken (geld in de economie pompen en de rente verlagen) is de economie sinds 2011 –hetzij langzaam- aan het herstellen.

6. Resultaten analyse

Op basis van al het aangetroffen metaforisch taalgebruik uit het corpus, zijn er een vijftal overheersende crisisframes onderscheiden. De indeling en definiëring van deze frames is vanaf kopje 6.1.1 weergegeven. Hier en daar zijn ter verduidelijking enkele voorbeelden (van metaforisch taalgebruik die het frame ondersteunen) opgenomen. Na de uiteenzetting van deze dominante crisisframes, zal vanaf kopje 6.2 per crisistijd worden geschetst welke van de crisisframes in deze periode voorkomen. Ook zal worden toegelicht uit welke (veelvoorkomende) metaforen de frames in een bepaalde periode zijn opgebouwd. In de uiteenzettingen per crisistijd, worden de meeste voorbeelden behandeld, omdat deze illustratief zijn voor de manier waarop het frame zich manifesteert.

6.1 Indeling crisisframes

6.1.1. Crisis als bedreiging

Het frame ‘de crisis als bedreiging’ presenteert de crisis als een bedreiging en als een gevaar. Het frame benoemt de ongunstige economische omstandigheden en laat zien voor welke mensen, instanties en zaken deze omstandigheden een bedreiging vormen: welke gevaren liggen op de loer? Tot dit frame behoren onder andere metaforische uitspraken waarvan een dreiging uitgaat: ‘Voor de gezondheid van ’s Lands financiën vormt de felle en hardnekkige crisis een ernstige bedreiging’²¹. Toch moet ‘bedreiging’ niet enkel begrepen worden als ‘naderend onheil’, maar ook als de manier waarop de crisis in het verleden of heden een nadelige impact heeft gehad: ‘De reeds jaren aanhoudende afbrokkeling onzer welvaart doet ook in sterke mate haar invloed gelden op den toestand der publieke geldmiddelen en heeft het evenwicht tusschen uitgaven en inkomsten op verontrustende wijze gestoord.’²² Ook de ‘donkere,’ en ‘duistere’ kant van de crisis komt in dit frame naar voren: ‘In dit plechtig oogenblik, Leden van de Staten-Generaal, nu een nieuwe zitting van de Volksvertegenwoordiging een aanvang neemt, richten Mijne gedachten zich meer dan ooit op den duisteren tijd, dien het Vaderland beleeft.’²³

Het doel van dit frame is de ernst van de crisisomstandigheden benadrukken en het gevoel van onbehagen dat heerst in Nederland erkennen. Mensen hebben het recht om te weten hoe de vlag erbij hangt in Nederland, en zij voelen zich bovendien gesteund als de regering erkent hoe ernstig de situatie is. De regering is immers meer dan de burger in staat om maatregelen te treffen, dus kan het een geruststellend idee zijn dat zij wel degelijk weten hoe zwaar sommige mensen het te verduren hebben.

Het zwaar aanzetten van de crisis kan ook een tactische zet zijn van het kabinet: (onverwachte)

²¹ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1931 (De Grote Depressie), regel 17-18.

²² Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1933 (De Grote Depressie), regel 17-18

²³ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1932 (De Grote Depressie), regel 2-4

wijzigingen in het beleid wordt minder bekritiseerd als men ze door de noodlottige omstandigheden als noodzaak ziet. Op deze manier kan het frame van de ‘bedreiging’ als voorbereiding dienen voor het frame van de crisis als ‘excuus’. Meer over ‘de crisis als excuus’ onder kopje 6.1.3 bij ‘de crisis als exogeen verschijnsel’.

6.1.2 Crisis als (zware) beproeving

Bij dit frame wordt de crisis neergezet als een zware beproeving. De crisis zorgt voor zware druk en ontredde. De nadruk ligt op wat Nederland allemaal te verduren krijgt: welke ‘offers’ moeten worden gebracht en welke ‘beproevingen’ moeten worden doorstaan. Waar het frame van de bedreiging en het gevaar meer de nadelige stand van zaken of verontrustende toekomst schetst, focust dit beproevingsframe op de praktische impact voor Nederland: ‘Het jaar dat voor ons ligt wordt dan ook een jaar van ingrijpende bezuinigingsmaatregelen, die alle Nederlanders raken.’²⁴ Welke burgers zullen de gevolgen van de crisis voelen in hun portemonnee, welke takken van de economie krijgen het zwaar te verduren en welke moeilijke beslissingen wacht de regering?

Het doel van dit frame is om Nederland zich schrap te laten zetten voor wat er komen gaat. Wanneer de mensen zijn doordrongen van wat de crisis van hen vergt (of nog zal vergen), zet dit hen er wellicht (sneller) toe aan om (voor zover mogelijk) maatregelen te nemen om het leed te verzachten.

6.1.3 Crisis als exogeen verschijnsel

Bij het frame ‘de crisis als exogeen verschijnsel’ wordt de crisis gepresenteerd als een onontkoombare gebeurtenis. De crisis ‘overkomt’ Nederland: niemand had deze ontwikkeling kunnen zien aankomen of voorkomen. Dit frame vertoont sterke gelijkenissen met het frame van de ‘natuurramp’, zoals besproken door Pühringer en Hirte (2013, 18) en Gagestein (2012, 19). Gagestein wijst terecht op de voordelen van dit frame voor het kabinet: door de crisis als onvoorziene natuurramp te presenteren kan het kabinet niet als schuldige worden aangewezen, maar kan zij wel laten zien hoe hard er wordt gewerkt aan preventie en nazorg.

In het corpus wordt de crisis als exogeen verschijnsel gepresenteerd als een onontkoombaar en onafwendbaar verschijnsel. Veelal fungeert de crisis als ‘excuus’ om bijvoorbeeld haperingen in (de uitvoering van) het beleid te verantwoorden of om nieuwe (nadelige) maatregelen te rechtvaardigen: ‘In zulk een mate nam de wereldcrisis in omvang en hevigheid toe, dat zij, evenals in andere landen, het regeerbeleid moet beheerschen.’²⁵

Het doel van dit frame is het ontlopen van verantwoordelijkheid door de regering. Het kabinet treft geen blaam want niemand is schuldig bij onvoorziene omstandigheden. Waar wél verantwoordelijkheid kan worden getoond, is in de manier waarop gepoogd wordt de schade van de crisis te herstellen. Bij het frame van het exogene verschijnsel ligt de focus dus vooral op de toekomst.

---

²⁴ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2011 (Kredietcrisis), regel 17-18.

²⁵ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1931 (De Grote Depressie), regel 11-13.

6.1.4 Crisis als aanleiding voor het treffen van maatregelen

Waar de opgaven en beleidswijzigingen waar Nederland mee te kampen heeft, in het frame van de beproeving algemeen blijven, worden ze in dit frame specifiek gemaakt. De crisis wordt geframed als aanleiding voor het treffen van maatregelen. Zowel getroffen maatregelen, als voornemens, als ideale situaties worden beschreven in dit frame: in iedere uitspraak schuilt het doel om Nederland te verbeteren.

Eenzijds zijn de crisisomstandigheden de directe aanleiding voor het treffen van maatregelen: ‘Op het gebied van het executierecht worden voorzieningen voorbereid, welke in de bijzondere tijdsomstandigheden geboden zijn.’²⁶ Anderzijds gebeurt dit op een indirecte manier, wanneer er actie wordt ondernemen naar aanleiding van bepaalde ontwikkelingen of tekortkomingen (op welk terrein dan ook) die door de crisis zijn blootgelegd: ‘De economische recessie heeft ook morele tekortkomingen blootgelegd in het functioneren van markt en maatschappij. De regering heeft gebreken in de financiële sector binnen en buiten Nederland benoemd en vertaalt naar voorstellen voor striktere normering en beter toezicht.’²⁷

Het doel van dit frame is om Nederland te laten zien dat de nadelige crisis als aanleiding fungeert voor verbetering. De crisis kan algemene tendensen en tekortkomingen in de maatschappij blootleggen (waar vervolgens aan gewerkt kan worden), en de crisisschade zorgt ervoor dat er maatregelen voor herstel worden getroffen. De huidige negatieve omstandigheden vormen dus de aanleiding voor goede daden: er wordt gepoogd om de toekomst beter te maken.

6.1.5 Crisis als illustratie van positieve aspecten

In dit frame wordt de crisis gebruikt om positieve aspecten te illustreren. Aan de ene kant wordt benoemd en benadrukt wat (ondanks de crisis) goed gaat: ‘De betrekkingen met andere Mogendheden zijn vriendschappelijk. Waar nu hier en daar de internationale verhoudingen onder zoo zwaren druk zijn gesteld, stemt zulks tot bijzondere voldoening.’²⁸ Aan de andere kant is de crisis illustratief voor de positieve en verantwoordelijke manier waarop Nederland omgaat met de moeilijkheden: ‘Onze economie en arbeidsmarkt hebben veerkracht laten zien. Daaruit mogen we vertrouwen putten voor de toekomst.’²⁹ Ook worden de crisisomstandigheden gebruikt als tegenhanger van een positief aspect: ‘Al krijgt ook Nederland zijn deel te verwerken van de economische teruggang die tal van landen treft, wij zijn in de wereld nog steeds een welvarende natie.’³⁰

Waar het frame van ‘de crisis als aanleiding’ vooral wil laten zien hoe Nederland de ongunstige crisisomstandigheden probeert om te buigen naar betere tijden, wil dit frame juist de huidige positieve aspecten benoemen. Er wordt geprobeerd om te laten zien dat het zelfs in crisistijd niet enkel ellende is: er zijn ook goede dingen die niet vergeten moeten worden. Het doel van dit frame

---

²⁶ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1933 (De Grote Depressie), regel 50-51.

²⁷ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2009 (Kredietcrisis), regel 79-82.

²⁸ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1936 (De Grote Depressie), regel 33-34.

²⁹ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2011 (Kredietcrisis), regel 3-5.

³⁰ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1980 (Tweede oliecrisis), regel 71-72.

is het creëren van vertrouwen in (de capaciteit van) de eigen natie, en daarmee ook het genereren van nationale verbondenheid. Dit vertrouwen wordt soms zelfs expliciet gemaakt: ‘Met de bede, dat God Mijn Volk in deze moeilijke tijden moge sterken, en levend in het vertrouwen, dat het in staat zal blijken onder verhoogde krachtinspanning moedig en waardig te dragen hetgeen onvermijdelijk is, verklaar Ik de gewone zitting der Staten-Generaal geopend.’³¹

6.1.6 Conclusie

In totaal zijn er vijf overheersende crisisframes te onderscheiden: de crisis als bedreiging, de crisis als beproeving, de crisis als exogeen verschijnsel, de crisis als aanleiding voor het treffen van maatregelen en de crisis als illustratie van positieve aspecten. Hier en daar vertonen bepaalde crisisframes enige overlap: door nuanceverschillen onderscheiden zij zich van elkaar.

Ieder frame kenmerkt zich door specifieke retorische doelen, maar nader beschouwd zijn er drie overkoepelende ideeën te formuleren die ten grondslag liggen aan de onderscheiden crisisframes. Het eerste achterliggende idee is de noodzaak om te crisis zwaar aan te zetten: het frame van de bedreiging en de beproeving zijn hieronder te scharen. Een tweede doel is het genereren van vertrouwen in eigen land en in elkaar, en het creëren van verbondenheid. De frames van de crisis als aanleiding voor het treffen van maatregelen en de crisis als illustratie van positieve aspecten passen in deze gedachtegang. Een derde idee betreft het aankakten van de verantwoordelijkheid voor de crisis. Het frame van de crisis als exogeen verschijnsel past hierbij: dit frame kaart de verantwoordelijkheid voor de crisis aan, en ontloopt deze tegelijkertijd door de crisis neer te zetten als onontkoombaar en onafwendbaar verschijnsel.

6.2 De Grote Depressie 1929-1939

6.2.1 Aangetroffen crisisframes

Schets aangetroffen metaforische crisisframes tijdens De Grote Depressie		
Totaal aantal troonredes: 10		
Crisis-frame	Totaal aantal fragmenten	Voorbeelden
Crisis als bedreiging	18	<ul style="list-style-type: none"> - Een donkere schaduw wordt door de ingetreden crisis geworpen over den toestand van 's Rijks financiën. (1930) - Zonder voorbeeld in de geschiedenis zijn de economische verhoudingen over heel de wereld ontredderd; onweerstandbaar grijpen de gevolgen der crisis steeds verder om zich heen en nog steeds kondigen zich geen betrouwbare teekenen van kentering aan. (1932)
Crisis als beproeving	13	<ul style="list-style-type: none"> - Meer nog dan een jaar geleden ondervinden ook wij de gevolgen van de geestelijke en economische ontreddering, waaronder de

³¹ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1933 (De Grote Depressie), regel 90-93.

		<p>gehele wereld heeft te lijden. (1934)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Dit is te meer geboden omdat de offers, welke in de huidige omstandigheden gebracht moeten worden voor de defensie, alsmede die, welke nu reeds gedurende een reeks van jaren gevorderd worden voor de bestrijding der werkloosheid en de lenging van haar gevolgen, zeer zware eisch aan de publieke kassen stellen. (1938)
Crisis als exogeen verschijnsel	5	<ul style="list-style-type: none"> - Voortbrenging, handel en verkeer zoeken tastend den weg in de wanorde van de talrijke en vaak meest onverwachte verschuivingen op economisch gebied. (1934) - Door toepassing van daartoe geëigende middelen zal ernstig worden gestreefd naar verbreding en versterking van de economische basis, teneinde die voor de toekomst beter bestand te doen zijn tegen schokken, als welke in de laatste jaren werden ondervonden. (1937)
Crisis als aanleiding voor het treffen van maatregelen	12	<ul style="list-style-type: none"> - De ernstige wil, die de Regeering bezielt, met Gods hulp het schip van Staat in veilige haven te sturen, kan slechts leiden tot het doel, indien ons Volk in al zijn lagen zich de werkelijkheid onverbloemd voor oogen stelt. (1932) - Onder deze snel wisselende omstandigheden moet in het Regeeringsbeleid kracht gepaard gaan met behoedzaamheid en voorzichtige aanpassing. (1934)
Crisis als illustratie van positieve aspecten	6	<ul style="list-style-type: none"> - Nog altijd levend in een zorgelijken tijd, erken Ik met dankbaarheid, dat Mijn Volk gedurende het afgelopen jaar zijn geestkracht heeft weten te behouden en is blijven worstelen, om de moeilijkheden, waaronder wij gebukt gaan, te overwinnen. (1936) - Hoewel de internationale verhoudingen aanleiding geven tot bezorgdheid, bleef het vriendschappelijk karakter, hetwelk onze verhouding tot andere mogendheden pleegt te dragen, ongerept bewaard. (1937)

Tabel 2: Schets aangetroffen metaforische crisisframes tijdens De Grote Depressie

Zoals uit tabel 2 is op te maken, manifesteren de vijf onderscheiden crisisframes zich allemaal tijdens De Grote Depressie. Het merendeel van de aangetroffen fragmenten met metaforisch taalgebruik dient ter ondersteuning van het frame van de crisis als bedreiging. Verder zijn de frames waarbij de crisis als beproeving en als aanleiding worden gepresenteerd, goed vertegenwoordigd met respectievelijk dertien en twaalf fragmenten. De frames van het exogene verschijnsel en de illustratie van positieve aspecten, zijn minder aanwezig met respectievelijk vijf en zes fragmenten.

6.2.2 Ondersteunende metaforen

De belangrijkste metaforen die ter ondersteuning van het frame van de bedreiging zijn aangetroffen, zijn de ‘metafoor van het duister’ en de ‘metafoor van de (verticale) beweging’. De metafoor van het duister benadrukt, zoals de naam al aangeeft, de donkere en duistere kant van de crisis. In het corpus

wordt er gesproken over ‘een donkere schaduw’³² die wordt geworpen over de toestand van ’s rijks financiën, en ‘de duisteren tijd’³³ die het vaderland beleeft. Aan het einde van De Grote Depressie wordt gesproken over de ‘sombere omstandigheden’³⁴ waarin de vorst zich begeeft: ‘somber’ kan ook de betekenis van ‘verdrietig’ hebben, maar kan als tegenstelling van ‘licht, helder’ ook goed als metafoor van het duister fungeren. Een andere overheersende metafoor is die van de beweging: verticale bewegingen worden gebruikt om (positieve of negatieve) intensivering van de crisis aan te geven. Negatieve ontwikkelingen worden verwoord door middel van neergaande bewegingen: ‘de sterke daling van het nationale inkomen’³⁵, ‘de diepe inzinking van het economische leven’³⁶ en ‘de afbrokkeling onzer welvaart’³⁷. Bij het uitspreken van positieve ontwikkelingen, wensen of voornemens wordt veelal over opgaande bewegingen gesproken, zie bijvoorbeeld: ‘Hoewel het huidige tijdsgewricht niet bevorderlijk is aan de ontplooiing der internationale samenwerking en het uitgroeien van den Volkenbond, blijf Ik hopen, dat de ontwikkeling van de organisatie der Statengemeenschap zich eerlang weer in opgaande lijn zal gaan bewegen.’³⁸

Bij het beproevingsframe was de ‘pressi-metafoor’ (de metafoor van ‘druk’) de meest voorkomende metafoor. De crisis is de handelende factor die druk uitoefent: er wordt gesproken over ‘de druk ter tijden’³⁹ en ‘reeds in het afgelopen jaar deed de wereldcrisis haar druk zwaar voelen op het bedrijfsleven’⁴⁰. Nederland (zowel het volk, als de regering, als bepaalde takken van de economie) is degene die de druk ondergaat: ‘daar echter de crisis de gehele menschheid drukt’⁴¹ en ‘alle bedrijfstakken ondergaan den druk der tijden’⁴². Andere interessante metaforische uitspraken met betrekking tot dit frame zijn ‘de geestelijke en economische ontreddeering, waaronder de geheele wereld heeft te lijden’⁴³ en ‘de offers welke in de huidige omstandigheden gebracht moeten worden’⁴⁴. Een term als ‘ontreddeering’ zet de omstandigheden zwaar aan en ook het ‘brengen van offers’ lijkt te wijzen op de noodstand: enkel in zeer zware tijden is men genoodzaakt om opofferingen te doen.

De crisis als exogeen verschijnsel komt tijdens De Grote Depressie niet zo vaak voor en komt vooral tot uiting via de ‘natuurrampmetafoor’. Er wordt gesproken over ‘de wanorde van de talrijke en vaak meest onverwachte verschuivingen op economisch gebied’⁴⁵ en het streven naar ‘verbreeding en versterking van de economische basis, teneinde die voor de toekomst beter bestand te doen zijn tegen schokken’⁴⁶. Verder vallen in dit frame woorden als ‘aanpassing’, ‘beheersen’ en ‘noodzaak, noodzakelijk(heid) op.

³² Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1930 (De Grote Depressie), regel 17-18.

³³ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1932 (De Grote Depressie), regel 2-4.

³⁴ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1939 (De Grote Depressie), regel 2.

³⁵ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1932 (De Grote Depressie), regel 31-32.

³⁶ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1932 (De Grote Depressie), regel 31-32.

³⁷ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1933 (De Grote Depressie), regel 19-23.

³⁸ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1933 (De Grote Depressie), regel 84-87.

³⁹ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1935 (De Grote Depressie), regel 1-4.

⁴⁰ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1931 (De Grote Depressie), regel 5-6.

⁴¹ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1930 (De Grote Depressie), regel 11-13.

⁴² Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1934 (De Grote Depressie), regel 8.

⁴³ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1934 (De Grote Depressie), regel 6-7.

⁴⁴ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1938 (De Grote Depressie), regel 37-41.

⁴⁵ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1934 (De Grote Depressie), regel 12-13.

⁴⁶ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1937 (De Grote Depressie), regel 2123.

Bij het frame van de crisis als aanleiding voor het treffen van maatregelen, komt de ‘krachtmetafoor’ veel voor en is opnieuw de metafoor van het duister te herkennen: ‘Evenzeer als in de donkerste dagen zijner roemrijke geschiedenis behoeft ons Volk thans eendracht ter ontplooiing van al zijn stoffelijke en zedelijke krachten’⁴⁷ en de hoop dat het langzamerhand ‘minder donker worden’⁴⁸ van de financiële vooruitzichten. De krachtmetafoor wordt vaak uitgesproken in combinatie met een voornemen of wens: dat Nederland genoeg kracht mag krijgen, en sterk genoeg zal blijken om de crisis te overwinnen: ‘den Almachtigen God, Die ons sterkte en wijsheid moge schenken’⁴⁹ en ‘Buiten hetgeen op economisch-sociaal terrein en op het gebied der defensie onvermijdelijke is tot behoud en versterking van de Nederlandsche volkskracht, zullen vele op zich zelf gewenschte of nuttige maatregelen, waaronder die op het gebied van onderwijs, dan ook eerst ter hand genomen kunnen worden, wanneer de inwendige positie van het budget voldoende zal zijn versterkt.’⁵⁰ Een interessante metafoor in dit frame was ‘het schip van staat’ in het fragment: ‘De ernstige wil, die de Regeering bezielt, met Gods hulp het schip van Staat in veilige haven te sturen, kan slechts leiden tot het doel, indien ons Volk in al zijn lagen zich de werkelijkheid onverbloemd voor oogen stelt.’⁵¹ Dit fragment aan het begin van de troonrede uit 1932, lijkt een mooie opening voor een reeks maritieme metaforen, maar in de rest van de tekst zijn geen uitspraken in die trant te vinden.

Het frame van de crisis als illustratie voor positieve aspecten is bescheiden vertegenwoordigd met zes fragmenten. Net als het bij beproevingsframe, manifesteert ook de pressiemetafoor zich: er wordt gehoopt dat ‘de ondervonden druk [door de tot nog toe bereikte resultaten] allengs zal afnemen’⁵² en er wordt vermeld dat de internationale verhoudingen ‘onder zoo zwaren druk zijn gesteld’⁵³, maar dat deze verhoudingen desondanks nog steeds vriendschappelijk zijn. Een andere opgemerkte metafoor is de ‘metafoor van de tastbaarheid’: gevolgen van de crisis worden ter concretisering zo tastbaar mogelijk verwoord. Bijvoorbeeld: ‘Met de bede, dat God Mijn Volk in deze moeilijke tijden moge sterken, en levend in het vertrouwen, dat het in staat zal blijken onder verhoogde krachtinspanning moedig en waardig te dragen hetgeen onvermijdelijk is, verklaar Ik de gewone zitting der Staten-Generaal geopend.’⁵⁴

6.2.3 Interpretatie relatie tussen frames en metaforen

Dat de metafoor van het duister het bedreigingsframe ondersteunt kan begrepen worden aan de hand van Gagesteins (2012, 14) uitleg dat het concept van licht en donker ons helpt te duiden dat ‘donker’ negatief is. De negatieve connotaties van de woorden donker, duister en somber passen goed in het frame van de bedreiging waar enerzijds nadelige omstandigheden worden benoemd, en anderzijds naderend onheil wordt geschetst. Ook bij de metafoor van de (verticale) beweging wordt een

⁴⁷ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1932 (De Grote Depressie), regel 43-45.

⁴⁸ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1936 (De Grote Depressie), regel 21-26.

⁴⁹ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1936 (De Grote Depressie), regel 57-60.

⁵⁰ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1937 (De Grote Depressie), regel 74-80.

⁵¹ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1932 (De Grote Depressie), regel 5-7.

⁵² Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1936 (De Grote Depressie), regel 13-15.

⁵³ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1936 (De Grote Depressie), regel 33-34.

⁵⁴ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1933 (De Grote Depressie), regel 90-93.

neergaande beweging geassocieerd met negatieve zaken: het minder, kleiner, lager worden van iets, is over het algemeen een negatieve ontwikkeling.

Ook de pressiemetafoor in het beproevingsframe heeft een negatieve connotatie. Het ervaren van ‘druk, pressie’ is over het algemeen ongunstig: daarom past deze metafoor in een frame waarin de nadelige en praktische impact van de crisisgevolgen op Nederland wordt geschetst.

In het frame van het exogene verschijnsel verbaast het voorkomen van de natuurrampmetafoor niet. Zoals eerder is aangekaart, kan een natuurramp geïnterpreteerd worden als een onvoorzien verschijnsel waarbij geen schuldige kan worden aangewezen: als het kabinet de crisis met een natuurramp vergelijkt wordt gepoogd de verantwoordelijkheid en schuld te ontlopen. De woorden ‘aanpassen’, ‘beheersen’ en ‘noodzaak, noodzakelijk(heid)’ vielen op omdat deze middels hun betekenis de onontkoombaarheid van de crisis en de onafwendbaarheid van de gevolgen weerspiegelen.

De krachtmetafoor past in het frame van de crisis als aanleiding, omdat het treffen van maatregelen en het te boven komen van de crisis kracht vergt. Bovendien heeft dit woord, net als het andere veelvoorkomende woord ‘sterkte’, positieve connotaties: bij het voorstellen van maatregelen of het uitspreken van wensen of voornemens is immers van belang dat het publiek hierin geloofd en er vertrouwen (en kracht!) uitput.

Het frame van de crisis als illustratie wordt ook ondersteund door de pressiemetafoor. Net als in het beproevingsframe, heeft deze metafoor hier een negatieve connotatie. Het verschil is echter dat de pressiemetafoor in dit frame wordt gebruikt om de negatieve ‘druk’ als tegenstelling te verbinden aan het positieve aspect. Op deze manier wordt het positieve aspect nog rooskleuriger neergezet, zie bijvoorbeeld: ‘De betrekkingen met andere Mogendheden zijn vriendschappelijk. Waar nu hier dan daar de internationale verhoudingen onder zoo zwaren druk zijn gesteld, stemt zulks tot bijzondere voldoening.’⁵⁵ De metafoor van de tastbaarheid concretiseert de gevolgen van de crisis en maakt deze tastbaar. Op deze manier worden abstracte uitspraken die niet binnenkomen bij het publiek vermeden: de woorden moeten immers goed overkomen en impact hebben op het publiek. Door de (nadelige) gevolgen tastbaar en concreet te maken, worden de positieve aspecten ervan (bijvoorbeeld hoe Nederland om is gegaan met de moeilijke gevolgen van de crisis) nog prijzenswaardiger.

6.2.4 Spreiding over crisistijd

Het bedreigingsframe manifesteert zich vooral in de troonredes uit het de beginjaren van de crisis: van 1930 tot en met 1933. De meeste fragmenten ondersteunend aan dit frame zijn te vinden in het jaar 1933. Het is logisch dat dit frame zich vooral in deze jaren uit, omdat het uiten van de dreiging van crisisonstandigheden eerder aan het begin dan aan het einde van een crisistijd gebeurt. Aangezien het bedreigingsframe ook de (negatieve) crisisonontwikkelingen beschrijft, zou dit frame ook passen in latere troonredes. Wellicht zijn de crisisonstandigheden vanaf 1934 niet meer zo zwaar aangezet,

---

⁵⁵ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1936 (De Grote Depressie), regel 33-34.

omdat dit in de beginjaren al in zulke mate was gebeurd: de ernst van de zaak was op een gegeven moment wel doordrongen in Nederland, vooral ook omdat de mensen de gevolgen aan den lijven ondervonden. Ook het beproevingsframe uit zich vooral in de beginjaren van de crisis: van 1929 tot en met 1934 met een piek in 1934. Deze tendens kan op dezelfde manier verklaard worden zoals bij het bedreigingsframe is gedaan. De impact van de crisis was voor heel Nederland iedere dag voelbaar: de noodzaak om dit in latere crisisjaren nog eens uitgebreid te benoemen in de troonrede was afwezig. Het frame van de crisis als exogeen verschijnsel manifesteert zich ook vooral in de vroege jaren: van 1931 tot en met 1934. Waar de crisis in het begin wellicht nog kan worden afgeschoven als exogeen verschijnsel of als ontwikkeling elders in de wereld, is distantiëring in latere jaren (wanneer de crisis het leven in Nederland in grote mate beheerst) amper meer mogelijk.

Wat aannemelijker is en wat ook gebeurt, is dat er in de latere troonredes meer ruimte is voor de frames van de crisis als aanleiding en illustratie. Beide frames manifesteren zich het meest in het jaar 1936. Het (grotendeels) ontbreken van veel frames in de jaren 1938 en 1939 kan verklaard worden door het feit dat de economie toen langzaam begon aan te trekken: men wilde de crisis achter zich laten en focussen op de toekomst.

6.2.5 Conclusie

Tijdens De Grote Depressie manifesteren alle crisisframes zich. Het bedreigingsframe uit zich vooral via de metafoor van het duister en de verticale bewegingsmetafoor. Zowel het aspect 'donker' als een 'neergaande beweging' hebben zodanige negatieve connotaties, dat zij goed passen in het frame van de bedreiging. Het beproevingsframe wordt ondersteund door de pressiemetafoor: het ervaren van druk is namelijk negatief en kan een beproeving zijn. Bij het frame van het exogene verschijnsel is de natuurrampmetafoor te herkennen. Het frame van de crisis als aanleiding wordt ondersteund door de metafoor van het duister en de krachtmetafoor: het treffen van maatregelen behoeft kracht en is nodig om donkere tijden te overwinnen. Het frame van de illustratie is vooral opgebouwd uit de metafoor van de tastbaarheid en de pressiemetafoor (waarbij druk als negatieve tegenhanger van een positief aspect fungeert). Qua spreiding valt op dat de frames van de bedreiging, beproeving en het exogene verschijnsel zich vooral tijdens de eerste helft van de crisis manifesteren. Wanneer de crisis in de tweede helft wat is afgezwakt is er meer zicht op herstel en is er vooral ruimte voor de frames van de crisis als aanleiding en als illustratie.

6.3 Eerste oliecrisis 1973-1974

6.3.1 Aangetroffen crisisframes

Schets aangetroffen metaforische crisisframes tijdens Eerste oliecrisis		
Totaal aantal troonredes: 2		
Crisis-frame	Totaal aantal fragmenten	Voorbeelden
Crisis als bedreiging	1	- De scherp gestegen prijzen van grondstoffen en energie hebben in de wereld het gevaar opgeroepen van economische teruggang en grote werkloosheid. (1974)
Crisis als beproeving	1	- Onze voorspoed kan niet verhullen dat in onze maatschappij gevoelens van verontrusting, bedreiging en vervreemding toenemen. (1973)
Crisis als exogeen verschijnsel	1	- Al heeft Nederland de energiecrisis naar verhouding goed doorstaan , de uitvoering van het wetgevend program van het kabinet is er wel door vertraagd. (1974)
Crisis als aanleiding voor het treffen van maatregelen	2	- Om voor het anti-inflatiebeleid zo gunstig mogelijke voorwaarden te scheppen heeft de regering besloten tot opwaardering van de gulden en afkondiging van een daarbij aansluitende prijsmaatregel. (1973) - De regering heeft voor ogen het omlaag schroeven van de inflatie, het terugdringen van de werkloosheid , het verminderen van bestaande ongelijkheid en achterstand. Om dat te bereiken zijn ingrijpende maatregelen nodig. Zij stelt die maatregelen voor in de overtuiging, dat waar offers worden gevraagd, ook het uitzicht wordt geboden op een samenleving, waarin de mensen zich meer thuis zullen kunnen voelen. (1973)
Crisis als illustratie van positieve aspecten	-	-

Tabel 3: Schets aangetroffen metaforische crisisframes tijdens de Eerste oliecrisis.

Uit bovenstaande tabel is af te leiden dat de frames van de crisis als bedreiging, beproeving en exogeen verschijnsel in de troonredes uit de Eerste oliecrisis ieder door één fragment worden ondersteund. De crisis als aanleiding uit zich door middel van twee fragmenten. Het frame waarin de crisis als illustratie van positieve aspecten dient, manifesteert zich niet tijdens deze crisistijd.

6.3.2 Ondersteunende metaforen

Gezien de beperkte ondersteuning van de crisisframes door metaforen gedurende deze crisistijd, is er weinig materiaal om patronen van metaforen in te herkennen. In ieder geval is de metafoor van de (verticale) beweging te herkennen in het geheel aan fragmenten. Zo wordt er gesproken van ‘scherp

gestegen prijzen⁵⁶, een ‘toename’⁵⁷ van gevoelens van verontrusting, bedreiging en vervreemding, ‘opwaardering van de gulden’⁵⁸ en het ‘omlaag schroeven van de inflatie’⁵⁹. Andere elementen van beweging zijn ook te herkennen: ‘economische teruggang’⁶⁰, een ‘vertraging’⁶¹ van de uitvoering van het wetgevend program en het ‘terugdringen’⁶² van de werkloosheid. Hier betreft het echter eerder horizontale beweging: teruggang, vertraging en terugdringen roept eerder associaties op met een achter- of vooruitgang (horizontaal) in plaats van met een afname of toename en daling of stijging (verticaal).

In het frame van de crisis als exogeen effect is het excuusmotief te herkennen: de energiecrisis wordt gepresenteerd als directe veroorzaker van de vertraging van de uitvoering van het wetgevend program van het kabinet.

Bij het frame van de crisis als aanleiding voor het treffen van maatregelen, valt op dat er vooral wordt gerept over de maatregelen tegen de toch al heersende moeilijkheden in het land (werkloosheid en heersende ongelijkheid en achterstand) in plaats van dat de focus ligt op crisis gerelateerde problemen zoals de inflatie.

Zoals uit de tabel blijkt, zijn er bij het frame van de crisis als illustratie geen fragmenten en dus geen ondersteunende metaforen te herkennen. Wel kunnen er in andere fragmenten elementen van worden onderscheiden die positieve aspecten illustreren: ‘Onze voorspoed kan niet verhullen dat in onze maatschappij gevoelens van verontrusting, bedreiging en vervreemding toenemen’⁶³ en ‘Al heeft Nederland de energiecrisis naar verhouding goed doorstaan, de uitvoering van het wetgevend program van het kabinet is er wel door vertraagd’⁶⁴. Zoals eerder aangekaart bij de methode, is het mogelijk dat er enige overlap bestaat tussen de retorische doelen van het metaforisch taalgebruik in de fragmenten: meerdere frames kunnen middels één fragment worden ondersteund, maar vaak is er toch een doorslag naar één enkel frame aan te wijzen.

6.3.3 Interpretatie relatie tussen frames en metaforen

Uit de tabel blijkt dat er tijdens deze crisistijd geen gebruik is gemaakt van expliciete metaforen. Enkel de metafoor van de beweging (verticaal en horizontaal) komt voor. Termen van beweging lenen zich goed om ontwikkelingen en tendensen in de economie te benoemen en te concretiseren. De bewegingsmetaforen komen in de fragmenten bij verschillende frames voor, omdat zij breed toepasbaar zijn en veelal nader worden definieert door de context.

In het fragment bij het frame van de crisis als exogeen verschijnsel, wordt de energiecrisis als oorzaak opgevoerd voor de vertraagde uitvoering van het wetgevend program van het kabinet.

---

⁵⁶ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1974 (Eerste oliecrisis), regel 25-26.

⁵⁷ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1973 (Eerste oliecrisis), regel 6-7.

⁵⁸ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1973 (Eerste oliecrisis), regel 79-81.

⁵⁹ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1972 (Eerste oliecrisis), regel 173-177.

⁶⁰ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1974 (Eerste oliecrisis), regel 25-26.

⁶¹ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1974 (Eerste oliecrisis), regel 29-30.

⁶² Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1973 (Eerste oliecrisis), regel 173-177.

⁶³ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1973 (Eerste oliecrisis), regel 6-7.

⁶⁴ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1974 (Eerste oliecrisis), regel 29-30.

Uiteraard zal de energiecrisis hier deels debet aan zijn: het kabinet heeft zich immers bezig moeten houden met de ontwikkelingen en moeilijkheden rondom de prijsstijgingen en inflatie. Desondanks is er geen sprake van een één-op-één relatie zoals in het fragment wel wordt geschetst. Er zullen ook andere factoren meespelen waardoor de uitvoering is vertraagd, maar het kabinet grijpt de gelegenheid aan om deze vertraging geheel aan de energiecrisis te wijten. Hierin schuilt duidelijk het excuusmotief zoals deze zich vaker manifesteert tijdens het frame van exogene verschijnsel.

6.3.4 Spreiding over crisistijd

Uit de troonrede van 1973 stammen drie fragmenten, uit de troonrede van 1974 twee. Opvallend is dat de fragmenten uit 1974 in de verleden tijd staan: ‘hebben het gevaar opgeroepen’⁶⁵ en ‘het wetgevend program is vertraagd’⁶⁶. Wellicht heeft dit te maken met het feit dat er in 1974 al onderhandelingen omtrent herstel gaande waren: Westerse oliemaatschappijen herverdeelden destijds de afspraken over de olieaanvoer. Het herstel van de brandstofprijzen was in zicht en ook de rol van invloedrijke oliemultinational Shell zal voor geruststelling hebben gezorgd. Het eerste leek dus achter de rug te liggen, terwijl Nederland in 1973 pas nog was opgeschrikt door de ontwikkelingen van de energieprijzen elders in de wereld. Deze fragmenten staan dan ook in de tegenwoordige of toekomstige tijd.

6.3.5 Conclusie

Tijdens de Eerste oliecrisis manifesteren alle crisisframes zich, behalve het frame waarin de crisis als illustratie voor positieve aspecten wordt gepresenteerd. Omdat er weinig metaforische fragmenten ter ondersteuning van de crisisframes voorkomen, is het lastig om patronen in dit metafoorgebruik te herkennen. In ieder geval is de metafoor van de verticale beweging aangetroffen. Daarnaast waren er fragmenten die getuigden van een horizontale beweging. Waar verticale beweging eerder verwijst naar een opgaande of neergaande beweging, gaat het bij een horizontale beweging eerder om een achteruitgaande of vooruitgaande beweging. Opvallend is dat de metaforische fragmenten uit de troonrede van 1974 in de verleden tijd staan, en de fragment uit 1973 in de tegenwoordige of toekomstige tijd. In de troonrede van 1974 leefde de crisis hoogstwaarschijnlijk dus niet meer als aankomend of huidig verschijnsel, maar eerder als iets dat al grotendeels was overwonnen.

---

⁶⁵ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1974 (Eerste oliecrisis), regel 25-26.

⁶⁶ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1974 (Eerste oliecrisis), regel 29-30.

6.4 Tweede oliecrisis 1979-1980

6.4.1 Aangetroffen crisisframes

Schets aangetroffen metaforische crisisframes tijdens Tweede oliecrisis		
Totaal aantal troonredes: 2		
Crisis-frame	Totaal aantal fragmenten	Voorbeelden
Crisis als bedreiging	6	<ul style="list-style-type: none"> - In de jaren tachtig, aan de vooravond waarvan wij nu staan, zullen zich waarschijnlijk ingrijpende veranderingen voltrekken in de internationale en de nationale samenleving. (1979) - De werkgelegenheid in de marktsector staat onder zware druk. De drastische stijging van de energieprijzen vormt een ernstige bedreiging. (1979)
Crisis als beproeving	3	<ul style="list-style-type: none"> - Onder een economisch ongunstig gesternte hervat U vandaag Uw werkzaamheden. Zware beslissingen moeten worden genomen. De regering biedt U in de toelichtingen op de heden in te dienen begroting een samenspel van plannen aan waarmee gepoogd wordt het hoofd te bieden aan de problemen van nu en van naderende toekomst. (1979) - In het jaar dat voor U ligt moeten ingrijpende beslissingen worden genomen en pijnlijke keuzen gemaakt om te bewerkstelligen dat Nederland zijn economische problemen te boven komt. Wij kunnen het tijd keren, mits het besef van saamhorigheid sterker blijkt dan de gerichtheid op eigenbelang, mits onverschilligheid wijkt voor verantwoordelijkheidszin. (1980)
Crisis als exogeen verschijnsel	4	<ul style="list-style-type: none"> - In het voorbije jaar heeft opnieuw een golf van prijsstijgingen voor olie en andere energiedragers, de wereld overspoeld. (1980) - Nederland komt klem te zitten. (1980)
Crisis als aanleiding voor het treffen van maatregelen	2	<ul style="list-style-type: none"> - Nederland zal om een levensvatbare bedrijvigheid te behouden een aantal produkties geleidelijk moeten opgeven en veel meer aan innovaties moeten doen dan tot dusver. (1979) - De regering blijft in de Verenigde Naties, in de Europese Gemeenschap en waar het maar dienstig is de noodklok luiden voor de honderden miljoenen die zelfs nog het allernodigste ontberen. Hierbij gaat het niet alleen om het ter beschikking stellen van geld of goederen, maar vooral om het herzien, ondanks alle weerstand daartegen, van de economische orde in de wereld. (1980)
Crisis als illustratie van positieve aspecten	1	<ul style="list-style-type: none"> - Al krijgt ook Nederland zijn deel te verwerken van de economische teruggang die tal van landen treft, wij zijn in de wereld nog steeds een welvarende natie. (1980)

Tabel 4: Schets aangetroffen metaforische crisisframes tijdens Tweede oliecrisis.

Zoals uit tabel drie blijkt, manifesteert het bedreigingsframe zich met zes fragmenten het uitgebreidst in de troonredes uit de Tweede oliecrisis. De overige frames manifesteren zich in mindere mate. Het frame van het exogene verschijnsel wordt ondersteund door vier fragmenten, het frame van de beproeving drie fragmenten, het frame van de aanleiding twee fragmenten en slechts één fragment voor het frame van de illustratie.

6.4.2 Ondersteunende metaforen

Ter ondersteuning van het bedreigingsframe is opnieuw de pressiemetafoor te herkennen: ‘De werkgelegenheid in de marktsector staat onder zware druk. De drastische stijging van de energieprijzen vormt een ernstige bedreiging’⁶⁷. Daarnaast valt er een maritieme metafoor aan te wijzen: ‘Economische groei heeft ons land ook voor het komende jaar niet of nauwelijks te verwachten. Financiële armslag om de economie op te stuwen hebben we niet’⁶⁸

Opmerkelijk is dat de maritieme metafoor zowel in het beproevingsframe als in het frame van het exogene verschijnsel opnieuw enkele keren is terug te vinden. Zo wordt er in het beproevingsframe gesproken over: ‘Veel ondernemingen, ook in het midden- en kleinbedrijf, kunnen het hoofd niet of nauwelijks meer boven water houden, laat staan dat zij nog bij machte zouden zijn investeringen tot vervanging of uitbreiding te doen’⁶⁹ en ‘In het jaar dat voor U ligt moeten ingrijpende beslissingen worden genomen en pijnlijke keuzen gemaakt om te bewerkstelligen dat Nederland zijn economische problemen te boven komt. Wij kunnen het tijd keren, mits het besef van saamhorigheid sterker blijkt dan de gerichtheid op eigenbelang, mits onverschilligheid wijkt voor verantwoordelijkheidszin.’⁷⁰ Bij het frame van het exogene verschijnsel worden opnieuw twee expliciete verwijzingen met betrekking tot de maritieme metafoor voor: ‘Willen we de totaliteit van die voorzieningen en ook de werkgelegenheid op peil houden, dan is de matiging van de particuliere inkomens noodzakelijk’⁷¹ en ‘In het voorbije jaar heeft opnieuw een golf van prijsstijgingen voor olie en andere energiedragers, de wereld overspoeld.’⁷²

Een andere te onderscheiden metafoor in het frame van de crisis als exogeen verschijnsel, is de ‘metafoor van de ontregeling’. De gedachte achter deze metafoor vertoont sterke overeenkomsten met het idee van een ‘basisparadigma’ van Pühringer & Hirte (2014, 21-22). Zoals eerder ter sprake kwam onder het kopje 3.6.2.2 (basisparadigma: rotsvast geloof in werking economie), toonden zij aan dat er onder economen een basisparadigma heerste, waarbij een goed functionerende markt (en zelfs het financiële marktsysteem op zich) als ‘normaal’ wordt gezien. Een financiële crisis (en eventuele stimuleringsmaatregelen om deze crisis tegen te gaan) worden gezien als ‘buitengewoon’. Dit basisparadigma toont aan dat er een zeer sterk geloof bestaat in de werking van de (financiële)

---

⁶⁷ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1979 (Tweede oliecrisis), regel 35-36.

⁶⁸ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1980 (Tweede oliecrisis), regel 9-10.

⁶⁹ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1980 (Tweede oliecrisis),regel 49-51.

⁷⁰ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1980 (Tweede oliecrisis), regel 141-144.

⁷¹ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1979 (Tweede oliecrisis) ,regel 16-18.

⁷² Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1980 (Tweede oliecrisis) ,regel 5-6.

markten. In het corpus zijn fragmenten aan te wijzen als: ‘De wereldhandel hapert’⁷³ en ‘Nederland komt klem te zitten’⁷⁴.

Ter ondersteuning van het frame van de crisis als aanleiding voor het treffen van maatregelen, is in de eerste plaats een ziektemetafoor te herkennen: ‘Nederland zal om een levensvatbare bedrijvigheid te behouden een aantal produkties geleidelijk moeten opgeven en veel meer aan innovaties moeten doen dan tot dusver.’⁷⁵ Een andere opvallendheid is de uitdrukking ‘de noodklok luiden’ in het fragment: ‘De regering blijft in de Verenigde Naties, in de Europese Gemeenschap en waar het maar dienstig is de noodklok luiden voor de honderden miljoenen die zelfs nog het aller nodigste ontberen. Hierbij gaat het niet alleen om het ter beschikking stellen van geld of goederen, maar vooral om het herzien, ondanks alle weerstand daartegen, van de economische orde in de wereld.’⁷⁶ Het fragment op zich doelt op de maatregelen die de regering zich voorneemt om de economische orde in de wereld te herstellen (dus het frame van de crisis als aanleiding), maar de uitdrukking op zich bevat door het woord ‘nood’ ook dreigende en exogene kenmerken.

Het frame van de crisis als illustratie bevat slechts één fragment: ‘Al krijgt ook Nederland zijn deel te verwerken van de economische teruggang die tal van landen treft, wij zijn in de wereld nog steeds een welvarende natie.’⁷⁷ Hierin lijkt zowel een beroep op gezamenlijkheid als op alleenrecht gedaan te worden; meer hierover onder het kopje 6.4.3 (interpretatie tussen frames en metaforen).

6.4.3 Interpretatie relatie tussen frames en metaforen

Opvallend is het duidelijke voorkomen van de maritieme metafoor: maar liefst vijf keer werd deze gebruikt. Eén ervan kwam voor in de troonrede van 1979, de andere vier stammen uit de troonrede van 1980. Het voorkomen van deze metaforen lijkt moeilijk te duiden: in de rest van de troonredes wordt niet specifiek gerept over onderwerpen rondom iets dergelijks als waterbeheer en ook historisch gezien zijn er geen opmerkelijke gebeurtenissen met betrekking tot water aan te wijzen. Wellicht is het een knipoog, en daarmee poging tot verbondenheid of nationale trots, naar Nederland als ‘waterland’.

De gedachte achter de ontregelingsmetafoor is dat de economie wordt beschouwd als een normaal gesproken soepel functionerend mechanisme. Door de crisisomstandigheden wordt roet in het eten gegooid: de economie ‘hapert’ en als gevolg daarvan komt Nederland ‘klem’ te zitten. De metafoor van de ontregeling suggereert dat door de invloed van externe factoren, een normaal gesproken goed werkend systeem, ‘ontregeld’ raakt.

Het fragment bij het illustratieframe is opmerkelijk omdat hier een tweeledig doel gerealiseerd lijkt te willen worden. Enerzijds wordt gepoogd om de crisis door middel van woorden als ‘ook’ en ‘tal van landen’ als een gezamenlijk probleem neer te zetten: de crisis overkomt niet enkel Nederland en ook andere landen ondervonden de last ervan. Het zinsdeel erna (‘wij zijn in de wereld nog steeds

⁷³ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1980 (Tweede oliecrisis), regel 7.

⁷⁴ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1980 (Tweede oliecrisis), regel 10-11

⁷⁵ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1979 (Tweede oliecrisis), regel 36-38.

⁷⁶ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1980 (Tweede oliecrisis), regel 76-80.

⁷⁷ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 1980 (Tweede oliecrisis), regel 71-72.

een welvarende natie') lijkt echter weer bedoeld om Nederland te onderscheiden van andere landen en Nederland als immer welvarende natie op deze manier extra gunstig neer te zetten.

6.4.4 Spreiding over crisistijd en mogelijke verklaring

Zowel het frame van de bedreiging als van de beproeving manifesteren zich in allebei de crisisjaren, maar het merendeel van de ondersteunende metaforische uitspraken zijn te vinden in de troonrede van 1979. Hoogstwaarschijnlijk is dit te verklaren door het feit dat men in 1979 opgeschrokken was door de opnieuw ontstane economische onrust. Door de herinnering aan, en de nasleep van de Eerste oliecrisis, zal Nederland zich schrap hebben gezet. Vandaar de manifestatie van deze frames.

Dat het exogene frame vooral in 1980 tot uiting komt, kan wellicht ook verklaard worden met de Eerste oliecrisis. De regering was er waarschijnlijk niet trots op dat Nederland binnen afzienbare tijd weer ten deel was gevallen aan de gevolgen van het opnieuw oplaaien van de energiecrisis elders in de wereld. Ondanks de ervaring en maatregelen uit de Eerste oliecrisis, heeft de regering er niet voldoende lering uit (kunnen) trekken om Nederland tijdens de Tweede oliecrisis te beschermen tegen de ontwikkelingen. Het presenteren van de crisisonstandigheden als exogeen verschijnsel is een poging om de verantwoordelijkheid te ontlopen en om geen gezichtsverlies te lijden.

Het aankondigen van slechts weinig maatregelen gedurende deze crisistijd, en het ontbreken van het illustratieframe, past in deze gedachtegang. De geloofwaardigheid van de voorgestelde maatregelen en voornemens, wordt namelijk aangetast als binnen afzienbare tijd weer crisisonwikkelingen de kop opsteken. Ook het genereren van vertrouwen door middel van het illustreren van positieve aspecten is in dit geval een zwaardere taak dan wanneer er net een periode van economische voorspoed is geweest.

6.4.5 Conclusie

Tijdens de Tweede oliecrisis valt het op dat vooral het bedreigingsframe en het frame van het exogene verschijnsel voorkomen. Het bedreigingsframe wordt ondersteund door de pressiemetafoor en de maritieme metafoor. Deze laatste metafoor manifesteert zich ook tijdens het beproevingsframe en het frame van het exogene verschijnsel. Het relatief veel voorkomen van de maritieme metafoor kan niet worden verklaard met zaken of ontwikkelingen rondom waterbeheer uit die tijd, maar is wellicht een knipoog naar Nederland als waterland, en bedoeld om wat nationale gevoelens op te roepen.

Opvallend is het feit dat er tijdens deze crisis tijd weinig gebruik wordt gemaakt van het frame van de aanleiding en illustratie: er is meer plaats voor de overige frames. Dit kan wellicht verklaard worden met behulp van de Eerste oliecrisis. In 1979 deden de crisisonstandigheden Nederland opnieuw opschrikken, omdat zij nog niet zo lang geleden tijdens de Eerste oliecrisis een soortgelijke situatie hadden meegemaakt. Dat zij relatief snel opnieuw met een crisis te kampen hadden, zal onrust, angst en een geschonden vertrouwen in de regering hebben veroorzaakt. Dat het frame van de crisis als exogeen verschijnsel enkele keren wordt ingezet tijdens deze crisistijd, is dan ook niet verwonderlijk.

6.5 Internetzeepbel 2001-2002

6.5.1 Aangetroffen crisisframes

Schets aangetroffen metaforische crisisframes tijdens Internetzeepbel		
Totaal aantal troonredes: 2		
Crisis-frame	Totaal aantal fragmenten	Voorbeelden
Crisis als bedreiging	3	<ul style="list-style-type: none"> - In de afgelopen jaren leken wij in de Nederlandse samenleving te kunnen vertrouwen op een aantal zekerheden: een voortgaande groei van de economie en veiligheid tegen aanvallen van buitenaf. Het zijn echter schijnzekerheden gebleken. De economische groei is vanaf het midden van vorig jaar bijna tot stilstand gekomen; de werkloosheid loopt weer op. (2002) - De beleidsvoornemens staan onder druk omdat de economische vooruitzichten aanzienlijk slechter zijn dan vorig jaar werd verwacht. (2002)
Crisis als beproeving	4	<ul style="list-style-type: none"> - In hoog tempo voltrekken zich nieuwe ontwikkelingen die om tijdige en adequate antwoorden vragen, ook in Europees en internationaal verband. Dit vergt een groot aanpassingsvermogen en krachtige inspanningen van burgers, overheid en bedrijfsleven, zeker nu de economische vooruitzichten minder gunstig zijn. (2001) - In deze moeilijke omstandigheden zullen burgers er in koopkracht op achteruitgaan. (2002)
Crisis als exogeen verschijnsel	2	<ul style="list-style-type: none"> - De internationale conjunctuur is ingezakt. Hoge prijzen van aandelen en van huizen hebben tot een vertekening van de welvaart geleid. (2002) - In het licht van deze ernstige economische situatie ziet de regering zich genoodzaakt maatregelen te nemen om het perspectief op tijdige aflossing van de staatsschuld te behouden. (2002)
Crisis als aanleiding voor het treffen van maatregelen	3	<ul style="list-style-type: none"> - Voorop staat de noodzaak van verantwoord evenwicht: tussen economische dynamiek en sociale rechtvaardigheid, tussen individuele ontplooiing en wederzijdse verantwoordelijkheid. (2001) - Met deze begroting wil de regering tegemoetkomen aan de onzekerheden, problemen en ambities in de maatschappij, in het besef dat niet alle oplossingen op korte termijn bereikbaar zijn. Zij doet deze voorstellen wetende dat alleen resultaten kunnen worden geboekt vanuit een gemeenschappelijke inspanning in de samenleving. De regering wil samen met u haar doelstellingen realiseren en ziet daartoe uit naar vruchtbaar overleg. (2002)

Crisis als illustratie van positieve aspecten	-	-
---	---	---

Tabel 5: Schets aangetroffen metaforische crisisframes tijdens Internetzeepbel

In de troonredes ten tijde van de Internetzeepbel is er geen dominerend frame aan te wijzen, zoals blijkt uit tabel vijf. Het frame waarin de crisis als illustratie van positieve aspecten wordt gepresenteerd, komt helemaal niet voor. De overige frames manifesteren zich in ongeveer gelijke mate. Het beproevingsframe wordt geïllustreerd door middel van vier metaforische fragmenten: het bedreigingsframe en het frame van de crisis als aanleiding voor het treffen van maatregelen door middel van drie fragmenten, en het frame van de crisis als exogeen verschijnsel door twee fragmenten.

6.5.2 Ondersteunende metaforen

Ter ondersteuning van het bedreigingsframe komt de pressiemetafoor terug: ‘De beleidsvoornemens staan onder druk omdat de economische vooruitzichten aanzienlijk slechter zijn dan vorig jaar werd verwacht.’⁷⁸ Opvallend is dat in de overige twee fragmenten die het bedreigingsframe ondersteunen, het negatieve aspect wordt ingeleid door een positief aspect, waardoor er een soort contradictie ontstaat.

Het beproevingsframe wordt ondersteund door de bewegingsmetafoor en de krachtmetafoor. De bewegingsmetafoor kenmerkt zich door metaforische uitspraken die een horizontale beweging uitdrukken: negatieve ontwikkelingen worden geïllustreerd met achteruitgaande bewegingen. Bijvoorbeeld: ‘De teruglopende economische groei noopt tot een ingrijpend pakket' maatregelen’⁷⁹ en ‘In deze moeilijke omstandigheden zullen burgers er in koopkracht op achteruitgaan.’⁸⁰ De krachtmetafoor uit zich veelal daadwerkelijk door middel van het woord ‘kracht’, bijvoorbeeld in ‘Dit vergt een groot aanpassingsvermogen en krachtige inspanningen van burgers, overheid en bedrijfsleven, zeker nu de economische vooruitzichten minder gunstig zijn’⁸¹ en ‘De regering ziet zich nu voor de zware taak geplaatst om het goede daarvan te behouden, en de onvolkomenheden die er zijn in alle duidelijkheid en met daadkracht aan te pakken.’⁸²

In de slechts twee fragmenten die het frame van de crisis als exogeen verschijnsel ondersteunen, lijkt geen patroon in metafoorgebruik te herkennen. De verticale bewegingsmetafoor is te herkennen in de toespraak van 2002: ‘De internationale conjunctuur is ingezakt.’⁸³

Het frame van de crisis als aanleiding wordt onder andere ondersteund door een ziektemetafoor: ‘Zowel een sterke stad als een vitaal platteland is noodzakelijk voor een duurzame

⁷⁸ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2002 (Internetzeepbel), regel 188-189.

⁷⁹ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2002 (Internetzeepbel), regel 13-20.

⁸⁰ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2002 (Internetzeepbel), regel 204-205.

⁸¹ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2002 (Internetzeepbel), regel 212-215.

⁸² Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2002 (Internetzeepbel), regel 13-20.

⁸³ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2002 (Internetzeepbel), regel 192-194.

ontwikkeling van ons land'⁸⁴ en een natuurmetafoor: 'De regering wil samen met u haar doelstellingen realiseren en ziet daartoe uit naar vruchtbaar overleg.'⁸⁵

6.5.3 Interpretatie relatie tussen frames en metaforen

Zoals eerder is aangekaart, leent de pressiemetafoor zich goed om bedreiging of beproeving uit te drukken. De overige twee fragmenten die tijdens deze crisistijd het bedreigingsframe ondersteunen, lijken zich te kenmerken door een soort contradictie. In het fragment 'Dankzij de inzet van zeer velen staat Nederland er nu in menig opzicht beter voor. Waakzaamheid is echter geboden, temeer nu de wereldeconomie een minder gunstige ontwikkeling doormaakt'⁸⁶ wordt eerst gezegd dat Nederland er in menig opzicht beter voor staat. In de daaropvolgende zin wordt deze uitspraak niet ontkend, maar wel afgezwakt door te noemen dat waakzaamheid desondanks is geboden. Theoretisch gezien overheerst de dreigende uitspraak of waarschuwing dus niet, omdat deze vooraf wordt gegaan door een positief aspect. In de praktijk zal de waarschuwing wellicht méér impact hebben op de luisteraar dan wanneer deze niet vooraf zou zijn gegaan door een positief aspect. Wellicht wordt de drang om waakzaam en voorzichtig te zijn groter wanneer men inziet wat er te verliezen valt; namelijk de vooruitgang die tot nog toe is geboekt. In het volgende fragment is een soortelijke contradictie op te merken: 'In de afgelopen jaren leken wij in de Nederlandse samenleving te kunnen vertrouwen op een aantal zekerheden: een voortgaande groei van de economie en veiligheid tegen aanvallen van buitenaf. Het zijn echter schijnzekerheden gebleken. De economische groei is vanaf het midden van vorig jaar bijna tot stilstand gekomen; de werkloosheid loopt weer op.'⁸⁷ In het eerste gedeelte van het fragment worden positieve aspecten geschetst waar men eerder op vertrouwde, maar deze worden geheel ontkracht: zowel door de uitspraak 'leken wij te kunnen vertrouwen op' en door de expliciete ontkenning 'het zijn schijnzekerheden gebleken.' Het noemen van 'schijnzekerheden' geeft de indruk van een geschonden vertrouwen: de crisismomstandigheden hebben zekerheden weggenomen. Op deze manier ondersteunt dit fragment het bedreigingsframe en bevat het tegelijkertijd een link naar het frame van het exogene verschijnsel: de exogene crisis heeft het vertrouwen van Nederland beschaamd.

De uitwerking van de bewegingsmetafoor en de krachtmetafoor is in de uiteenzettingen bij vorige crisistijden al toegelicht: concluderend komt het erop neer dat bewegingsmetaforen nuttig zijn om economische ontwikkelingen en tendensen te schetsen, en de krachtmetafoor leent zich goed om (crisis gerelateerde) zaken te intensiveren.

Het ontbreken van het frame van de crisis als illustratie kan wellicht worden verklaard door het feit dat de crisis an sich niet zo zwaar wordt aangezet tijdens de Internetzeepbel. Er wordt gewaarschuwd en er worden negatieve economische ontwikkelingen (bijvoorbeeld werkloosheid en stilstaande economische groei) geschetst, maar de crisis als verschijnsel wordt niet expliciet benoemd.

⁸⁴ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2002 (Internetzeepbel), regel 124-125.

⁸⁵ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2002 (Internetzeepbel), regel 217-221.

⁸⁶ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2001 (Internetzeepbel), regel 16-18.

⁸⁷ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2002 (Internetzeepbel), regel 2-5.

Wanneer de crisis niet als zodanig ter sprake komt, kan deze ook niet als bruggetje naar de benoeming van positieve aspecten fungeren.

6.5.4 Spreiding over crisistijd en mogelijke verklaring

Wat betreft het verschil in voorkomen van crisisframes en – metaforen is er ten opzichte van 2001 een kleine meerderheid waar te nemen in 2002. Bij het bedreigings-, beproevings- en het frame van de crisis als aanleiding voor het treffen van maatregelen, zijn er in 2002 meer ondersteunende fragmenten te vinden dan in 2001. Het verschil is iedere keer echter klein: het gaat om één of twee fragmenten meer. Het frame van het exogene verschijnsel manifesteert zich met twee fragmenten enkel in 2002. Al met al kan worden gezegd dat de nadelige economische omstandigheden wel zijn erkend en benoemd tijdens de Internetzeepbel, maar dat het verschijnsel crisis niet zo leeft in de toespraken. Logischerwijs zijn er in zo'n geval slechts in beperkte mate crisisframes aan te wijzen. De lichte meerderheid in 2002 kan wellicht worden verklaard door het feit dat de beurzen sinds het 'uiteenspatten' van de zeepbel in 2001, alleen maar verder daalden. De koersen waren er in 2002 nog slechter aan toe dan in 2001: vandaar dat er in 2002 waarschijnlijk meer fragmenten zijn die de crisisframes ondersteunen.

6.5.5 Conclusie

Tijdens de Internetzeepbel ontbreekt het frame van de crisis als illustratie voor positieve aspecten. De overige frames worden ondersteund door de pressiemetafoor, de metafoor van de horizontale en verticale beweging, de krachtmetafoor en enkele incidentele metaforen als de natuurmetafoor (niet te verwarren met de natuurrampmetafoor) en de ziektemetafoor. Qua spreiding van de crisisframes zijn de verschillen zodanig klein, dat er geen opmerkelijkheden te benoemen zijn. Al met al komt er erop neer dat de crisis als verschijnsel tijdens de Internetzeepbel (terecht of onterecht) niet zo lijkt te leven. Logischerwijs manifesteren zich dan ook weinig crisisframes.

6.6 Kredietcrisis 2007-heden

6.6.1 Aangetroffen crisisframes

Schets aangetroffen metaforische crisisframes tijdens Kredietcrisis		
Totaal aantal troonredes: 7		
Crisis-frame	Totaal aantal fragmenten	Voorbeelden
Crisis als bedreiging	5	<ul style="list-style-type: none"> - Vrede en veiligheid staan op veel plaatsen onder druk. Duurzame economische groei is niet vanzelfsprekend. (2008) - De groei van de economie blijft wereldwijd achter bij de verwachtingen. Mede door de schulden crisis in enkele landen binnen de eurozone is de economische crisis dieper en hardnekkiger dan eerder voorzien. Nederland, met zijn open en

		internationaal georiënteerde economie, wordt door dit alles bijzonder getroffen. (2012)
Crisis als beproeving	16	<ul style="list-style-type: none"> - De recessie verzwaart de opgaven waar alle landen samen voor staan om armoede te bestrijden en klimaatverandering aan te pakken. (2009) - Vast staat dat veel aandacht en inspanning van U zal worden gevraagd bij de zwaarwegende beslissingen die nodig zijn om onze economische en sociale problemen het hoofd te bieden. (2010)
Crisis als exogeen verschijnsel	3	<ul style="list-style-type: none"> - Bovendien hebben ontsporingen in de financiële sector het vertrouwen in instituties en hun bestuurders aangetast. (2009) - Aanvullende voorstellen om het jaarlijkse tekort op de begroting terug te dringen, zijn onvermijdelijk. Noodzakelijke middelen om de economie te stimuleren heeft de regering reeds ingezet. Niet langer kan dit beleid ongewijzigd worden gecontinueerd. (2010)
Crisis als aanleiding voor het treffen van maatregelen	35	<ul style="list-style-type: none"> - Het bedrijfsleven en de financiële sector zijn essentieel voor een krachtige economie. De regering maakt meer ruimte voor ondernemerschap. De belastingvrijstelling voor winst in het midden- en kleinbedrijf wordt verruimd. (2008) - Wij willen dat ook onze achterkleinkinderen veilig in Nederland kunnen leven. De regering komt volgend jaar met een voorstel voor een Deltawet die het fundament hiervoor zal leggen. Versterking van de economische structuur dient hand in hand te gaan met de zorg voor natuur en milieu. (2008)
Crisis als illustratie van positieve aspecten	4	<ul style="list-style-type: none"> - De financieel-economische crisis heeft nog eens duidelijk gemaakt hoe verweven Nederland is met de wereld om ons heen. Het wekt vertrouwen dat Europa in een moeilijke tijd slagvaardig kan opereren. Niet alleen op financieel-economisch terrein toont Europa zijn toegevoegde waarde. Ook op het gebied van duurzaamheid worden belangrijke stappen gezet. (2010) - Onze economie en arbeidsmarkt hebben veerkracht laten zien. Daaruit mogen we vertrouwen putten voor de toekomst. (2011)

Tabel 6: Schets aangetroffen metaforische crisisframes tijdens Kredietcrisis

Zoals uit bovenstaande tabel is op te maken, vertoont het frame waarin de crisis als aanleiding voor het treffen van maatregelen wordt gepresenteerd, een uitschieter in het voorkomen van het aantal ondersteunde fragmenten: er zijn 35 fragmenten te onderscheiden. Als tweede manifesteert het frame van de crisis als beproeving zich het vaakst, met zestien ondersteunende fragmenten. Hierop volgen de crisis als bedreiging (5 fragmenten), de crisis als illustratie voor positieve aspecten (4 fragmenten) en de crisis als exogeen verschijnsel (3 fragmenten).

6.6.2 Ondersteunende metaforen

De pressiemetafoer en de bewegingsmetafoer zijn tijdens de Kredietcrisis te herkennen als ondersteuning van het bedreigingsframe. Zoals regelmatig eerder aangetroffen, uit de pressiemetafoer

zich door middel van het woord ‘druk’: ‘Vrede en veiligheid staan op veel plaatsen onder druk. Duurzame economische groei is niet vanzelfsprekend’⁸⁸ en ‘De Europese samenwerking, die ons land zoveel heeft gebracht, staat door de schuldencrisis onder druk.’⁸⁹ Net als tijdens andere crisistijden, is ook tijdens de Kredietcrisis de bewegingsmetafoor te herkennen: ‘De uitgangspositie van Nederland is positief, maar door het inzakken van de wereldhandel zal de economische groei volgend jaar lager zijn dan verwacht’⁹⁰ (verticale beweging) en ‘De groei van de economie blijft wereldwijd achter bij de verwachtingen’⁹¹ (horizontale beweging).

Het frame van de crisis als beproeving wordt op poten gezet door de krachtmetafoor en de metafoor van de tastbaarheid. De krachtmetafoor is inmiddels bekend en uit zich tijdens deze crisistijd zowel via het letterlijke woord ‘kracht’ (‘Met vastberadenheid en met de bereidheid tot verandering kunnen wij de kansen benutten voor een economisch en sociaal krachtig Nederland. De regering doet daartoe een beroep op alle Nederlanders en een ieder die in Nederland woont’⁹²) als via formuleringen waarin ‘zware taken’ voorkomen (die uiteraard alleen met voldoende kracht kunnen worden volbracht). Bijvoorbeeld: ‘De recessie verzwaart de opgaven waar alle landen samen voor staan om armoede te bestrijden en klimaatverandering aan te pakken’⁹³ en ‘Vast staat dat veel aandacht en inspanning van U zal worden gevraagd bij de zwaarwegende beslissingen die nodig zijn om onze economische en sociale problemen het hoofd te bieden.’⁹⁴

De metafoor van de tastbaarheid manifesteert zich vooral door middel van werkwoorden als ‘voelen’ en ‘raken’. ‘Voelen’ komt voor in dergelijke uitspraken: ‘Lange tijd en wereldwijd zullen de gevolgen van de financieel-economische crisis voelbaar blijven’⁹⁵ en ‘In het Caribische deel van het Koninkrijk staan relatief kleine landen voor grote uitdagingen. De economische crisis laat zich ook daar voelen.’⁹⁶ Dat de crisis diverse zaken ‘raakt’ blijkt uit zinnen als: ‘Het jaar dat voor ons ligt, wordt dan ook een jaar van ingrijpende bezuinigingsmaatregelen, die alle Nederlanders raken’⁹⁷ en ‘De voorstellen raken de koopkracht van alle Nederlanders.’⁹⁸

In de drie fragmenten die het frame van het exogene verschijnsel ondersteunen, is de natuurrampmetafoor te herkennen: ‘Bovendien hebben ontsparingen in de financiële sector het vertrouwen in instituties en hun bestuurders aangetast.’⁹⁹

Gezien het groot aantal fragmenten dat der ondersteuning dient van het frame van de crisis als aanleiding voor het treffen van maatregelen, zijn hier verschillende metaforen in te herkennen. Wat duidelijk opvalt is het voorkomen van de ‘bouwmetafoor’. Bij deze metafoor staat het creëren en

---

⁸⁸ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2008 (Kredietcrisis), regel 4-5.

⁸⁹ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2012 (Kredietcrisis), regel 65-66.

⁹⁰ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2011 (Kredietcrisis), regel 6-9.

⁹¹ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2012 (Kredietcrisis), regel 18-21.

⁹² Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2009 (Kredietcrisis), regel 126-130.

⁹³ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2009 (Kredietcrisis), regel 106-107.

⁹⁴ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2010 (Kredietcrisis), regel 143-145.

⁹⁵ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2010 (Kredietcrisis), regel 6-8.

⁹⁶ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2012 (Kredietcrisis), regel 90-92.

⁹⁷ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2011 (Kredietcrisis), regel 17-18.

⁹⁸ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2011 (Kredietcrisis), regel 139-142.

⁹⁹ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2009 (Kredietcrisis), regel 7-8.

versterken van een ‘fundament’ of een ‘basis’ centraal: om de crisis te overwinnen is het belangrijk dat er een stevig fundament wordt gelegd dat veelal gebeurt door het nemen van maatregelen, het uitspreken van voornemens en het genereren van vertrouwen en verbondenheid. In het corpus zijn voorbeelden te vinden als: ‘Wij willen dat ook onze achterkleinkinderen veilig in Nederland kunnen leven. De regering komt volgend jaar met een voorstel voor een Deltawet die het fundament hiervoor zal leggen. Versterking van de economische structuur dient hand in hand te gaan met de zorg voor natuur en milieu’¹⁰⁰ en ‘Een stevig fundament onder de euro is cruciaal’.¹⁰¹ In plaats van ‘fundament’ wordt ook de soortgelijke term ‘basis’ gebruikt: ‘Ook dient de regering vandaag een voorstel in voor een Crisis- en herstelwet, gericht op versnelling van procedures voor infrastructurele projecten. Dit biedt een basis voor meer dynamiek in de economie en daarmee voor meer werkgelegenheid’¹⁰² en ‘Voor de jaren daarna bevat deze begroting voorstellen die de basis bieden voor herstel van de overheidsfinanciën.’¹⁰³ Het expliciete werkwoord ‘bouwen’ wordt ook een keer ter hand genomen: ‘De regering doet een appèl op iedereen hieraan een bijdrage te leveren. Een appèl om in deze moeilijke periode met elkaar te bouwen aan een sterkere samenleving en een sterkere economie, in de beste tradities van ons land.’¹⁰⁴ Ook uitspraken als ‘een stabiel bestuur’¹⁰⁵ en het bieden van houvast aan alle inwoners van Nederland’¹⁰⁶ zijn te scharen onder deze bouwmetafoor.

De term ‘duurzaam’ wordt ook een aantal keer gebruikt, vooral in de trant van ‘duurzame economische groei’¹⁰⁷ en ‘Nederland heeft veel te winnen bij een duurzame en open wereldeconomie.’¹⁰⁸ Andere metaforen die in dit frame voorkomen zijn opnieuw de bewegingsmetafoor en de krachtmetafoor. De bewegingsmetafoor uit zich op ongeveer dezelfde manier als tijdens vorige crisistijden: er wordt gesproken over het ‘instorten’¹⁰⁹ en ‘krimpen’¹¹⁰ van de economie. De krachtmetafoor uit zich tijdens de Kredietcrisis op een vergelijkbare manier als bij de eerdere crisistijden. Wat opvalt is dat er in 2009 dezelfde formulering een aantal keer letterlijk wordt herhaald. Zo wordt drie keer de formulering ‘een economisch en sociaal krachtig Nederland’ gebruikt. Ten eerste in regel 10-12: ‘Het is de ambitie van de regering onzekerheden om te buigen naar herstel. De noodzakelijke veranderingen bieden perspectief op een economisch en sociaal krachtig Nederland’¹¹¹, ten tweede in regel 70-72: ‘De heroverwegingen hebben tot doel fundamentele keuzes te maken met het oog op een economisch en sociaal krachtig Nederland’¹¹² en ten derde in regel 102-105: ‘Een economische en sociaal krachtig Nederland vereist samenwerking in Europa en een internationale oriëntatie. Nederland heeft veel te winnen bij een duurzame en open wereldeconomie.

---

¹⁰⁰ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2008 (Kredietcrisis), regel 76-79.

¹⁰¹ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2013 (Kredietcrisis), regel 142-144.

¹⁰² Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2009 (Kredietcrisis), regel 27-29.

¹⁰³ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2009 (Kredietcrisis), regel 30-33.

¹⁰⁴ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2011 (Kredietcrisis),regel 145-147.

¹⁰⁵ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2010 (Kredietcrisis), regel 2-3.

¹⁰⁶ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2010 (Kredietcrisis), regel 24-26.

¹⁰⁷ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2008 (Kredietcrisis), regel 8-10 en 29-30.

¹⁰⁸ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2009 (Kredietcrisis), regel 102-105.

¹⁰⁹ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2009 (Kredietcrisis), regel 15-17.

¹¹⁰ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2009 (Kredietcrisis), regel 30-33.

¹¹¹ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2009 (Kredietcrisis), regel 10-12.

¹¹² Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2009 (Kredietcrisis), regel 70-72.

Ruim zestig procent van onze werkgelegenheid hangt daar rechtstreeks van af.¹¹³

Ter ondersteuning van het frame van de crisis als illustratie van positieve aspecten, is opnieuw de bouwmetafoer te herkennen: ‘Dankzij de inspanningen van de afgelopen jaren staat de Nederlandse economie er relatief goed voor. De werkloosheid is laag. Sinds het jaar 2000 is de koopkracht per huishouden gemiddeld met twaalf procent gestegen. Ons pensioenstelsel en andere sociale voorzieningen zijn solide. Alertheid blijft echter geboden. De regering wil deze fundamenteën verder verstevigen door verbetering van de concurrentiepositie, beperking van de inflatie en vergroting van de arbeidsparticipatie.’¹¹⁴ Middels termen als ‘koopkracht’¹¹⁵ en ‘veerkracht’¹¹⁶ is in dit frame ook de krachtmetafoer terug te vinden.

6.6.3 Interpretatie relatie tussen frames en metaforen

Uit eerdere interpretaties tijdens andere crisistijden, is gebleken dat de pressiemetafoer, de krachtmetafoer en de bewegingsmetafoer veel worden gebruikt ter ondersteuning van de crisisframes die in dit onderzoek zijn onderscheiden. Ook tijdens deze Kredietcrisis blijken deze metaforen breed inzetbaar: ze komen namelijk voor ter ondersteuning van zowel het bedreigingsframe, het beproevingsframe en het frame van de crisis als aanleiding. Dit komt omdat de metaforen goed kunnen worden gebruikt om algemene economische ontwikkelingen of aspecten te beschrijven en intensiveren: door haar algemene aard is deze metafoer bij verschillende frames inzetbaar.

Bij de krachtmetafoer valt de letterlijke herhaling van het zinsdeel ‘een economisch en sociaal krachtig Nederland’ op. Dit zinsdeel illustreert een wens of voornemen, want ten tijde van de Kredietcrisis is Nederland uiteraard niet economisch en sociaal krachtig (genoeg). Het expliciet herhalen van woorden of zinsdelen geeft samenhang en nadruk aan de tekst (Burger & De Jong 2009, 250). De herhaling als stijlmiddel kan worden gebruikt om de luisteraar te emotioneren of om hem iets ‘in te peperen’ (ibidem). De herhaling van de uitspraak ‘een economisch en sociaal krachtig Nederland’ benadrukt de wens die hierin besloten ligt. Door dit zinsdeel meerdere keren te noemen, wordt het belang van de wens van een economisch en sociaal krachtig Nederland, en het streven ernaar benadrukt.

De metafoer van de tastbaarheid fungeert tijdens deze crisistijd als ondersteuning van het beproevingsframe. Door woorden als ‘raken’ en ‘voelen’ te gebruiken, worden de beproevingen waar Nederland door de crisis voor staat of nog voor komt te staan, tastbaar gemaakt. Het concretiseren van de beschreven beproevingen, maakt het besef van wat Nederland te wachten staat wellicht nog groter.

De bouwmetafoer manifesteert zich bij het frame van de crisis als aanleiding voor het treffen van maatregelen en bij het frame van de crisis als illustratie van positieve aspecten. In het ene geval worden getroffen maatregelen of voornemens tot maatregelen neergezet als ‘bouwstenen’ van een

¹¹³ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2009 (Kredietcrisis), regel 102-105.

¹¹⁴ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2008 (Kredietcrisis), regel 35-40.

¹¹⁵ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2008 (Kredietcrisis), regel 35-40.

¹¹⁶ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2011 (Kredietcrisis), regel 3-5.

stevig fundament: de maatregelen fungeren samen als een platform waar de economie op kan leunen. De economie is stabiel zolang deze is gebouwd of leunt op een stevige ‘basis’. Het bieden van ‘houvast’ past in deze gedachtegang: zowel de economie als Nederland heeft houvast nodig om te niet om te vallen (en in een crisistijd te belanden) Bij het illustratieframe worden de beschreven positieve aspecten als ‘fundamenten’ beschouwt, die enkel nog moeten worden verstevigd, om de stevige basis verder te verankeren.

6.6.4 Spreiding over crisistijd en mogelijke verklaring

Geen van de onderscheiden crisisframes manifesteren zich tijdens 2007, het eerste crisisjaar. Hoogstwaarschijnlijk was het instorten van de huizenmarkt en het ontstaan de crisis gedurende dat jaar meer in het buitenland gaande dan in Nederland. Het bedreigingsframe zou op zijn plaats zijn om in de troonrede Nederland op de hoogte te brengen van of te waarschuwen voor de ongunstige mondiale, economische ontwikkelingen. Het bedreigingsframe manifesteert zich echter niet in de jaren 2007, 2009 en 2010, en slechts in beperkte mate in 2008, 2011, 2012 en 2013. Het beproevingsframe manifesteert zich in de jaren van 2009 tot en met 2013, met een piek in het jaar 2009. Het frame van de crisis als exogeen verschijnsel uit zich in de jaren 2008, 2009 en 2010 telkens door middel van één fragment. Het frame van de crisis als aanleiding voor het treffen van maatregelen komt (op het jaar 2007 na) voor in alle crisisjaren, met een piek in het jaar 2009 met twaalf fragmenten. Het frame van de crisis als illustratie van positieve aspecten komt slechts in beperkte mate voor: in 2008, 2010, 2011 en 2012 telkens met één fragment.

Het komt erop neer dat de crisis zich in de troonrede van 2007 niet als zodanig manifesteert. In 2009, wanneer de crisis is geïntensiveerd en het besef ervan goed is doorgedrongen, komen het beproevingsframe en het frame van de crisis als aanleiding voor het treffen van maatregelen in grote mate voor. Enerzijds wordt benoemd wat Nederland heeft en krijgt te verduren en anderzijds worden in het aanleidingsframe de getroffen of gewenste maatregelen besproken. Vanaf 2009 tot en 2013 manifesteren deze frames zich duidelijk in de troonredes. De focus ligt vooral op het bedenken van oplossingen en het uitvoeren van plannen (frame van de crisis als aanleiding voor het treffen van maatregelen) om het herstel van de crisis te bewerkstelligen. Hiernaast wordt ook eerlijk benoemd wat dit van Nederland zal vergen, maar dit gebeurt veelal in positieve en bemoedigende bewoordingen: ‘Ons land staat voor een uitzonderlijke, maar geenszins onmogelijke opgave. Met vastberadenheid en met de bereidheid tot verandering kunnen wij de kansen benutten voor een economisch en sociaal krachtig Nederland.’¹¹⁷ De focus ligt op herstel in plaats van op de negatieve en bedreigende kant van de crisis. Wellicht heeft dit te maken met de optimistische insteek van minister-president Mark Rutte. Hij is van mening dat er in Nederland ‘te veel gemopperd en gesomberd’ wordt: om ‘het deken van

---

¹¹⁷ Dit voorbeeld is afkomstig uit de troonrede van 2009 (Kredietcrisis), regel 126-130.

negativiteit' weg te trekken moet men een beetje risico nemen en vertrouwen hebben.¹¹⁸ Gezien deze constatering, zou de aanwezigheid van een flink aantal fragmenten ter ondersteuning van het illustratieframe op zijn plaats zijn, maar dit is niet het geval. Er wordt niet vaak genoemd wat er op het moment al goed gaat in Nederland, maar des te vaker hoe het in de toekomst goed zal kunnen gaan en op welke manier daar aan gewerkt moet worden. De focus ligt gedurende deze crisistijd (onder andere door het voorkomen van de frames van de beproeving en de crisis als aanleiding) dus vooral op de toekomst.

6.6.5 Conclusie

In de troonredes uit de Kredietcrisis komen vooral het beproevingsframe en het frame van de crisis als aanleiding voor het treffen van maatregelen voor. Het beproevingsframe uit zich door middel de krachtmetafoor en de metafoor van de tastbaarheid. Het frame waarin de crisis wordt gepresenteerd als een aanleiding voor het nemen van maatregelen, wordt vooral ondersteund door de bouwmetafoor en krachtmetafoor. Deze bouwmetafoor komt ook voor bij het illustratieframe, maar in mindere mate. In het exogene frame is de natuurrampmetafoor te herkennen, maar ook dit frame komt slechts beperkt tot uitdrukking tijdens de Kredietcrisis. Het frame van de bedreiging is ook niet ruim vertegenwoordigd: in dit frame zijn de pressiemetafoor en de bewegingsmetafoor te herkennen. Een verklaring voor het uitgebreid voorkomen van het aanleidings- en beproevingsframe heeft in dit geval wellicht te maken met de optimistische invloed van premier Rutte op het schrijfproces van de troonredes. Hij ziet Nederland liever niet langer 'mopperen en somberen' en focust daarom op toekomstgeoriënteerde frames als die van de aanleiding en de beproeving. Het beproevingsframe is veelal negatief gebleken, maar tijdens deze crisistijd worden aspecten uit dit frame vaak gecombineerd met positieve en bemoedigende uitspraken.

---

¹¹⁸ Deze uitspraken zijn afkomstig uit het artikel *Rutte: Er wordt te veel gemopperd en gesomberd* (2013) uit *de Volkskrant*: <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/11698/Kabinet-Rutte-II/article/detail/3424297/2013/04/11/Rutte-Er-wordt-teveel-gemopperd-en-gesomberd.dhtml>.

7. Besluit

7.1 Conclusies

In dit onderzoek is geprobeerd om een antwoord te geven op de volgende onderzoeksvraag:

Welke crisisframes en crisismetaforen worden er in de troonredes gebruikt ten tijde van de crisisperioden uit de 20ste en 21ste eeuw, welke functies vervullen zij, en zijn er per periode typerende crisisframes en crisismetaforen aan te wijzen?

Op basis van het aangetroffen metaforische taalgebruik zijn er vijf crisisframes onderscheiden: de crisis als bedreiging, de crisis als beproeving, de crisis als exogeen effect, de crisis als aanleiding voor het treffen van maatregelen en de crisis als illustratie van positieve aspecten.

De voornaamste metafoor die zich manifesteert ter ondersteuning van het bedreigingsframe is de pressiemetafoor. Doordat het ervaren van pressie of druk over het algemeen een negatieve connotatie heeft, kan deze metafoor goed in dit verband worden gebruikt.

Het beproevingsframe wordt veelal ondersteund door de krachtmetafoor. Deze metafoor leent zich goed om (crisis gerelateerde) zaken te intensiveren en kan zowel letterlijk voorkomen middels het woord 'kracht', als via formuleringen waarin bijvoorbeeld wordt gerept over 'zware taken'.

De natuurrampmetafoor is de dominante metafoor in het frame van de crisis als exogeen effect. Een natuurramp kan geïnterpreteerd worden als een onvoorzien verschijnsel waarbij geen schuldige kan worden aangewezen: als het kabinet de crisis met een natuurramp vergelijkt wordt gepoogd de verantwoordelijkheid en schuld te ontlopen.

Ter ondersteuning van het frame waarin de crisis als een aanleiding voor het treffen van maatregelen wordt gepresenteerd, komen de krachtmetafoor en de ziektemetafoor in vergelijkbare mate voor. Bij de ziektemetafoor wordt de crisis beschreven als een 'ziekte' die de economie infecteert en aantast. Het is de taak van economen om de uitbreiding of verergering van de ziektesymptomen te voorkomen.

Het laatste frame, de crisis als illustratie voor positieve aspecten, manifesteert zich in veel mindere mate dan de andere frames. Er is binnen dit frame geen dominante, ondersteunende metafoor aan te wijzen. De bouwmetafoor, die wel voorkwam maar niet overheerste bij de overige frames, komt een aantal keer terug. Positieve aspecten worden in dit frame als 'fundamenten' beschouwt, die enkel nog moeten worden verstevigd om de al stabiele basis verder te verankeren.

Overzicht aanwezigheid crisisframes per crisistijd					
	De Grote Depressie	Eerste oliecrisis	Tweede oliecrisis	Internet- zeepbel	Krediet- crisis
Crisis als bedreiging	+ (18)	+ (1)	+ (6)	+ (3)	+ (5)
Crisis als beproeving	+ (13)	+ (1)	+ (3)	+ (4)	+ (16)
Crisis als exogeen verschijnsel	+ (5)	+ (1)	+ (4)	+ (2)	+ (3)
Crisis als aanleiding voor het treffen van maatregelen	+ (12)	+ (2)	+ (2)	+ (3)	+ (35)
Crisis als illustratie van positieve aspecten	+ (6)	-	+ (1)	-	+ (4)

Tabel 7: Overzicht aanwezigheid crisisframes per crisistijd

Bovenstaande tabel geeft een overzicht van de mate waarin de crisisframes per crisistijd wel (aangegeven met een ‘+’) of niet (aangegeven met een ‘-’) voorkomen. De getallen achter de tekens slaan op het aantal tekstfragmenten dat ter ondersteuning van een crisisframe voorkomt. Een vergelijking tussen de mate waarin de frames (en daarmee ook de eerder beschreven dominante ondersteunende metaforen) zich door de jaren heen manifesteren, maakt duidelijk dat het zwaartepunt van dominerende crisisframes verschoven lijkt te zijn. Waar in de troonredes uit vroege crisistijden veel nadruk ligt op het dreigende en gevaarlijke karakter van de crisis (het bedreigingsframe), lijkt de focus zich tijdens latere crisistijden steeds meer te verplaatsen naar de manier waarop de crisis als aanleiding kan fungeren voor het treffen van maatregelen. Tijdens De Grote Depressie komt het bedreigingsframe nog ruimschoots voor, maar de aanwezigheid van dit frame neemt in latere crisistijden af. Het frame van de crisis als aanleiding voor het treffen van maatregelen wint - zeker tijdens de Kredietcrisis - steeds meer terrein. Waar eerst de ontredding overheerste, gaat het later steeds meer om het ombuigen van de nare omstandigheden en onzekerheden naar herstel. Als tegenhanger van dit relatief positieve frame van de crisis als aanleiding voor het treffen van maatregelen, blijft het beproevingsframe ook in latere crisistijden ruim vertegenwoordigd. Het lijkt alsof de noodzakelijke offers die door de crisisomstandigheden moeten worden gebracht, niet uit het oog verloren mogen worden.

De eerder beschreven tendens waarbij de frames van de crisis als beproeving en aanleiding voor het treffen van maatregelen steeds meer terrein winnen op het bedreigingsframe, lijkt niet geheel op te gaan voor de Tweede oliecrisis. Hier overheerst toch het bedreigingsframe. Dit heeft ongetwijfeld te maken met de nasleep van de Eerste oliecrisis. Toen men tijdens de Tweede oliecrisis relatief snel opnieuw te maken kregen met crisisomstandigheden, zal dit ongetwijfeld gevoelens van gevaar en bedreiging hebben opgeroepen.

7.2 Reflectie methode

Zoals in de lijn der verwachting lag, is uit de corpusanalyse gebleken dat er in de troonredes uit de crisistijden van de 20ste en 21ste eeuw weinig opvallende, niet-conventionele metaforen worden gebruikt die de lezer of luisteraar actief aanzetten tot het vergelijken en trekken van relaties tussen bron- en doeldomein. Door het officiële, onafhankelijke en ingetogen karakter van het genre van de troonrede, lijkt er simpelweg geen plaats te zijn voor dergelijke metaforen. Omdat ons taalgebruik volgens Lakoff & Johnson (1980) is doorspekt van metaforen, zijn er in de troonrede wel degelijk metaforen aan te treffen. Dit zijn echter subtielere varianten. Om deze conventionele metaforen te inventariseren en te analyseren, was een genuanceerdere aanpak nodig dan de methode die Gagestein (2012) en Pühlinger & Hirte (2013) hebben toegepast. Gezien de aard van het corpus is het vruchtbaar gebleken om in het aangetroffen metaforische en crisis gerelateerde taalgebruik eerst crisisframes te onderscheiden, en vervolgens op zoek te gaan naar de metaforen die als bouwstenen van deze frames fungeren. Door middel van dit onderzoek is scherp gesteld op welke crisisframes en -metaforen voorkomen in de crisistijden uit de 20ste en 21ste eeuw, en welke ondersteunende metaforen hieronder te scharen zijn.

De subtiële en genuanceerde aard van het geanalyseerde metaforische taalgebruik heeft tot gevolg dat de aangetroffen metaforen niet zo specifiek zijn, en over het algemeen gebaseerd op algemene concepten (zoals ‘pressie’ of ‘kracht’). De pressiemetafoor manifesteert zich bijvoorbeeld het vaakst bij het frame van de crisis als bedreiging, maar wordt ook bij het beproevingsframe en het frame van de crisis als illustratie aangetroffen. Door de nuanceverschillen zijn de metaforen breed toepasbaar en wordt de betekenis in grote mate door de context gedefinieerd.

Onder andere de beknopte historische achtergrondschetsen hebben het mogelijk gemaakt om bij de interpretatie en verklaring van sommige resultaten, een blik te werpen op eventuele economische of politieke verklaringen. Het niet mogelijk geweest om bij alle crisistijden een dergelijk perspectief te bieden. In de resultaten van de Kredietcrisis leek de optimistische insteek van premier Rutte door te schemeren, en bepaalde waarnemingen uit de Tweede oliecrisis zouden verbonden kunnen worden aan de (nasleep van) de Eerste oliecrisis. In het geval van bijvoorbeeld de Internetzeepbel, ontbrak het echter aan vergelijkbare inzichten. Het mag duidelijk zijn dat de focus in dit onderzoek ligt op talige aspecten. Het stukje perspectief dat geboden is op niet-talige verklaringen (zoals politieke aspecten) van de resultaten, is onvoldoende gefundeerd en is in wezen speculatie. Andere studies zouden meer hier meer licht op kunnen werpen.

Het verschil in omvang van de verschillende crisistijden, troonredes en tekstfragmenten, maken een vergelijking tussen de resultaten uit de verschillende crisistijden lastig. Het doel is echter niet om een kwantitatieve, maar om een kwalitatieve analyse te geven. Het aantal tekstfragmenten is bedoeld om een impressie te geven van het al dan niet voorkomen van crisisframes en –metaforen. Bij het vergelijken van de resultaten is ten eerste gekeken naar welke frames en metaforen het meest voorkomen binnen een crisistijd en hoe zij verspreid zijn. Ten tweede is geprobeerd om een

ontwikkeling te herkennen in het voorkomen van de overheersende crisisframes (en daarmee de dominante ondersteunende metaforen) in de crisisjaren van de afgelopen tijd (zie tabel 7).

De mogelijk subjectiviteit van dit onderzoek zit hem in het feit dat het analysemateriaal enkel tot stand is gekomen op basis van mijn eigen criteria, afwegingen en selectie. Een andere analysator zou tot heel ander materiaal en daarmee tot andere conclusies kunnen zijn gekomen. Een tweede beoordelaar zou uitkomst bieden om een dergelijk risico op subjectiviteit te verminderen. Hier was in dit onderzoek echter geen plaats voor.

Uiteindelijk heeft deze methode de inventarisatie van crisisframes en –metaforen mogelijk gemaakt. Dit heeft een keur aan gebruiksmogelijkheden opgeleverd, waar (speech)schrijvers uit kunnen putten. Bovendien wordt de (onwetende) lezer inzicht verschaft in de mogelijke crisisframes en -metaforen: het herkennen ervan helpt hen hopelijk de mogelijke retorische werking ervan te doorzien. Het is de vraag welke crisisframes en -metaforen koning Willem-Alexander, premier Rutte en speechschrijver Snoek zullen gebruiken in de troonrede van 2014, en of zij daarbij in de voetsporen zullen treden van hun voorgangers.

7.3 Aanbevelingen

De aspecten die ik in deze scriptie heb moeten laten liggen, bieden uitgangspunten voor nader onderzoek. Een eerste suggestie betreft een onderzoek omtrent de vraag of de politieke kleur van de premier van invloed kan zijn op het totstandkomingsproces van de troonrede. Wellicht dat een rechtse premier naar andere frames en metaforen neigt dan een linkse premier. Om dit te onderzoeken zou het nuttig zijn om de politieke opvattingen van de premier en zijn partij te analyseren, en om een schets te geven van de politieke omstandigheden en ontwikkelingen in de maatschappij. Een dergelijk onderzoek zou bijvoorbeeld meer licht kunnen werpen op mijn idee dat Rutte's optimistische insteek verband zou kunnen houden met het weinige voorkomen van het bedreigingsframe en het vele voorkomen van het frame van de crisis als aanleiding voor het treffen van maatregelen tijdens de Kredietcrisis.

Een uitgebreid onderzoek naar de historische ontwikkelingen tijdens een crisistijd, kan meer zicht bieden op de manier waarop er in de troonrede wordt ingespeeld op maatschappelijke omstandigheden. Hierbij is het waardevol om de historische ontwikkeling in kaart te brengen en om de overtuigingen en assumpties die destijds onder het publiek leefden ('public sentiments' volgens Stanley, 2014) te analyseren.

Een laatste suggestie voor nader onderzoek betreft de vergelijking tussen de crisisframes en -metaforen uit de troonredes en die uit de Algemene Politieke Beschouwingen (APB). Aangezien het genre van de APB zich beter leent voor het voorkomen van opvallende en niet-conventionele metaforen, is de kans groter om deze hier aan te treffen. Een vergelijking laat wellicht zien dat de ingetogen frames en metaforen uit de troonrede, op vergelijkbare wijze – maar in een meer 'spetterende' uitvoering – terug te vinden zijn in de bijdrages (van vooral de premier) tijdens de APB.

Literatuurlijst

Bibliografie:

- Austin, J.L. (1962): *How to do things with words*. Oxford: Oxford University Press.
- Baker, A. (2013): 'The New Political Economy of the Macroprudential Ideational Shift', in: *New Political Economy* 18 (1), 112–39.
- Beishuizen, J., Werkman, E. (1980): *De magere jaren. Nederland in crisistijd 1929-1939*. Alphen aan den Rijn: A.W. Sijthoff Uitgeversmaatschappij, 1-26.
- Ben, N. van der, Bremer, J. M. (1988): *Aristoteles: Poetica*. Amsterdam: Atheneum-Polak & Van Gennep.
- Black, M. (1962): *Models and metaphors. Studies in language and philosophy*. New York: Cornell University Press.
- Black, M. (1979): 'More about metaphor', in: Orthony, A.: *Metaphor and thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 19-43.
- Block, Fred L. (1979): *The origins of economic disorders*. Berkeley, California: University of California Press.
- Bowdle, B.F., Gentner, D. (2005): 'The career of metaphor', in: *Psychological Review* 112, 193–216.
- Braet, A. (2007): *Retorische kritiek. Overtuigingskracht van Cicero tot Balkenende*. Sdu Uitgevers, Den Haag.
- Bruijn, H. de (2011): *Framing. Over de macht van taal in de politiek*. Amsterdam: Atlas.
- Bruijn, H. de (2014): *Framing. Over de macht van taal in de politiek*. Amsterdam: Atlas.
- Burger, P., Jong, J. de, (2009): *Handboek stijl. Adviezen voor aantrekkelijk schrijven*. 2^e druk. Groningen: Noordhoff Uitgevers.
- Campbell, J.L. (1998): 'Institutional Analysis and the Role of Ideas in Political Economy', *Theory and Society* 27 (3), 377–409.
- Carstensen, M.B. (2013): 'Projecting from a Fiction: The Case of Denmark and the Financial Crisis', in: *New Political Economy* 18 (4), 555–78.
- Dorst, A.G. (2011): 'Personification in discourse: linguistic forms, conceptual structures and communicative functions', *Language and Literature* 20 (2), 113-135.
- Dorst, A.G., Mulder, G., & Steen, G.J. (2011): 'Recognition of personifications in fiction by non-expert readers', in: *Metaphor and the Social World* 1 (2), 174-201.
- Edelman, G.M. (1964): *The Symbolic Uses of Politics*. Urbana: University of Illinois Press.

- Edelman, G.M. (1975): *Politics as Symbolic Action: Mass Arousal and Quiescence*. New York: Academic Press.
- Frissen, P., Edelman, G.M. (1988): ‘Symboliek van politiek, bestuur en beleid’, in: Korsten, A.F.A.: *Bestuurskunde: Hoofdfiguren en kernthema’s*. Leiden/Antwerpen: Stenfert-Kroese, 195-410.
- Gagestein, S. (2012): ‘Natuurramp, bonuscultuur of kans: crisisframes. Waarom frames interpretatie beïnvloeden en waarom dit onvermijdelijk is’, in: *Bestuurskunde* 4. Tilburg, 11-20.
- Gamble, A. (2009): *The Spectre at the Feast: Capitalist Crisis and the Politics of Recession*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Gibbs, R.W., Jr. (1994): *The poetics of mind: figurative thought, language, and understanding*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gibbs, R. W., Jr. (2006): *Embodiment and cognitive science*. New York: Cambridge University Press.
- Gibbs, R.W., Jr. (e.a.) (2008): *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Giora, R. (2003): *On our mind: Salience, context, and figurative language*. New York: Oxford University Press.
- Giora, R. (2008): ‘Is metaphor unique?’, in: Gibbs (2008): *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*, 143–160.
- Gorp, B. van (2011): ‘Inhoudsanalyse: het reconstrueren van frames’, in: de Boer F., Smaling, A.: *Benaderingen in kwalitatief onderzoek: een inleiding*. Den Haag: Boom Lemma, 167-178.
- Graeber, D. (2011): *Debt: The First 5,000 Years*. New York: Melville House.
- Grice, H.P. (1975): ‘Logic and conversation’, in: Cole, P., Morgan, J.L. (e.a.): *Syntax and semantics: speechacts* 3, New York: Academic Press, 41-58.
- Hay, C. (1996): ‘Narrating Crisis: The Discursive Construction of the “Winter of Discontent”’, *Sociology* 30 (2), 253–77.
- Hay, C. (1999): ‘Crisis and the Structural Transformation of the State: Interrogating the Process of Change’, *British Journal of Politics and International Relations* 1 (3), 317–44.
- Hellema, D., Wiebes, C. en Witte, T. (1998): *Doelwit Rotterdam: Nederland en de Oliecrisis*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Jong, J. de, (2006): “‘Leden van de Staten-Generaal...’” Waarom de Troonrede niet overtuigt’, in: *OnzeTaal* 9, 228-231.

- Jong, J. de (2012): 'Waarom maken politici graag gebruik van framing?', in: Boogaard, M., Jansen, M.: *Alles wat je altijd al had willen weten over taal. De taalcanon*. Amsterdam: Meulenhoff, 213-216.
- Lakoff, G., Johnson, M. (1980): *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G. (1987): *Women, fire, and dangerous things. What categories reveal about the mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G., Turner, M. (1989): *More than cool reason. A field guide to poetic metaphor*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G., Johnson, M. (1999): *Leven in metaforen*. Nijmegen: SUN.
- Lakoff, G. (2008): *The Political Mind: A Cognitive Scientist's Guide to Your Brain and Its Politics*. New York: The Penguin Group.
- Lubbers, R.F.M., Hoekstra, R.J. (2006): 'De Troonrede en taaladviesing', in: Sanders, T., Smulders, P.: *Schrijfwijsheden. Visies op taal en taaladvies (271-277)*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Van Dijk, T.A., Kintsch, W. (1983): *Strategies of discourse comprehension*. New York: Academic Press.
- Koselleck, R. (2006): 'Crisis', in: *Journal of the History of Ideas* 67 (2), 357-400.
- Levin, S. (1977): *The semantics of metaphor*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Loewenberg, I. (1975): 'Identifying metaphors', in: *Foundations of Language* 12 (3), 315-338.
- Mack, D. (1975): 'Metaphoring as speech act: some happiness conditions for implicit similes and metaphors', in: *Poetics* 4, 221-256.
- Muller, E.R., Rosenthal, U., Helsloot, I., e.a., (2009): *Crisis. Studies over crisis en crisisbeheersing*. Deventer: Kluwer, 1-2.
- Pearson, C.M., Chair, J.A. (1998): 'Reframing Crisis Management', in: *Academy of Management Review* 23, 59-76.
- Peters, J.A.F, Vlemminx, F.M.C. (1991): 'Wet, symbool en teken', in: Witteveen, W.J. (e.a.) (1991): *Wat maakt de wet symbolisch?* Katholieke Universiteit Brabant.
- Reynolds, R.E., Antos, S.J., (e.a.) (1978): 'Interpreting metaphors and idioms: some effects of context on comprehension', in: *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 17 (4), 465-478.
- Rybczynski, T.M. (1976): *The economics of the Oil Crisis*. Londen: Trade Policy Research Center.
- Seabrooke, L. (2007): 'The Everyday Social Sources of Economic Crises: From "Great Frustrations" to "Great Revelations" in Interwar Britain', in: *International Studies Quarterly* 51 (4), 795-810.
- Schendelen, M.P.C.M. van (1976): *Parlementaire informatie, besluitvorming en vertegenwoordiging*. Rotterdam: Universitaire Pers Rotterdam.
- Searle, J. (1979): 'Metaphor', in: A. Ortony (ed): *Metaphor and thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 99-123.

- Sperber, D., Wilson, D (1986): *Relevance: communication and cognition*. Oxford: Basil Blackwell.
- Steen, G.J., Dorst, A.G., Herrmann, J.B, e.a. (2010): *A Method for Linguistic Metaphor Identification: From MIP to MIPVU*. Amsterdam: John Benjamins.
- Stutterheim, C.F.P. (1941): *Het begrip metafoor. Een taalkundig en wijsgerig onderzoek*. Amsterdam: H.J. Paris.
- Sweetser, E. (1990): *From etymology to pragmatics: Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Touwen, J. (2013): ‘Druiven der Gramschap’ en de ‘Hoorn des Overvloeds’. Overeenkomsten en verschillen tussen de crisis van de jaren 1930 en de kredietcrisis’, in: *Verraderlijke rijkdom. Economische crisis als historisch fenomeen*. Leidschrift Historisch Tijdschrift 28 (2), 101-117.
- Vandamme, F., Hellinck, A., Mortier, C. (1988): *Lexicon voor geavanceerde informatica, toegepaste epistemologie en cognitieve wetenschappen*. Gent: Communication & Cognition.
- Veen, R. van der (1991): ‘De taal van het beleid’, in: Aarts, L. (e.a.): *Het bedrijf van de verzorgingsstaat*. Meppel: Boom, 80-103.
- Vernon, R. (1976): *The oil crisis*. New York: W.W. Norton & Company Inc.
- Vossen, K. (2009): ‘Hoe populistisch zijn Geert Wilders en Rita Verdonk? Verschillen en overeenkomsten in optreden en discours van twee politici’, in: *Res Publica* 4, 437-465.
- Widmaier, W.W. (2003): ‘Constructing Monetary Crises: New Keynesian Understandings and Monetary Cooperation in the 1990s’, in: *Review of International Studies* 29 (1), 61–77.
- Widmaier, W.W. (2004): ‘The Social Construction of the “Impossible Trinity”: The Intersubjective Bases of Monetary Cooperation’, in: *International Studies Quarterly*, 48 (2), 433–53.
- Widmaier, W.W., Blyth, M. and Seabrooke, L. (2007): ‘Exogenous Shocks or Endogenous Constructions? The Meanings of Wars and Crises’, in: *International Studies Quarterly* 51 (4), 747–59.
- Witteveen, W.J., Propper, I.M.A.M. (1995): ‘Goede en slechte debatten’, in: Kersberger, K. van, Propper, I.M.A.M (e.a.): *Publiek debat & democratie*. Den Haag: Sdu.
- Witteveen, W.J. (1996): ‘De troonrede als ritueel’, in *Facta* 11, 14-16.

Webliografie

Bron troonredes: www.troonredes.nl

Asseldonk, P. van (2014): ‘De speechschrijver van de koning’, in: *Weblog.nos.nl*, <<http://weblogs.nos.nl/evenementen/2014/01/06/de-speechschrijver-van-de-koning/>>

Besien, F. van (1993): ‘Metafoor: wiens begrip is het eigenlijk?’, in: *De Nieuwe Taalgids* 86, <http://www.dbnl.org/tekst/_taa008199301_01/_taa008199301_01_0021.php>

- Bolkestein, F. (1999): 'Wie de vorm beheerst, is de inhoud meester', in *Onzetaal*,
<<https://onzetaal.nl/wie-de-vorm-beheerst-is-de-inhoud-meester>>
- Dekkers, G., Kromhout, B. (2002): 'De economische crisis: Het grote raadsel van het kapitalisme', in: *Historisch Nieuwsblad* 3,
<<http://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/5871/de-economische-crisis-het-grote-raadsel-van-het-kapitalisme.html>>
- Forceville, C. (1994): 'Pictorial metaphor in advertisements', in: *Metaphor and symbolic activity* 9 (1), 1-29.
- Jeoung, S.H. (2008): 'Visual Metaphor in Advertising: Is the Persuasive Effect Attributable to Visual Argumentation or Metaphorical Rhetoric?', in: *Journal of Marketing Communications*, 14 (1), 59-73.
- Korsten, A. (2010): *Vermommingen van beleid. Beleidstaal en symboliek van taal en beleid*. Universiteit Maastricht, herdruk van publicatie uit 2005,
<<http://www.arnokorsten.nl/PDF/Beleid/Vermommingen%20van%20beleid.pdf>>
- Korsten, A. (2013): *Framing in de politiek. Over politiek als taalstrijd*. Universiteit Maastricht,
<<http://www.arnokorsten.nl/PDF/Democratie/Framing%20in%20de%20politiek.pdf>>
- Kraay, A., Ventura, J. (2007): 'The Dot-Com Bubble, the Bush Deficits, and the U.S. Current Account', in: *G7 Current Account Imbalances: Sustainability and Adjustment*. Chicago: University of Chicago Press,
<<http://www.nber.org/chapters/c0124.pdf>>
- Lieshout, L. van (2013): 'Jan Snoek wordt speech-schrijver van Willem-Alexander', in: *NRC.nl*,
<http://www.nrc.nl/nieuws/2013/09/06/koning-willem-alexander-krijgt-als-eerste-staatshoofd-eigen-speech-schrijver/?utm_campaign=rss&utm_source=syndication>
- McQuarrie . E.F, Phillips, B.J. (2005): 'Indirect persuasion in advertising. How Consumers Process Metaphors Presented in Pictures and Words', in: *Journal of advertising*, 4 (2), 7-20.
- Pühringer, S. & Hirte, K. (2013): 'The Financial crisis as a tsunami. Discourse profiles of economists in the Financial crisis', in: *Econ.jku.at*,
<<http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/lehre/disscolloquium/Puehringer.pdf>>
- Thibodeau, P. H., Boroditsky L. (2011): 'Metaphors we think with: the role of metaphor in reasoning', in: *Plosone.org* 6 (2),
<<http://www.plosone.org/article/fetchObject.action?uri=info%3Adoi%2F10.1371%2Fjournal.pone.0016782&representation=PDF>>
- Thibodeau, P. H., Boroditsky L. (2013): 'Natural language metaphors covertly influence reasoning', in: *Plosone.org* 8 (1),
<<http://www.plosone.org/article/fetchObject.action?uri=info%3Adoi%2F10.1371%2Fjournal.pone.0052961&representation=PDF>>
- Schaik, A.B.T.M. van (2009): 'Inflatie en crisis in historisch perspectief', in: *Banking Review*, 50-53,
<<http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=115210>>

- Staal (2009): 'Het interbellum: De beurskrach van 1929', in: *Infonu.nl*,
 <<http://kunst-en-cultuur.infonu.nl/geschiedenis/46738-het-interbellum-de-beurskrach-van-1929.html>>
- Stanley, L. (2014): 'We're Reaping What We Sowed: everyday Crisis Narratives and Acquiescence to the Age of Austerity', in: *New Political Economy* 2014,
 <<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13563467.2013.861412>>
- Steen, G. (2008): 'The Paradox of Metaphor: Why We Need a Three-Dimensional Model of Metaphor', in: *Department of Language and Communication* (online article). Amsterdam: VU University,
 <http://www.academia.edu/235694/The_paradox_of_metaphor>
- Steen, G. (2010): 'When is a metaphor deliberate?', in: *Department of Language and Communication* (online article). Amsterdam: VU University, 43-63,
 <http://www.academia.edu/316328/When_is_metaphor_deliberate>
- Steen, G. (2011): 'From three dimensions to five steps: the value of deliberate metaphor', in: *Metaphorik* 21, 83-109,
 <http://www.metaphorik.de/sites/www.metaphorik.de/files/journal-pdf/21_2011_steen_0.pdf>
- Vos, L. (2010): *Visuele metaforen: met kop en schouders boven de rest? De effectiviteit van metaforen in personeelsadvertenties*. Twente (MA scriptie).
- Z.N., (2013): 'Economische Ontwikkelingen en Vooruitzichten december 2013', in: *Dnb.nl*,
 <<http://www.dnb.nl/nieuws/nieuwsoverzicht-en-archief/persberichten-2013/dnb292355.jsp>>
- Z.N., (2013): 'Rutte: Er wordt te veel gemopperd en gesomberd', in: *Volkskrant.nl*,
 <<http://www.volkskrant.nl/vk/nl/11698/Kabinet-Rutte-II/article/detail/3424297/2013/04/11/Rutte-Er-wordt-teveel-gemopperd-en-gesomberd.dhtml>>
- Z.N., Z.J.: Onderwerpen prinsjesdag. In: *Rijksoverheid.nl*,
 <<http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/prinsjesdag>>
- Z.N., Z.J.: Prinsjesdag 2013. In: *Nationaal Archief*,
 <<http://www.gahetna.nl/actueel/nieuws/2013/prinsjesdag-2013>>
- Z.N., Z.J.: Troonrede. In: *Rijksoverheid.nl*,
 <<http://www.rijksoverheid.nl/regering/troonrede>>

Bijlage I Troonredes De Grote Depressie met markeringen

Troonrede Wilhelmina, 17 september 1929

Leden van de Staten-Generaal,

Te midden van U, Leden der Staten-Generaal,

voel Ik Mij gedrongen uiting te geven aan ootmoedige erkentelijkheid voor den zegen, dien de Almachtige ook dit jaar over Mijn dierbaar Volk heeft verspreid. Die zegen zij een spoorslag **5** te meer voor alle deelen van het Rijk en zijne inwoners van elken landaard, om hunne beste krachten bij voortdoring te blijven geven aan de vreedzame ontwikkeling van het hechte geheel van Moederland en Overzeesche Gewesten.

De betrekkingen, welke met de andere Mogendheden worden onderhouden, zijn van den meest vriendschappelijken aard. Dat de hier te lande in het belang van den wereldvrede **10** gehouden besprekingen tot overeenstemming hebben mogen leiden, stemt tot groote voldoening. De verwezenlijking der plannen van den Volkenbond ter vreedzame oplossing van internationale geschillen zal door Mij krachtig worden bevorderd, in de overtuiging, dat versteviging van de internationale rechtsorde den weg zal helpen banen tot gelijktijdige en wederzijdsche vermindering van bewapening.

15 Pogingen, die zouden kunnen leiden tot wegneming van de belemmeringen in het handelsverkeer tusschen de volkeren, kunnen op Mijnen daadwerkelijken steun rekenen.

De wensch naar totstandkoming eener nieuwe regeling met België kon nog niet worden vervuld. Ik vertrouw, dat een juister begrip van de wederzijdsche rechten en behoeften, waartoe de gedachtenwisseling, die in het vorige zittingjaar plaats had, bevorderlijk kon zijn, **20** het bereiken van overeenstemming ten goede zal komen.

De toestand van handel en nijverheid geeft in menig opzicht stof tot dankbaarheid.

Niettegenstaande de oogst ook dit jaar over het algemeen niet onbevredigend mag heeten, zouden land- en tuinbouw zich breeder ontplooien, zoo de prijzen der voortbrengselen gelijken tred hielden met de productiekosten. Vertrouwd mag worden, dat de onlangs tot stand **25** gekomen wettelijke maatregelen ter bevordering van onzen uitvoer heilzaam zullen werken op den afzet in het buitenland.

Op Uwe medewerking zal een beroep worden gedaan ter behandeling van de thans aanhangige wetsontwerpen, voorzoover zij daartoe, gewijzigd dan wel ongewijzigd, in aanmerking komen.

30 Het reeds ten vorigen jare aangekondigde ontwerp tot herziening van het huwelijksvermogensrecht zal U thans spoedig bereiken; ook overigens zal vernieuwing van recht op onderscheiden gebied worden bevorderd.

Met krachtige bestrijding van de werkloosheid zal worden voortgegaan. Naar Ik vertrouw, zal het rapport der Staatscommissie voor de herziening van de Lager-Onderwijswet 1920 binnen **35** niet te langen tijd worden ingediend. Met den meesten spoed zullen alsdan de vereischte voorstellen tot herziening van de Lager-Onderwijswet 1920 aanhangig worden gemaakt.

Het zal Mijn ernstig streven zijn het financieel evenwicht te handhaven. Daartoe zal op den weg van versobering van 's Rijks dienst behooren te worden voortgegaan en zal voorzichtigheid geboden zijn ten opzichte van wettelijke maatregelen, welke lasten op 's **40** Lands schatkist kunnen leggen. De uitgaven voor leger en vloot zullen beperkt blijven tot

het beslist noodige voor handhaving van de onzijdigheid en verdediging der onafhankelijkheid van den Staat.

Indiening van een wetsontwerp inzake de kanaalverbinding van Amsterdam met den Rijn wordt bespoedigd.

45 Een voorstel tot wijziging van de Zuiderzeesteunwet zal U worden voorgelegd.

De verbetering der wegen en rivierovergangen zal krachtig worden voortgezet.

Een wetsontwerp betreffende de publiekrechtelijke regeling der collectieve arbeidsovereenkomsten zal worden ingediend.

In voorbereiding is een wettelijke regeling omtrent de instelling van bedrijfsraden.

50 Herziening van de sociale verzekering zal worden ter hand genomen.

In voorbereiding is een wettelijke regeling der werkloosheidsverzekering. Overwogen wordt verbetering der economische voorlichting van nijverheid en handel.

Met den middenstand zal nog nauwer dan tot heden voeling worden gehouden.

Voortgezet wordt het onderzoek in hoeverre, zoolang het vrije ruilverkeer niet internationaal **55** gehuldigd wordt, door een onderhandelingsstarief de nadeelen voor een deel van onze nijverheid en landbouw van elders geheven beschermende invoerrechten zouden kunnen worden getemperd.

Ten aanzien van den politieken toestand in Nederlandsch-Indië blijft waakzaamheid geboden. Intusschen valt te wijzen op de teekenen van een veldwinnend overzicht, dat slechts door **60** daadwerkelijke deelneming van alle groepen der bevolking aan het opbouwend werk der Overheid het algemeen belang in waarheid wordt gediend.

Het bedrijfsleven in Nederlandsch-Indië ondervond den terugslag der voor sommige landbouwproducten ongunstige verhoudingen op de wereldmarkt. De algemeene toestand kan niettemin bevredigend worden genoemd.

65 Op hetgeen in de laatste jaren op het gebied van de ontvoogding van Nederlandsch-Indië is verricht, wordt niet teruggekomen. Afgescheiden van andere vereischten, zal aan de beginselen der ontvoogding in de sfeer van het centraal bestuur geen uitbreiding worden gegeven vóór en aler de grondslagen van die ontvoogding zijn bevestigd door verdere uitvoering van de wet op de bestuurshervorming van 1922.

70 Aan die uitvoering zal met voortvarendheid worden gewerkt zoo door uitbreiding, over de verdere deelen van den Archipel, van het gebied, waarop haar beginselen toepassing vinden, als door eene krachtige toepassing van die beginselen binnen dat gebied.

De economische toestand van Suriname blijft ernstige aandacht vorderen. Tegenover een voortgezette uitbreiding van de koffiecultuur en van de bauxietnijverheid staat een teruggang **75** van de goud- en balatawinning. Ook voor de suikerrietteelt zijn de vooruitzichten minder gunstig.

Reden tot verheugenis biedt de voortschrijdende opbloei van Curaçao. Op een duurzame versterking van de ter plaatse aanwezige gezagsmiddelen tot handhaving van rust en orde blijft Mijne aandacht gevestigd.

80 Met de innige bede, dat God Uw arbeid mildelijk moge zegenen, verklaar Ik de gewone zitting der Staten-Generaal geopend.

Troonrede Wilhelmina, 16 september 1930

Leden der Staten-Generaal,

Te midden van U, Leden der Staten-Generaal, kan Ik den toestand des Lands, al stemt veel tot erkentelijkheid, niet onverdeeld gunstig heeten.

De economische crisis, die zich over de geheele wereld doet gevoelen, heeft ook zoowel in 5 het Rijk in Europa als in de overzeesche gewesten tot ernstige gevolgen voor het bedrijfsleven geleid. Hier te lande maken in het bijzonder verschillende takken van onzen land- en tuinbouw moeilijke tijden door. Groote krachtsinspanning en wijs beleid zullen met Gods hulp moeten voeren naar betere tijden.

Onder de voorzieningen, welke zullen moeten worden getroffen om de moeilijkheden te 10 overwinnen, treedt de hervorming van de economische voorlichting op den voorgrond. Daar echter de crisis de geheele menschheid drukt, is zelfs van de best voorbereide en ten uitvoer gelegde maatregelen weinig vrucht te verwachten, indien zij niet door oprechte internationale samenwerking in hun kracht worden versterkt. Ook met het oog hierop blijft Mijn voortdurende aandacht gericht op het bevorderen van betere internationale 15 verhoudingen. De zeer vriendschappelijke aard van betrekkingen, die wij met andere Mogendheden onderhouden, vormt voor dit streven den onmisbaren grondslag.

Een donkere schaduw wordt door de ingetreden crisis geworpen over den toestand van 's Rijks financiën. Niet alleen zal het gunstig verloop van de opbrengst der middelen, zooals dit in de laatste jaren werd gezien, een einde nemen, maar ook van een normale stijging der 20 middelen zal eerlang geen sprake meer kunnen zijn. Anderzijds zullen de natuurlijke oorzaken, welke tot een normale stijging der uitgaven leiden, haar werking onverzwakt blijven behouden. Naast voortgezette versobering van 's Rijks dienst door reorganisatie, zal daarom buitengewone beperking in het nemen van maatregelen, welke offers van 's Rijks schatkist vergen, in de naaste toekomst plicht zijn.

25 In Nederlandsch-Indië openbaren de gevolgen van de crisis zich reeds in een sterke daling van de opbrengst der landsmiddelen. De uiterste zorg zal vereischt zijn om het evenwicht in de Indische begrooting te bewaren zonder de grondslagen van welvaart en volkswontwikkeling aan te tasten.

Verskillende ontwerpen van wet zullen bij U aanhangig worden gemaakt.

30 Naast andere ontwerpen van justitieelen aard zal U een voorstel van wet betreffende de rechtsverhoudingen ten aanzien van handelsagenten en handelsreizigers worden aangeboden.

Een voorstel tot wijziging van het reeds eerder ingediend ontwerp van een cursuswet zal U spoedig bereiken.

Een ontwerp van wet tot herziening van de Lager Onderwijswet 1920, zal, naar Ik vertrouw, 35 nog in dit zittingsjaar bij U worden ingediend.

Een wetsontwerp betreffende de rechtspositie der militairen kan spoedig worden tegemoet gezien.

Blijvende aandacht wordt geschonken aan de spoedige totstandkoming van verbeteringen in de wegen te land en te water en thans in het bijzonder aan den bouw van vaste bruggen over 40 onze groote rivieren.

Een wetsontwerp inzake de bedrijfsraden nadert zijn voltooiing. Tegelijk daarmede zal worden ingediend een in ontwerp gereed zijnd voorstel betreffende de publiekrechtelijke regeling van de collectieve arbeidsovereenkomsten. Voorts zijn ontwerpen voor een nieuwe Veiligheidswet en voor een wijziging van de Stuwadoorswet voorbereid.

45 De ontwikkeling van de staatkundige verhoudingen in Nederlandsch-Indië vordert bij voortduring aandacht.

De invoering van de bestuurs hervorming heeft over geheel Java en Madoera haar beslag gekregen. De geleidelijke doorvoering van die hervorming in de buitengewesten is in voorbereiding.

50 Het overleg omtrent wetgevende maatregelen om principieele beperking te brengen in het stelsel van arbeidsovereenkomsten onder strafbedreiging is zoover gevorderd, dat een desbetreffende ontwerp-ordonnantie eerlang in Indië in openbare behandeling zal kunnen komen.

De economische toestand van Suriname, welke ook den terugslag ondervindt van de daling **55** der marktprijzen van de voornaamste landbouwvoortbrengselen van het gewest, blijft gedrukt. Die van Curaçao geeft reden tot voldoening.

Met den wensch, dat God Zijn zegen aan Uwen arbeid moge schenken, verklaar Ik de gewone zitting der Staten-Generaal geopend.

Troonrede Wilhelmina, 15 september 1931

Leden der Staten-Generaal,

Het is Mij aangenaam, Leden der Staten-Generaal, wederom in Uw midden te verschijnen ten einde Uwe zitting te openen.

De economische toestand baart bij voortduring ernstige zorg.

5 Reeds in het afgelopen jaar deed de wereldcrisis haar druk zwaar gevoelen op het bedrijfsleven, zoowel in het Rijk in Europa, als in de overzeesche gewesten.

Op onrustbarende wijze is zij thans dieper doorgedrongen. Moest reeds het vorige jaar er op worden gewezen, dat door de ontwrichting van het economische leven verschillende takken van land- en tuinbouw moeilijke tijden doormaken; naast deze worden sedert geruimen tijd **10** ook de nijverheid en de handel zwaar getroffen.

In zulk een mate nam de wereldcrisis in omvang en hevigheid toe, dat zij, evenals in andere landen, het regeerbeleid moet beheerschen. Plannen, welke de Regeering aanvankelijk had gevormd, zullen dan ook wijziging moeten ondergaan.

Andermaal zullen tijdelijke maatregelen worden overwogen om **15** sommige bedrijfstakken, bij wier handhaving het geheele volk belang heeft, voor ondergang te behoeden.

Voor de gezondheid van 's Lands financiën vormt de felle en hardnekkige crisis een ernstige bedreiging. Niet alleen is van een normale stijging der middelen, opwegend tegen die van de uitgaven, geen sprake meer, doch ook heeft zich reeds een volstrekte en aanzienlijke **20** teruggang van 's Rijks inkomsten vertoond, terwijl voor de toekomst nog verdere daling verwacht moet worden. De noodzakelijkheid van het behoud van het financieel evenwicht stelt onder die omstandigheden eischen van buitengewone ingetogenheid en offerzin.

Ook in Nederlandsch-Indië zal onder inspanning van alle krachten moeten worden gestreefd naar aanpassing, zoo spoedig mogelijk, van 's Lands huishouding aan de ernstige inzinking **25** der opbrengst van nagenoeg alle bronnen van inkomsten. Verblijvend is nochtans het feit, dat de bevolking door overvloedige oogsten tot dusver gevrijwaard is voor voedselgebrek en in zooverre beter in staat is gesteld de gevolgen van vermindering der werkgelegenheid te dragen.

Ik weet, dat de Regeering, als zij het hoofd wil bieden aan de crisis, niet tevergeefs een beroep 30 op de natie zal doen. Het is niet de eerste maal, dat ons volk een ernstigen tijd beleeft; de geschiedenis kan menige bladzijde aanwijzen van ten minste zoo diepen ernst en steeds weer heeft de groote zedelijke volkskracht onder Gods hulp de moeilijkheden overwonnen. Ik twijfel niet, of ook thans zal het Nederlandsche volk zijn verleden getrouw zijn.

Ten einde de eenheid van verschillende takken van volksbestaan beter tot haar recht te doen 35 komen, beoogt de Regeering de belangen van den landbouw en van de nijverheid en den handel onder te brengen bij een Departement van Economische Zaken en Arbeid.

Daarentegen zullen de afdeelingen voor volksgezondheid en voor werkloosheidsverzekering en arbeidsbemiddeling bij het Departement van Binnenlandsche Zaken worden gevoegd.

De betrekkingen tot andere Mogendheden zijn bij voortduring van den meest 40 vriendschappelijken aard en het stemt tot voldoening, dat het besef van saamhoorigheid der volkeren veld schijnt te winnen. Vurig hoop Ik, dat op de tegen het volgend jaar bijeengeroepen Ontwapeningsconferentie deze geest ook tot uiting moge komen. Tegen de velerlei maatregelen, welke voortgaan het internationaal ruilverkeer te belemmeren, is werkdadige waakzaamheid geboden. Elke ernstige poging om door gemeenschappelijk 45 overleg en in onderling vertrouwen verbetering te brengen in den toestand van economische ontreddeuring is van Mijne medewerking verzekerd. Ook met het oog op het vergemakkelijken van internationale samenwerking zal Ik er Mij over verheugen, indien de vraagstukken, die tusschen Nederland en België hangende zijn, eerlang op bevredigende wijze kunnen worden geregeld.

50 Terwijl deze tijd van druk de bindendverklaring der collectieve arbeidsovereenkomsten aan urgentie doet verliezen, versterkt hij de wenschelijkheid eener wettelijke bedrijfsorganisatie.

Ontwerpen zullen U bereiken betreffende een nieuwe Veiligheidswet en inzake wettelijke bescherming der arbeiders in de huisindustrie.

55 Mede zal U bereiken een ontwerp tot technische herziening van de Ziektewet.

Ten aanzien van Suriname wordt de mogelijkheid overwogen, door mechanisatie van het landbouwbedrijf op daartoe geschikte terreinen verbetering te brengen in den toestand van depressie, waarin het voornaamste bestaansmiddel van het gewest verkeert.

De economische opbloei, welke Curaçao in de laatste jaren heeft ondervonden, moest voor 60 eenigen teruggang plaats maken. De toestand op Aruba is vooralsnog vrijwel stationair gebleven. Van Overheidswege worden maatregelen overwogen om de Bovenwindsche eilanden tot meerdere ontwikkeling te brengen.

Met den wensch, dat God Zijn zegen aan Uwen arbeid moge schenken, verklaar Ik de gewone zitting der Staten-Generaal geopend.

Troonrede, Wilhelmina, 20 september 1932

Leden der Staten-Generaal,

In dit plechtig oogenblik, Leden van de Staten-Generaal, nu een nieuwe zitting van de Volksvertegenwoordiging een aanvang neemt, richten Mijne gedachten zich meer dan ooit op den duisteren tijd, dien het Vaderland beleeft.

5 De ernstige wil, die de Regeering bezielt, met Gods hulp het schip van Staat in veilige haven te sturen, kan slechts leiden tot het doel, indien ons Volk in al zijn lagen zich de werkelijkheid onverbloemd voor oogen stelt. Zonder voorbeeld in de geschiedenis zijn de

economische verhoudingen over heel de wereld ontredder; onweerstaanbaar grijpen de gevolgen der crisis steeds verder om zich heen en nog steeds kondigen zich geen betrouwbare 10 teekenen van kentering aan.

Moederland en overzeesche gewesten zien hun welvaart ernstig ondermijnd. Nieuwe belemmeringen in het handelsverkeer tusschen de volkeren werden toegevoegd aan de vele, welke reeds ten vorigen jare de crisis verscherpten.

In alle takken van volksbestaan bleef de bedrijvigheid gestadig afnemen; handel, scheepvaart 15 en visscherijen zijn evenzeer getroffen als nijverheid en land- en tuinbouw.

Herstel van het internationaal ruilverkeer wenscht de Regeering te bevorderen door verdragen, die een ruimer geest ademen. Daarnevens moet zij bij voortdoring bedacht blijven op afwending van de gevaren, waarmede buitenlandsche maatregelen den afzet van onze voortbrengselen bedreigen.

20 Zijn reeds tal van noodmaatregelen tot stand gekomen om ineenstorting van onmisbare bedrijfstakken te verhoeden, nieuwe regelingen met hetzelfde doel zullen moeten volgen.

De werkloosheid, bron van zooveel leed, heeft een nooit gedachten omvang aangenomen. Zij plaatst de Overheid voor schier onoplosbare moeilijkheden, niet het minst van geldelijken aard. De Regeering zal haar voortdurende zorg ook in de toekomst aan dit maatschappelijk 25 euvel geven; het zoo noodzakelijk herstel van het bedrijfsleven zal haar daarbij tot richtsnoer blijven. In het bijzonder zal ook het vraagstuk van de jeugdige werkloozen alle aandacht hebben.

Nevens voortzetting van de werkloozenzorg stelt handhaving van het peil van sociale voorziening, in betere tijden bereikt, de uiterste eischen aan het zoozeer verminderde 30 draagvermogen der Natie.

De sterke daling van het nationale inkomen en de diepe inzinking, welke het economisch leven vertoont, oefenen een noodlottigen invloed op de opbrengst van 's Rijks middelen. De financieele toestand is dientengevolge zorgwekkend. Veel zal van Uw werkkraft en toewijding gevergd worden, opdat tijdig de meest dringende maatregelen tot stand komen. Ik 35 weet, dat het beroep, dat ten deze op Uw medewerking zal worden gedaan, niet vergeefs zal zijn en Ik vertrouw, dat het gemeen overleg tot een uitkomst zal leiden, die aan den ernst van den toestand beantwoordt.

Ook in de Overzeesche Gewesten wordt er krachtig naar gestreefd de kosten der Landshuishouding met de middelen in overeenstemming te brengen. Het feit, dat meer en 40 meer in alle maatschappelijke kringen de overtuiging doordringt van de volstrekte noodzakelijkheid van dit streven, versterkt de verwachting, dat, ondanks alle bezwaren, het doel zal worden bereikt.

Evenzeer als in de donkerste dagen zijner roemrijke geschiedenis behoeft ons Volk thans eendracht ter ontplooiing van al zijn stoffelijke en zedelijke krachten. Op den voorgrond trede 45 daarom wat de Natie vereenigt, niet wat haar verdeelt.

Met de bede, dat Gods hulp Mijn Volk sterke en met den wensch, dat God Zijn zegen aan Uwen arbeid moge schenken, verklaar Ik de gewone zitting der Staten-Generaal geopend.

Troonrede Wilhelmina, 19 september 1933

Leden van de Staten-Generaal,

Mij wederom in Uw midden bevindende, gevoel Ik Mij allereerst doordrongen uiting te geven aan Mijn gevoelens van medeleven in de moeilijke omstandigheden, waarin ons Volk nog steeds verkeert.

5 Voortbrenging, handel en verkeer bieden over de geheele wereld nog een beeld van grondige verwarring, waaronder, óók ten onzent, de volkswelvaart ernstig lijdt. Bij de productie zoowel als bij den ruil van goederen openbaren zich voorts overal verschuivingen, die in menig opzicht een blijvend karakter schijnen te dragen.

10 Onze landbouw en nijverheid worden evenzeer als onze handel en scheepvaart door deze wijzigingen in de economische wereldstructuur voor eischen van aanpassing gesteld, waarbij leiding, hulp, zelfs drang van de zijde der Regeering, in toenemende mate noodzakelijk zullen blijken.

Met vermijding van gewaagde proefnemingen op monetair en economisch gebied zullen, nu ook de Londensche conferentie niets tot stand kon brengen tot het verkrijgen van redelijke **15** verhoudingen in het goederenverkeer, verder gaande maatregelen moeten worden genomen in het belang van den afzet onzer producten binnen de eigen grenzen. Tevens zal aan de bevordering van onzen uitvoer — naast andere in die richting werkende raiddelen onze invoer dienstbaar moeten worden gemaakt.

20 De reeds jaren aanhoudende afbrokkeling onzer welvaart doet ook in sterke mate haar invloed gelden op den toestand der publieke geldmiddelen en heeft het evenwicht tusschen uitgaven en inkomsten op verontrustende wijze gestoord.

De Regeering zal daarom in het komende zittingjaar in de afiereerste plaats Uw aandacht vragen voor een reeks van maatregelen, die onmisbaar zijn voor het financieel herstel. Het streven is er vóór alles op gericht dit herstel te bereiken door aanzienlijke beperking der **25** uitgaven. Die beperking zal ten deele worden verkregen door een redelijke verlaging van de salarissen en loonen van het Rijkspersoneel. Een nieuwe salarisregeling, die op 1 januari 1935 in werking zal dienen te treden, is in voorbereiding.

Verdere inkrimping der uitgaven zal vooral moeten worden bereikt door doelmatiger organisatie en door besnoeiing van verschillende diensten.

30 Ondanks de reeds aangebrachte en de op korten termijn nog te verwachten verdere besparingen op de uitgaven is een nadere versterking der middelen onmisbaar gebleken. Daartoe strekkende voorstellen zullen onverwijld worden ingediend.

Aan het misbruik, dat in steeds toenemende mate wordt gemaakt van den rechtsvorm der naamlooze vennootschap, ten einde de betaling van belasting te ontgaan, zal paal en perk **35** worden gesteld. Voorstellen te dier zake zijn in voorbereiding.

Met het doel den overgang van de eerste naar de tweede vijfjarige uitkeeringsperiode meer geleidelijk te doen plaats hebben, zal het vraagstuk der financieele verhouding tusschen het Rijk en de gemeenten opnieuw in onderzoek worden genomen. In afwachting van de resultaten van dit onderzoek zal op de uitkeeringen uit het gemeentefonds over het jaar 1934–**40** 1935 een korting moeten worden toegepast, welke verband zal houden met de gemeentelijke draagkracht. Een daartoe strekkend wetsontwerp zal U dezer dagen bereiken.

De geldelijke toestand van verscheidene gemeenten maakt voorts een verscherpt toezicht op het financieel beleid der gemeenten noodzakelijk. Dit brengt mede een versterking van den invloed van het centraal gezag op de locale bezoldigingsregelen van personeel in publieken **45** dienst, mede met het doel uitwassen af te snijden en niet te rechtvaardigen verschillen in de belooning van Overheidspersoneel weg te nemen.

Voorstellen tot wettelijke regeling van de afbetalingsovereenkomst, mitsgaders tot herziening van het in het Wetboek van Koophandel vervatte binnenvaartrecht zullen U worden aangeboden.

50 Op het gebied van het executierecht worden voorzieningen voorbereid, welke in de bijzondere tijdsomstandigheden geboden zijn. Daarbij zal, voor zooveel noodig door bijzondere middelen, er voor worden gewaakt, dat schuldeischers niet onredelijk worden benadeeld.

Zoodra het evenwicht in de Rijksbegrooting zal zijn verzekerd, zullen U voorstellen worden **55** gedaan, ten doel hebbende, door uitvoering op ruime schaal van productieve publieke werken, werkverruiming in het leven te roepen ten einde de ellende der werkloosheid te lenigen. Bevordering van woningbouw tegen verlaagde kosten zal van deze plannen een deel uitmaken om voor arbeiders woningen te verkrijgen, waarvan de huurprijs meer in overeenstemming is met het loonpeil. Daarnevens zullen maatregelen worden getroffen om **60** voor bestaande woningen geleidelijke huurverlaging mogelijk te maken.

Zoolang werkverschaffing nog niet kan worden gemist, moet er naar worden gestreefd het particulier bedrijf daarbij zooveel mogelijk in te schakelen. **De economische omstandigheden en, in verband daarmee, de financieele toestand in Nederlandsch-Indië blijven groote zorg eischen.** Het budgetair evenwicht is er vooralsnog niet verzekerd. in verband met den reeds **65** zoo uitputtenden belastingdruk zal, na de laatstelijk aanhangig gemaakte voorstellen tot nieuwe heffingen, van belastingverhooging nauwelijks meer eenig resultaat te verwachten zijn en zal het financieel evenwicht in Indië dus slechts door voortgaande beperking der uitgaven zijn te herstellen.

De ontwikkeling der politieke verhoudingen aldaar vereischt voortdurende aandacht en **70** waakzaamheid. In het algemeen belang der bevolking zijn nadere maatregelen getroffen ter beteugeling van het misbruik, dat door sommige volksleiders wordt gemaakt van de vrijheid van vereeniging en vergadering. **Suriname heeft nog bij voortduring met economische moeilijkheden te kampen. Zoowel van Overheidswege als van particuliere zijde wordt het mogelijke gedaan om de gevolgen van de crisis te verzachten.**

75 Het stemt tot dankbaarheid, dat de economische toestand in Curaçao, althans tot dusver en de tijdsomstandigheden in aanmerking genomen, vrij bevredigend te noemen is.

De moeilijkheden, in het begin dezes jaars ondervonden met een deel van het personeel der zeemacht, hebben ingrijpende maatregelen noodig gemaakt om te verkrijgen, dat onder alle omstandigheden zal kunnen worden gerekend op trouw aan de Overheid en gehoorzaamheid **80** aan het wettig gezag.

Mochten zich ook elders teekenen voordoen, die wijzen op verzwakking of ondergraving van juiste gezagsverhoudingen, dan zal de Regeering het overheidsgezag met gelijke klem handhaven.

Hoewel het huidige tijdsgewricht niet bevorderlijk is aan de ontplooiing der internationale 85 samenwerking en het uitgroeien van den Volkenbond, blijf Ik hopen, dat de ontwikkeling van de organisatie der Statengemeenschap zich eerlang weer in opgaande lijn zal gaan bewegen. Het stemt tot voldoening, dat de diepgaande veranderingen, welke op het gebied van het internationaal handelsverkeer zijn ingetreden, geen wijziging hebben gebracht in de vriendschappelijke verhouding van Nederland tot de andere Mogendheden.

90 Met de bede, dat God Mijn Volk in deze moeilijke tijden moge sterken, en levend in het vertrouwen, dat het in staat zal blijken onder verhoogde krachtsinspanning moedig en waardig te dragen hetgeen onvermijdelijk is, verklaar Ik de gewone zitting der Staten-Generaal geopend.

Troonrede Wilhelmina, 18 september 1934

Leden der Staten-Generaal,

In deze tijden van zware beproeving, zoo voor het Vaderland als voor Mijn Huis, Mij wederom in Uw midden bevindend, is het Mij eene behoefte allereerst uiting te geven aan Mijn warmen dank voor de treffende bewijzen van genegenheid en verknochtheid, die Ik 5 gedurende de laatste maanden uit alle kringen van ons Volk heb mogen ontvangen.

Meer nog dan een jaar geleden ondervinden ook wij de gevolgen van de geestelijke en economische ontreddering, waaronder de geheele wereld heeft te lijden.

De toestand van het bedrijfsleven — zoo hier te lande als in Nederlandsch-Indië — is zeer zorgwekkend. Alle bedrijfstakken ondergaan den druk der tijden; vele ervan zijn zelfs zeer 10 zwaar getroffen. De verhoudingen in de landen waarmee wij economisch het nauwst verbonden zijn, doen voorts de vrees opkomen, dat nog zwaardere druk te verwachten is.

Voortbrenging, handel en verkeer zoeken tastend den weg in de wanorde van de talrijke en vaak meest onverwachte verschuivingen op economisch gebied.

Onder deze snel wisselende omstandigheden moet in het Regeeringsbeleid kracht gepaard 15 gaan met behoedzaamheid en voorzichtige aanpassing.

Onveranderd handhaaft de Regeering hare overtuiging, dat moet worden gezorgd voor gezonde publieke financiën. Daar verhooging van de reeds zoo zwaar drukkende belastingen zonder gevaar voor ineensorting niet mogelijk wordt geacht, zullen de uitgaven, ten einde binnen de grenzen der beschikbare middelen te blijven, nog verder verlaagd moeten worden. 20 Voorstellen om daartoe te geraken zijn in bewerking.

Nu in het afgelopen jaar het resultaat van onze politiek inzake de handelsverdragen niet geheel bevredigend is geweest en de vooruitzichten dienaangaande eer slechter dan beter zijn, zal — met handhaving zooveel mogelijk van onzen export — steeds grootere aandacht moeten worden geschonken aan behoud en verruiming van den afzet in het binnenland.

25 De aan het bedrijfsleven opgelegde en wellicht nog op te leggen crisisregelingen zullen tot het strikt noodzakelijke worden beperkt en niet langer dan onvermijdelijk noodig worden gehandhaafd. Op verlaging van heffingen, uit deze regelingen voortgekomen, blijft de aandacht der Regeering onophoudelijk gevestigd.

Voor Nederlandsch-Indië zal bij voortdoring worden gestreefd naar bevordering van den 30 uitvoer en naar aanpassing van de productie bij de mogelijkheden van afzet. Ook de industrialisatie van dit deel van het Rijk zal, waar mogelijk, geleidelijk worden bevorderd. Het is verheugend, dat in het afgesloten zittingsjaar verschillende maatregelen getroffen konden worden, die Nederland in nauwere economische aanraking brachten met Nederlandsch-Indië en Suriname; in die richting zal worden voortgegaan.

35 Voor Curaçao, waar de financieele en economische toestand — de tijdsomstandigheden in aanmerking genomen — vrij gunstig kan worden genoemd, bleek de mogelijkheid van soortgelijke maatregelen nog niet aanwezig te zijn.

Met groote bezorgdheid voor de toekomst der menschheid moet worden vastgesteld, dat bijna allerwegen de drang naar sterke bewapening herleefd is. De Regeering zal doen wat binnen 40 haar vermogen ligt om mede te werken aan de beteugeling van dat streven. Zij is echter tevens verplicht met dit verschijnsel rekening te houden bij de uitvoering van hare aanvankelijke voornemens met betrekking tot de nationale verdediging.

De talrijke en zware tegenslagen op economisch gebied, gepaard aan verschillende gebeurtenissen op ander terrein, roepen licht geestelijke verwarring te voorschijn. Des te meer

45 is het noodzakelijk, dat de Regeering — zoo hier te lande als in de overzeesche gewesten — ernstig aandacht blijve schenken aan handhaving van de zedelijke volkskracht en aan versterking van de eendracht des volks, opdat het vastberaden standhoude te midden der beproevingen.

Wie zich toeleggen op het zaaien van wantrouwen en verdenking, wie het gezag der Overheid **50** ondergraven, zijn werkzaam tot verderf van het land en zullen met beslistheid worden wederstaan.

Veel zal in het komende zittingsjaar wederom van Uwe werkkraft worden gevorderd.

In de onwrikbare overtuiging, dat het geloof in Gods Almacht ons Volk den noodigen levensmoed geven kan en met de bede, dat het Hem behagen moge Zijn zegen te schenken op **55** Uwen in eendrachtige toewijding aan het Vaderland te volbrengen arbeid, verklaar Ik de gewone zitting der Staten-Generaal geopend.

Troonrede Wilhelmina, 17 september 1935

Leden der Staten-Generaal,

In dezen zorgvollen tijd Mij wederom in Uw midden bevindend, gevoel Ik Mij doordrongen allereerst uiting te geven aan Mijne deelneming in het lot van allen, die onder den druk der tijden gebukt gaan. Inzonderheid ben Ik met deernis vervuld jegens hen, die door **5** werkloosheid getroffen zijn. Hoewel men nog niet zeggen kan, dat de internationale politieke toestand voor Nederland aanleiding geeft tot bezorgdheid en hoewel het tot voldoening stemt, dat het vriendschappelijk karakter, hetwelk onze verhoudingen tot de andere Mogendheden pleegt te dragen, ongerept bewaard bleef, volgt de Regeering nochtans de ontwikkeling der verhoudingen in en met het buitenland met bijzondere nauwlettendheid. **10** Zij hoopt dat de Volkenbond in staat zal blijken tegenstellingen in het leven der Staten op te heffen en zij zal harerzijds doen wat mogelijk is om dit te bevorderen.,

De zware rouw waarin het Belgische vorstenhuis en het naburige bevriende Belgische volk opnieuw gedompeld werden, vervult Mij met innige deelneming.

De financiën van Rijk en gemeenten vereischen in toenemende mate de zorg der Regeering. **15** De algemeene vermindering der welvaart, zoowel elders als in het eigen land, is oorzaak van het nog steeds terugloopen der inkomsten voor de publieke kassen, terwijl tegelijkertijd de uitgaven voor instandhouding van de volkskracht toenemen. Het aantal mogelijkheden tot verhooging der welvaart en dus tot gezond financieel herstel door middel van nationale maatregelen is beperkt. Met name kunnen devaluatie van de munt of prijsgeven van den **20** gouden standaard niet beschouwd worden als middelen, die de volksgemeenschap als geheel baat zouden brengen. Ten einde ontwrichting der begroting te voorkomen, moet dus de arbeid tot herstel van het telkens weer verbroken evenwicht onafgebroken worden voortgezet. Het streven naar beperking der uitgaven blijft daarbij op den voorgrond staan, waarbij in het bijzonder ook te denken valt aan beperking van de nog steeds aangroeiende **25** spoorwegtekorten. Echter zal aan eenige verhooging van enkele belastingen niet zijn te ontkomen, wil de Overheid hare sociale taak kunnen blijven vervullen.

Ernstig zijn de zorgen, welke blijven drukken op het Nederlandsche bedrijfsleven. Er zijn zeer weinig teekenen, en zeker geen daden die op een spoedigen terugkeer van een vrijer goederen- en kapitaalverkeer wijzen.

30 Naarmate de moeilijkheden en belemmeringen, welke onze buitenlandse handel schier allerwege ondervindt, bestendig blijven, zal een doeltreffende, snelle berichtgeving voor handel, nijverheid en scheepvaart tot een meer gebiedende noodzakelijkheid worden.

Nagegaan zal worden, of het mogelijk zal zijn geleidelijk de bestaande contingentieerbepalingen te vervangen door andere maatregelen, welke evenzeer steun aan **35** het bedrijfsleven en behoud van werkgelegenheid beoogen, doch die niet het bezwaar medebrengen van de onvermijdelijke en ongewenschte verstarring van den handel.

Ter bevordering van een verdere industrialisatie, zoozeer gewenscht met het oog op de werkverruiming, zal stelselmatig het onderzoek naar de mogelijkheden daarvan worden ter hand genomen in samenwerking met regionale economisch-technologische instituten en een **40** maatschappij voor industrie-financiering. Nopens dit laatste zal een wetsontwerp U binnenkort bereiken. In het kader van een doelbewuste industriepolitiek zal een wet, waarbij de vestiging van bepaalde nieuwe bedrijven afhankelijk wordt gesteld van de toestemming der Regeering, niet mogen ontbreken. Voorstellen hiertoe zullen eveneens spoedig worden ingediend. Een wetsontwerp, houdende een regeling inzake vestigingseischen voor den **45** middenstand, dat beoogt hulp te bieden aan dit zwaar getroffen nijvere deel der bevolking, wordt voorbereid.

De toestand van het meerendeel onzer reederijen is dermate verergerd, dat ook voor het komende jaar steunmaatregelen voor de zeescheepvaart moeten worden genomen. Daarnaast zal aan de binnenvaart alsmede aan de Rijn vaart bijzondere aandacht moeten worden **50** geschonken.

Daar ook de landbouw nog steeds een uitermate moeilijken tijd doormaakt kunnen de reeds getroffen steunmaatregelen voorshands onmogelijk worden geëist. Deze steunmaatregelen zullen in toenemende mate zoo ingericht worden, dat een betere aanpassing van de voortbrenging aan de sterk verminderde afzetmogelijkheden verkregen wordt. In het bijzonder **55** geldt zulks voor de veehouderij en den tuinbouw. Ook op het gebied van de visscherij blijft hulp geboden. Maatregelen tegen noodlottige prijsdaling zullen hier moeten samengaan met de uitvoering van plannen tot bevordering van den afzet en tot verbetering van het productieapparaat.

Bijzondere aandacht zal worden gewijd aan de organisatorische en pedagogische vragen **60** inzake het onderwijs, voor zoover deze op het terrein van de Overheid liggen. De juiste en diepere kennis en de zuivere uitspraak van onze Nederlandsche taal zal daarbij ook verder bevorderd worden.

Ook in het komende jaar zal de Regeering krachtig blijven optreden tot beperking van het euvel der werkloosheid en tot leniging van de gevolgen ervan. Mede daartoe zullen gelden **65** worden aangevraagd tot voortzetting van de inpoldering van het IJsselmeer en tot aanvulling van het Werkfonds. Meer dan gewone aandacht zal worden geschonken aan het zoo beklemmende vraagstuk der jeugdwerkloosheid.

De economische en financieele toestand in de overzeesche gewesten blijft — met uitzondering van Curaçao, waar deze bevredigend is te achten — nog steeds groote zorg **70** eischen. Al zal in Nederlandsch-Indië, naar gehoopt mag worden, over 1936 een begrootingstoestand worden bereikt waarbij althans toeneming van schuld voorkomen wordt, toch kan verdere aanpassing van de uitgaven bij de inkomsten niet achterwege gelaten worden.

De groei van de inheemsche industrialisatie is aanvankelijk niet onbevredigend. Ook zijn er teekenen, dat de belangstelling van Nederlandsche zijde voor de stichting van —industrieele **75** ondernemingen in Indië begint te ontwaken. In het afgelopen jaar zijn tal van maatregelen

genomen om het goederenverkeer van Nederland naar Indië te bevorderen. Ook voor het verkeer in omgekeerde richting geschiedde zulks, terwijl meermalen een gelegenheid zich voordeed waarbij Nederland kon helpen om den afzet van Indische producten naar elders te bevorderen. Op dien weg zal worden voortgegaan.

80 Met het oog op de gewijzigde internationale toestanden zullen U voorstellen worden gedaan tot het treffen van eenige bijzondere voorzieningen inzake de middelen tot verdediging van het Koninkrijk.

Naast de voorzieningen welke verband houden met de maatregelen die reeds genoemd werden, stelt de Regeering zich voor in dit zittingjaar onder meer aanhangig te maken: voorstellen tot **85** wijziging van sommige bepalingen der Grondwet en een ontwerp van wet ter voorkoming van particuliere machtsvorming op het terrein der overheidstaak. Voorts zal worden voorbereid een herziening van het vreemdelingenrecht mede in verband met het vluchtelingenvraagstuk.

Met dankbaarheid kan Ik vaststellen, dat leger en vloot, zoomede ambtenaren en het **90** onderwijzend personeel van allerlei geleding, in groote meerderheid, zoo hier te lande als in de Overzeesche gewesten, ondanks de ook van hen gevorderde offers, met toewijding hunne vaak zoo inspannende taak blijven vervullen.

Ook in het komende zittingjaar zal weer veel van Regeering en Kamers gevergd worden. Met de innige bede, dat de Almachtige God ons allen de kracht en de wijsheid schenke, die Hij **95** alleen geven kan en dat Zijn onmisbare zegen op ons werk moge rusten, verklaar Ik de gewone zitting der Staten-Generaal geopend.

Troonrede Wilhelmina, 15 september 1936

Leden der Staten-Generaal,

Mij wederom in Uw midden bevindend, gevoel Ik allereerst behoefte uiting te geven aan Mijn innige vreugde over het voorgenomen huwelijk Mijner Dochter.

koninklijk huwelijk 7 januari 1937

5 De in verband daarmee noodzakelijke ontwerpen van wet zullen U binnenkort worden voorgelegd.

De overstelpende bewijzen van belangstelling bij deze verloving door het gansche volk aan den dag gelegd hebben Mij met warme erkentelijkheid vervuld.

Nog altijd levend in een zorgelijken tijd, erken Ik met dankbaarheid, dat Mijn Volk gedurende **10** het afgelopen jaar zijn geestkracht heeft weten te behouden en is blijven worstelen om de moeilijkheden, waaronder wij gebukt gaan, te overwinnen.

Gelukkig kan worden getuigd, dat de betoonde inspanning niet zonder vrucht is gebleven.

In sommige takken van nijverheid heeft het streven naar aanpassing bij de sterk gewijzigde omstandigheden tot resultaten geleid, die de hoop wettigen, dat, bij verdere doorwerking, de **15** ondervonden druk allengs zal afnemen.

Zoolang de economische omstandigheden, ook in het buitenland, daartoe noodzaken, zal – intusschen de bemoeienis der Overheid met het economisch leven in haar tegenwoordigen vorm en het verleenen van steun op menig gebied nog niet kunnen worden gemist. Wel zal worden zorg gedragen, dat in het bedrijfsleven onnoodig knellende banden zullen worden **20** verwijderd.

De toestand der openbare geldmiddelen is nog altijd zorgelijk. **Zoowel voor het Rijk als voor de gemeenten moet daarom de grootste voorzichtigheid het financieele beleid blijven beheerschen. Aan de verdere doorwerking van de aanpassing en een daaruit voortvloeiende opleving van het bedrijfsleven mag de hoop verbonden worden, dat zij ook een gunstigen 25 invloed op den stand der openbare geldmiddelen zal gaan oefenen, zoodat de financieele vooruitzichten langzamerhand minder donker zullen worden.**

Ook in het komende zittingjaar zal de bestrijding van de werkloosheid en van haar gevolgen de volle aandacht vragen. Op een zoo rechtvaardig en doelmatig mogelijke aanwending van de daarvoor bestemde geldmiddelen zal het streven der Regeering gedicht blijven. De **30** bestrijding van de werkloosheid onder de jeugd zal met onverminderde kracht worden voortgezet.

De betrekkingen met andere Mogendheden zijn vriendschappelijk. **Waar nu hier dan daar de internationale verhoudingen onder zoo zwaren druk zijn gesteld, stemt zulks tot bijzondere voldoening.** Aan de gedragslijn, die de Regeering bij het bestuur der buitenlandsche **35** betrekkingen pleegt te volgen, zal onveranderd worden vastgehouden.

Naast de behandeling van de reeds aanhangige ontwerpen van wet zal Uwe medewerking worden gevraagd voor de totstandkoming van wetten strekkende tot het openen van de mogelijkheid tot het verbindend en onverbindend verklaren van bepalingen uit collectieve arbeidsovereenkomsten, tot herziening van het burgerlijk kinderrecht en tot het geven van **40** eenige voorschriften omtrent stichtingen. Voorts zullen U worden voorgelegd ontwerpen tot wijziging van eenige bepalingen van de Lager Onderwijswet 1920 en van de Dienstplichtwet; tot bestrijding van de lintbebouwing; tot verbetering der tertiaire wegen; tot overneming van een bedrag van 25 miljoen aan Nederlandsch-Indische schuld, zoomede een ontwerp inzake de electriciteitsvoorziening.

45 Met uitzondering van Curaçao, waar de toestand bevredigend is te achten, vordert de economische en financieele toestand in de overzeesche gewesten nog de voortdurende zorg der Regeering. Bij sommige Europeesche bedrijven in Nederlandsch-Indië valt eenige verbetering in den toestand waar te nemen, doch onder de inheemsche bevolking van Java zijn, ondanks alle inspanning der Indische Regeering, de omstandigheden nog onbevredigend. **50** Onafgebroken wordt gezocht naar bruikbare middelen om de economische samenwerking tusschen de verschillende deelen van het Koninkrijk te bevorderen.

De begrootingstoestand in Nederlandsch-Indië geeft hoop, dat ook voor het jaar 1937 vermeerdering van schuld zal kunnen worden voorkomen. Met erkentelijkheid maak Ik gewag van de toewijding waarmede Leger en Vloot zoomede de ambtenaren in burgerlijken dienst **55** van elke geleding in het geheele Koninkrijk hun taak blijven vervullen.

Het komende zittingjaar zal ook thans weer veel van de krachten van Kamers en Regeering vergen. **Al is er veel, dat ernstige zorg blijft baren, een hartelijke samenwerking tusschen Volksvertegenwoordiging en Regeering, steunend op een eensgezinden volksgeest, zal ons, onder de hulpe van den Almachtigen God, Die ons sterkte en wijsheid moge schenken, het 60 volbrengen der taak, die voor ons ligt, mogelijk maken.**

En hiermede verklaar Ik de gewone zitting der Staten-Generaal geopend.

Troonrede Wilhelmina, 21 september 1937

Leden der Staten-Generaal,

Mij wederom in Uw midden bevindend gevoel Ik allereerst behoefte uiting te geven aan Mijne gevoelens van dankbaarheid voor de tot dusver voortschrijdende verbetering in het economische leven hier te lande. Deze verbetering in belangrijke deelen van het bedrijfsleven **5** verlevendigt de hoop, dat de nog steeds omvangrijke werkloosheid geleidelijk verder zal kunnen worden ingeperkt.

Alle maatregelen, die der Regeering doelmatig voorkomen om het proces van herstel uit de langdurige depressie te bevorderen, zullen harerzijds worden genomen of aan Uwe goedkeuring onderworpen.

10 De ontwikkeling van den economischen toestand in Nederlandsch-Indië geeft reden tot voldoening; in het gunstig verloop van de opbrengst der Landsmiddelen weerspiegelt zich de allerwegen ingetreden opleving in landbouw, handel, nijverheid en scheepvaart, waartoe mede bijdroegen de over het algemeen bevredigende oogsten van de voedselgewassen der inheemsche bevolking.

15 Het stemt Mij tot verheugenis, dat als gevolg daarvan thans weder een stijging valt waar te nemen van het welvaartspeil der bevolking van Nederlandsch-Indië en dat een begin kon worden gemaakt met de verlaging van de op haar rustende lasten. De ruimer voortvloeiende middelen geven gelegenheid in meerdere mate dan de laatste jaren het geval kon zijn, gelden beschikbaar te stellen voor de bevordering van de geestelijke en stoffelijke belangen der **20** bevolking.

Door toepassing van daartoe geëigende middelen zal ernstig worden gestreefd naar verbreding en versterking van de economische basis, teneinde die voor de toekomst beter bestand te doen zijn tegen schokken, als welke in de laatste jaren werden ondervonden.

Hoewel in Suriname een lichte verbetering, zoowel bij den in- en uitvoer als bij de **25** voornaamste culturen viel op te merken, bleef de economische en financieele toestand van dat gewest nog weinig bevredigend, in tegenstelling met dien van Curaçao, aan welk gebiedsdeel de wereldcrisis schier ongemerkt is voorbijgegaan.

Te midden van de geestelijke verwarring in de wereld, waaraan ook ons volk niet geheel ontkomt, is steeds dringender de eisch, dat in wetgeving en bestuur vóór alles Gods wet tot **30** opperste richtsnoer worde genomen. In zijn algemeen karakter zal het Regeeringsbeleid het kenmerk dragen van een doelbewust streven naar beveiliging en versteviging van de positief Christelijke grondslagen onzer samenleving. Aldus zal een beleid kunnen worden gevoerd, dat — met vermijding van toespitsing van tegenstellingen — ook door zijn innerlijke redelijkheid instemming vordert.

35 Het karakter van dit beleid zal tot uiting komen met name in werkdadige zorg voor een gezonde ontplooiing van het huwelijks- en gezinsleven, bescherming van de publieke eerbaarheid, onthouding door de Overheid van aanmoediging van alles wat tot ontheiliging van den wekelijkschen rustdag aanleiding geeft, en krachtige handhaving van het gezag. Eerbiediging van de vrijheid van godsdienst en van geweten, en handhaving van den **40** rechtmatigen volksinvloed op het landsbestuur blijven hechte pijlers van ons volksbestaan.

De Regeering overweegt een nadere regeling van het verenigingsrecht, ter bevordering van een meer werkdadig repressief toezicht, naar de reeds thans in de wet neergelegde normen van openbare orde en goede zeden.

Hoewel de internationale omstandigheden veelszins aanleiding geven tot bezorgdheid, bleef 45 het vriendschappelijk karakter, hetwelk onze verhouding tot andere mogendheden pleegt te dragen, ongerept bewaard.

Niettemin zal, gelet op de spanningen in de verhouding tusschen de volken en het daarmee saamhangende gevaar van internationale verwickelingen, zoowel hier te lande als in Indië, moeten worden voortgegaan met de versterking van onze weermacht. Belangrijke voorstellen daartoe zullen onverwijld aanhangig worden gemaakt.

50 De Regeering zal zich beijveren de samenwerking in onderneming en bedrijf ten bate van de geheele volkshuishouding te bevorderen.

Met handhaving van krachtige medewerking aan de bevordering van op wederkeerigheid gegrond internationaal ruilverkeer, is noodig versterking van onze handelspolitieke weerbaarheid, ter beveiliging van den buitenlandschen en binnenlandschen afzet van onze **55** producten, met inachtneming van nauwe samenwerking tusschen Nederland en de deelen van het Koninkrijk buiten Europa.

De landbouwcrisismaatregelen zullen, met handhaving van den voor den landbouw nog noodzakelijken prijssteun, zooveel mogelijk beëindigd worden. Daarnaast zal bevorderd worden, dat nuttige regelingen door de bedrijfsgenooten zelf zullen worden overgenomen en **60** voortgezet of opgebouwd. Verschillende wettelijke maatregelen tot verhooging van het peil van den landbouw zullen worden voorgesteld.

In voorbereiding zijn wettelijke regelingen tot beperking van den arbeid der gehuwde vrouw en tot het rekening houden met gezinslasten bij het arbeidsinkomen.

Ten aanzien van de landarbeiders zal de practische uitvoerbaarheid van een wettelijke **65** regeling van den arbeidstijd, voor zoover misstanden niet door onderling overleg van de georganiseerde belanghebbenden uit den weg worden geruimd, worden onderzocht.

Het temperen van de gevolgen der werkloosheid voor hen, die daarvan slachtoffer blijven, beschouwt de Regeering als een harer voornaamste plichten. Wettelijke regelingen betreffende werkloosheidsverzekering en steunverleening zullen worden voorbereid.

70 Voortgegaan zal worden met de uitvoering van openbare werken als middel tot werkverruiming, met de werkverschaffing en met het cultureele werk voor de werkloozen.

Ondanks de ingetreden verbetering in den economischen toestand en de daarmee samenhangende stijging van de opbrengst der middelen, blijven, na de diepe depressie der laatste jaren, de openbare financiën nog in bijzondere mate zorg vereischen. Buiten hetgeen **75** op economisch-sociaal terrein en op het gebied der defensie onvermijdelijk is tot behoud en versterking van de Nederlandsche volkskracht, zullen vele op zich zelf gewenschte of nuttige maatregelen, waaronder die op het gebied van het onderwijs, dan ook eerst ter hand genomen kunnen worden, wanneer de inwendige positie van het budget voldoende zal zijn versterkt. De verhooging der defensie-uitgaven zal enkele bijzondere financieele **80** voorzieningen noodig maken.

Naast de reeds genoemde voorzieningen stelt de Regeering zich voor een regeling tot coördinatie van het goederenverkeer te land en te water tot stand te brengen, terwijl een herziening van de woningwet in voorbereiding is en een wettelijke regeling van de opleiding der onderwijzers zal worden aanhangig gemaakt.

85 De toewijding, waarmee Leger en Vloot, zoomede de ambtenaren in burgerlijken dienst in het geheele Koninkrijk, hun taak vervullen, stemt Mij tot erkentelijkheid.

In het komende zittingjaar zal weer veel arbeid en toewijding in hartelijke samenwerking van Regeering en Staten-Generaal worden gevraagd. Met de innige bede, dat ons allen door den Almachtigen God de kracht en de wijsheid geschonken worden, die Hij alleen geven kan, **90** verklaar Ik de gewone zitting der Staten-Generaal geopend.

Troonrede Wilhelmina, 20 september 1938

Leden der Staten-Generaal,

Bij den aanvang van het zittingjaar tot hervatting Uwer werkzaamheden gevoel Ik allereerst behoefte uitdrukking te geven aan Mijne gevoelens van diepe erkentelijkheid voor de in de afgelopen weken uit alle lagen van Mijn Volk ontvangen bewijzen van gehechtheid aan Mij **5** en Mijn Huis. De herinnering daaraan zal bij Mij onvergetelijk zijn.

Kon Ik ten vorigen jare in Uw midden gewagen van hoop op verbetering in den economischen toestand des lands, de gang van zaken sinds dat tijdstip heeft deze hoop niet in vervulling doen gaan. Wel is de werkloosheid sinds dat tijdstip nog eenigszins afgenomen, maar over het algemeen zijn de economische vooruitzichten minder gunstig dan destijds het geval was.

10 Deze toestand plaatst de Regeering opnieuw voor de vraag wat gedaan kan worden tot verlevendiging van het bedrijfsleven en de daarmee saamhangende werkgelegenheid voor groote groepen van ons volk. Met het oog hierop zullen bijzondere voorzieningen worden getroffen ter bevordering van den uitvoer onzer producten, terwijl voor bepaalde bedrijven tariefmaatregelen van matig beschermenden aard in voorbereiding zijn. Ook zal aan de **15** verdere ontplooiing onzer nationale nijverheid en aan de belangen der scheepvaart bij voortdoring aandacht worden geschonken.

Mag worden gehoopt, dat van deze voorzieningen een gunstige invloed op de werkgelegenheid zal uitgaan, daarnevens zal worden voortgegaan met het treffen van bijzondere maatregelen tot bestrijding der werkloosheid. Inzonderheid zal belangrijke **20** uitbreiding worden gegeven aan de uitvoering van die werken, welke bijdragen tot verhooging van het voortbrengingsvermogen van den bodem en daardoor leiden tot het ontstaan van blijvende werkgelegenheid. De verdere uitvoering van de drooglegging van den Noord-Oostpolder en de voorbereiding van de overige inpolderingen in het IJsselmeer, zullen krachtig worden voortgezet.

25 Teneinde remmende invloeden op de uitvoering van werken tot bestrijding der werkloosheid zooveel mogelijk uit den weg te ruimen, zullen voorstellen van wetgevend aard U eerlang bereiken.

De werkloosheid onder de jeugd heeft de bijzondere aandacht der Regeering; maatregelen tot krachtiger bestrijding worden voorbereid.

30 Tot voldoening stemt, dat in deze bewogen tijden de betrekkingen van Nederland tot de andere Mogendheden haar vriendschappelijk karakter onveranderd hebben mogen behouden. De Regeering blijft er op bedacht, de positie van Nederland door onze even zorgvuldig als bestendig gevolgde politiek van zelfstandigheid te bevestigen en te versterken. Daartoe blijft de verdere uitvoering der voorgenomen maatregelen tot versterking van 's lands weermacht **35** onontbeerlijk.

De toestand van de openbare financiën blijft in zeer bijzondere mate zorg vereischen, en noopt mitsdien tot een zoo groot mogelijke beperking der uitgaven. Dit is te meer geboden omdat de offers, welke in de huidige omstandigheden gebracht moeten worden voor de defensie, alsmede die, welke nu reeds gedurende een reeks van jaren gevorderd worden voor **40** de bestrijding der werkloosheid en de leniging van haar gevolgen, zeer zware eisch aan de publieke kassen stellen.

Grootere offers zullen echter nog noodig zijn om in deze voor ons volk bestaan zoo eminente belangen op de juiste wijze te blijven voorzien.

Voorstellen, welke er op gericht zijn het geheele volk zooveel mogelijk in deze nationale 45 offers hiermede gepaard te doen gaan voorstellen tot belastingherziening, teneinde een meer rechtvaardige verdeling van den druk te verkrijgen en de in bepaalde belastingen gelege belemmeringen tegen verruiming van de werkgelegenheid zooveel mogelijk weg te nemen.

In verband met het feit, dat de wijzigingen in de economische verhoudingen op het gebied van den landbouw meer en meer van blijvenden aard blijken te zijn, is het gewenscht, dat aan de 50 genomen maatregelen een organisatie ten grondslag wordt gelegd, waarbij in het bijzonder gelet zal worden op handhaving der bij het landbouwbedrijfsleven behoorende eigen verantwoordelijkheid.

Blijft Curaçao zich verheugen in een gestadige ontwikkeling en vertoont de financieele toestand van Suriname een lichte verbetering, de in het vorig jaar ingetreden terugval in de 55 conjunctuur heeft niet nagelaten een ongunstigen invloed uit te oefenen op den algemeenen economischen en financieelen toestand van Nederlandsch-Indië.

Hoewel een voorzichtig financieel beleid terughouding eischt bij het beramen van maatregelen met geldelijke gevolgen, zal niettemin worde voortgegaan met het streven naar verbreeding van de economische basis des lands.

60 De doelmatige inrichting van de verdediging van Nederlandsch-Indië ter land en ter zee, welke van de schatkist zware offers eischt, heeft de voortdurende aandacht der Regeering.

Met erkentelijkheid maak Ik gewag van de toewijding, waarmede leger en vloot, zoomede de ambtenaren in burgerlijken dienst in het geheel Koninkrijk hunne taak vervullen.

Ook in het komende zittingjaar zal weer veel arbeid en toewijding van Regeering en Staten- 65 Generaal worden gevorderd. In het vertrouwen, dat die arbeid verricht zal kunnen worden in hartelijke samenwerking en met de innige bede, dat de Almachtige God ons allen de noodige kracht en wijsheid schenke, verklaar Ik de gewone zitting der Staten-Generaal geopend.

Troonrede Wilhelmina, 19 september 1939

Leden der Staten-Generaal,

Onder sombere omstandigheden kom Ik heden in Uw midden. Andermaal wordt ons werelddeel geteisterd door de verschrikkingen van een oorlog.

Dankbaar, dat ons land den vrede bewaren mocht, vervult Mij nochtans deernis met de velen, 5 die elders onder het oorlogsleed gebukt gaan. Het verheugt Mij, dat Onze vriendschappelijke betrekkingen met alle Mogendheden onverzwakt voortduren.

In het bijzonder geldt dit ook Onze verhouding tot die neutrale landen, met welke reeds in een vroeger tijdperk nauwere aanraking was verkregen. De gezamenlijke vredesoproep, kortgeleden door Zijne Majesteit den Koning der Belgen mede namens zes andere 10 Staatshoofden gedaan, heeft aan dien zin tot samengaan opnieuw uiting gegeven.

Dat deze oproep, evenals het aanbod van goede diensten van Zijne Majesteit en Mij, in breeden kring instemming heeft gevonden, bevestigt Mij in de overtuiging, dat, ondanks ondervonden teleurstelling, velen de hoop blijven koesteren, dat door vreedzaam overleg betere internationale verhoudingen kunnen worden in het leven geroepen.

15 Ter handhaving van de volstrekte onzijdigheid, waartoe ons land geroepen is en waaraan het zich met inzet van alle krachten wijdt, heb Ik Mij genoopt gezien bevel te geven tot de mobilisatie van zee- en landmacht. Tot Mijn groote voldoening heeft die mobilisatie, evenals de daarop volgende concentratie, zich op voorbeeldige wijze voltrokken. Beide deelen Onzer

weermacht vervullen, met den besten geest beziel, hunne moeilijke en soms gevaarvolle
20 taak.

mobilisatie 1939

Het economisch leven van ons land, dat zich den laatsten tijd in belangrijke mate had hersteld, wordt door den uitgebroken oorlog in al zijn geledingen zwaar getroffen. Het verkeer ter zee is ontwricht, waarvan in de eerste plaats de scheepvaart en de visscherij den terugslag
25 ondervinden. Tal van ondernemingen missen den aanvoer van noodzakelijke grondstoffen. Land- en tuinbouw, reeds vóór het uitbreken van het internationaal conflict in een moeilijke positie, ondervinden nieuwen tegenslag door de stagnatie van den uitvoer.

Bij deze beproevingen ontbreken gelukkig ook de lichtpunten niet. Van een ernstigen schok bij ons geld- en bankwezen is geen sprake geweest. Hoewel prijsstijgingen niet konden en
30 kunnen uitblijven, is prijsopdrijving niet in verontrustende mate voorgekomen, terwijl, waar noodig, van wettelijke bepalingen met goed gevolg gebruik wordt gemaakt. Ten behoeve van de regelmatige voedselvoorziening zijn reeds maanden geleden zoodanige voorbereidingen getroffen, dat er voorloopig geen enkele reden tot ongerustheid behoeft te bestaan. Maatregelen voor bodemproductie, voorraadvorming en distributie vormen hier een
35 aaneensluitend geheel. Voorts zijn voor de industrieele productie Rijksbureaux ingesteld, waarin het bedrijfsleven met de Overheid samenwerkt bij de regelmatige verdeling van die artikelen, waaraan een tekort kan ontstaan.

Het beleid der Regeering zal er op gericht blijven de opkomende nooden der bevolking naar vermogen te lenigen en in het bijzonder een tekort aan de noodzakelijke levensmiddelen te
40 voorkomen. Distributie van verbruiksartikelen zal niet op het bestaan van zulk een tekort behoeven te wijzen, doch zal reeds plaats hebben, wanneer een rechtvaardige verdeling gevaar zou kunnen loopen.

Daarnaast zal de Regeering alles in het werk stellen om het normale verloop van het bedrijfsleven te bevorderen.

45 De Regeering hoopt hierdoor tevens zooveel doenlijk te voorkomen, dat de werkloosheid, waarvan zij ook overigens de bestrijding krachtig en onverdroten wil voortzetten, uit den ingetreden oorlogstoestand nieuw voedsel ontvange.

Ook in Nederlandsch-Indië, Suriname en Curaçao heeft de internationale toestand het treffen van een aantal bijzondere maatregelen noodzakelijk gemaakt.

50 Op maritiem en militair gebied zijn voorzieningen getroffen om, wanneer zulks noodig mocht blijken, de plichten der neutraliteit stipt na te komen, terwijl daarnaast maatregelen zijn en nog zullen worden genomen op economisch terrein, in het bijzonder in het belang van de voedselvoorziening. Belangrijke stoornissen op dit of ander gebied kwamen tot dusver gelukkig niet voor.

55 Met groote dankbaarheid heb Ik kennis genomen van den geest van toewijding en dienstvaardigheid, die in dezen ernstigen tijd, zoowel in Nederland als onder alle bevolkingsgroepen in de overzeesche gebiedsdeelen, Op zoo verheffende wijze tot uiting komt. Ik verwacht, dat dit besef van saamhoorigheid tot het einde zal worden bewaard. Ook indien de tijden nog moeilijker worden, dan zal de toekomst met vertrouwen kunnen worden
60 tegemoet gezien.

Met de bede, dat God Mijn volk moge zegenen in de beproeving en aan ieder van ons de kracht zal geven tot datgene waartoe hij thans geroepen is, verklaar Ik de gewone zitting der Staten-Generaal geopend.

Bijlage II Troonredes Eerste oliecrisis met markeringen

Troonrede Juliana, 18 september 1973

Leden der Staten-Generaal,

Gaarne maak ik gebruik van de mogelijkheid om ook hier mijn dankbaarheid uit te spreken voor de warme genegenheid die ik uit alle delen van het Koninkrijk heb mogen ondervinden bij de viering van mijn zilveren jubileum.

5 Veel van de verworvenheden van de afgelopen 25 jaar is thans onderwerp van discussie en herbezinning. **Onze voorspoed kan niet verhullen dat in onze maatschappij gevoelens van verontrusting, bedreiging en vervreemding toenemen.** De aandacht richt zich op wat in de ontwikkeling achterbleef: het inhoud geven aan de gelijkwaardigheid van alle leden van de samenleving, het vergroten van de mogelijkheid om eigen verantwoordelijkheid te dragen en **10** het zorgvuldig beheren van de natuur en haar hulpbronnen.

Nog onlangs, bij zijn optreden, heeft het nieuwe kabinet de uitgangspunten en doelstellingen van zijn beleid voor U uiteengezet. Thans valt de nadruk op de maatregelen waarmee het deze doeleinden wil bereiken.

De begroting geeft een eerste aanzet tot de door het kabinet gewenste structurele **15** veranderingen in onze maatschappij. In het uitgavenbeleid zijn andere prioriteiten gesteld en is ruimte gemaakt voor nieuwe activiteiten. In het dekkingsplan komt de beoogde verkleining van inkomensverschillen tot uitdrukking.

De uitgaven voor welzijnsvoorzieningen worden meer dan evenredig verhoogd. De uitkeringsnorm van de Algemene Bijstandswet zal met ingang van 1 juli 1974 worden **20** gebracht op het netto-bedrag van het dan geldende wettelijk minimumloon.

Met de geleidelijke herziening van het jeugdbeschermingsrecht wordt een begin gemaakt. Een wetsontwerp tot herziening van het strafstelsel staat op stapel. Daarmee wordt beoogd de toepassing van vrijheidsstraffen nog verder te verminderen.

Van de rechtspraak wordt verwacht dat zij zekerheid biedt, maar de ontwikkelingen in de **25** samenleving toch op creatieve wijze beantwoordt; dat zij dicht bij de mensen staat maar toch haar onafhankelijkheid bewaart. Deze taak wordt steeds zwaarder. Een algehele herziening van de rechterlijke organisatie zal door een binnenkort in te stellen staatscommissie worden voorbereid.

Een beleid gericht op welzijn en op een actieve deelneming aan het maatschappelijk leven **30** vereist vernieuwing van onze onderwijsvoorzieningen. Een plan daartoe zal U nog dit najaar worden voorgelegd. Binnenkort zal een aantal scholen worden uitgenodigd om proeven te nemen met een nieuwe basisschool en met een middenschool. Op 1 augustus 1974 wordt de leerplicht voor werkende jongeren uitgebreid met een tweede dag voor 15jarigen; de leerlingenschaal bij het kleuteronderwijs wordt verlaagd van 36 tot 34 en bij het lager **35** onderwijs van 36 tot 33.

De regering zal een spoedige behandeling van het wetsontwerp inzake de herstructurering van het wetenschappelijk onderwijs bevorderen.

Binnenkort zult U voorstellen voor een nieuw stelsel van studiefinanciering ontvangen. Nog dit najaar zullen betrokkenen gelegenheid krijgen zich uit te spreken over een nieuwe opzet **40** van het wetenschapsbeleid.

Over de gewenste structuur van de gezondheidszorg wil de regering overleg met U plegen aan de hand van een nota ter voorbereiding van een wet gezondheidsvoorzieningen. Om deze voorzieningen voor ieder in gelijke mate toegankelijk te maken worden voorbereidingen getroffen voor de totstandkoming van een volksverzekering tegen ziektekosten.

45 Voor de taak die de regering zich stelt bij de woningbouw in de jaren 1974–1976, heeft zij onlangs een programmer bekend gemaakt. Dit programma dat mede gericht is op een evenwichtige ontwikkeling van de werkgelegenheid, legt sterk de nadruk op het behoud van het karakter van de steden en op de verbetering van woningen en woonomgeving in oude wijken.

50 Wetsontwerpen tot invoering van de gebruikswaarde als basis voor de waardebepaling bij onteigening en tot regeling van een voorkeursrecht bij verkoop van onroerend goed zullen U dit zittingsjaar bereiken.

Het ontwerp van wet op de gewesten zal vervangen worden door een nieuw ontwerp dat de verantwoordelijkheid voor de gewestvorming primair legt bij de rijksoverheid.

55 De aangekondigde oriënteringsnota over de hoofdlijnen van het ruimtelijk beleid zal ook conclusies bevatten ten aanzien van de nieuwste gegevens over de bevolkingsgroei. De regering beschouwt vermindering van de behoefte aan verkeer en vervoer van personen en goederen mede als doelstelling van dit beleid. Ter bevordering van de verkeersveiligheid zal op de autosnelwegen een minimumsnelheid worden ingevoerd. Voor de andere wegen zullen **60** maximumsnelheden gaan gelden.

De regering zal binnenkort een wetsontwerp indienen dat de verplichting tot storting van een waarborgsom bij de aankoop van een nieuwe auto regelt. De waarborgsom zal worden terugbetaald bij de inlevering van de auto.

Ter bestrijding van de milieuvervuiling zullen in 1974 nadere wettelijke maatregelen worden **65** voorgesteld. In bijzondere gevallen kunnen extra bijdragen worden gegeven aan industrieën die zelf maatregelen tegen luchtverontreiniging willen nemen. Onderzoek zal worden gestimuleerd naar schonere productieprocessen en naar de ontwikkeling van systemen voor het opnieuw gebruiken van grond- en hulpstoffen. Inspraak en beroepsmogelijkheid bij de vaststelling van milieuvoorschriften worden verbeterd. De regering onderzoekt de **70** mogelijkheden om energieverstopping tegen te gaan, onder meer door een andere opbouw van de prijzen van energie en van de tarieven van de motorrijtuigenbelasting. Zij ziet de invoering van de selectieve investeringsregeling als een begin van de toetsing van investeringen op hun betekenis voor de maatschappij als geheel.

De regering beschouwt de strijd tegen de werkloosheid en de inflatie als een van haar **75** voornaamste taken. Hierbij wil zij tevens de vermindering van ongelijkheid bevorderen. Met het bedrijfsleven wordt overlegd welke bijdrage van die kant, in samenhang met het beleid van de overheid, aan het terugdringen van de inflatie kan worden geleverd. Het beleidsplan voor 1974 bevat daartoe tal van aanknopingspunten.

Om voor het anti-inflatiebeleid zo gunstig mogelijke voorwaarden te scheppen heeft de **80** regering besloten tot opwaardering van de gulden en afkondiging van een daarbij aansluitende prijsmaatregel. Met het bedrijfsleven wordt dezer dagen overleg gepleegd over verdere maatregelen om de met de revaluatie beoogde vermindering van de prijsstijging, en ook prijsverlagingen, te bewerkstelligen. Om een onevenredige inkomensderving in de landbouw als gevolg van de revaluatie te voorkomen, zal een tijdelijke compensatie worden **85** verstrekt in het kader van de teruggave van de omzetbelasting. Ter bevordering van de werkgelegenheid zal de investeringsaftrek voor bedrijfsgebouwen tijdelijk worden hersteld en zal een nieuw werkgelegenheidsprogram in uitvoering worden genomen. Hierbij zullen tot

750 miljoen gulden verplichtingen worden aangegaan; tempo van uitvoering en omvang worden aan de conjuncturele ontwikkeling aangepast.

90 De hoogte van inkomsten en uitgaven voor 1974 is afgestemd op het bereiken van het noodzakelijke evenwicht tussen middelen en bestedingen. Mede in dit licht is een bijstelling van het begrotingstekort verantwoord geacht.

Bij de keuze van de voor te stellen belastingmaatregelen zijn rechtstreeks prijsverhogende effecten waar mogelijk vermeden. Zo blijft een verhoging van de BTW achterwege.

95 Mede gezien de ontwikkeling van de prijzen in het buitenland worden de accijnzen op benzine en dieselolie verhoogd; ook een aanpassing van de aardgasprijzen bleek noodzakelijk.

Het tarief van de vermogensbelasting wordt op 8 promille gebracht en 20 opcenten worden gelegd op de tarieven van de successierechten, met uitzondering van verkrijging in de rechte lijn. De studie inzake de invoering van een vermogenswinstbelasting zal naar verwachting **100** midden 1974 zijn voltooid.

De inflatie-correctie bij de loon- en inkomstenbelasting wordt niet toegepast. Om de verzwaring van de belastingdruk op lagere inkomens zo beperkt mogelijk te houden worden de belastingvrije bedragen met 5 procent verhoogd. Er is naar gestreefd dat per tariefgroep een ieder zoveel mogelijk voor een gelijk bedrag daarvan profiteert. Voor bepaalde groepen **105** belastingplichtigen, zoals alleenstaanden met kinderen, worden knelpunten in de opbouw van het tarief weggenomen. Het deel van de kosten van zakenauto's dat aan het privé-gebruik wordt toegerekend, wordt verhoogd.

De regering heeft voorshands afgezien van een vermindering van de aftrekbaarheid voor de inkomstenbelasting van de rente van schulden, dit in afwachting van de resultaten van de **110** studie die in de regeringsverklaring is aangekondigd. Wel wordt de fiscale huurwaarde voor eigen woningen verhoogd, behalve voor de goedkope woningen. De regering heeft een open oog voor de problemen van de zelfstandige ondernemer in midden- en kleinbedrijf, landbouw en visserij. Met ingang van 1 januari a.s. zal de mogelijkheid tot vorming van een fiscale oudedagsreserve zodanig worden uitgebreid dat met name de kleinere zelfstandigen **115** daarvan kunnen profiteren. Voor de vrouw die in de onderneming van haar man meewerkt, zal de belastingregeling gunstiger worden, vooral wanneer de winst laag is.

De regering zal wettelijke regelingen uitwerken om de inkomsten uit commissariaten te beperken. Zij acht maatregelen gewenst om de inkomensontwikkeling in de vrije beroepen te beïnvloeden. Zij wenst een grotere openbaarheid van inkomens te bevorderen.

120 De regering staat positief tegenover pogingen in het bedrijfsleven om te komen tot loonsverhogingen die tenminste voor de helft in voor elk gelijke bedragen worden uitgekeerd en die voorts bijdragen tot verkleining van inkomensverschillen. Zij ziet daarin ook een belangrijke voorwaarde voor het slagen van het anti-inflatiebeleid.

In een nota die U in de loop van het komende jaar zal bereiken, wil de regering wegen **125** aangeven om te komen tot een samenhangend inkomensbeleid dat in beginsel alle inkomensgroepen omvat.

Aan de Sociaal Economische Raad zal advies worden gevraagd over de structuur en de bevoegdheden van de ondernemingsraden, waarbij ook het oordeel zal worden gevraagd over de mate van zeggenschap van de ondernemingsraden bij fusies van ondernemingen.

130 De regering zal zich, gelet op de gebeurtenissen die zich onlangs bij de overname van ondernemingen hebben voorgedaan, tot de SER wenden met het verzoek spoedig advies te mogen ontvangen over voorafgaande inhoudelijke toetsing door de overheid van fusies, ter voorbereiding van een wettelijke regeling terzake.

Een wetsontwerp wordt ingediend, waarin de tijdige melding van omvangrijke ontslagen **135** verplicht wordt gesteld. Aan de SER zal advies worden gevraagd over de wenselijkheid van nadere voorzieningen ten behoeve van het bedrijvenwerk van werknemersorganisaties.

De regering heeft besloten tot bevordering van spoedige ratificatie van het Europees Sociaal Handvest met inbegrip van de erkenning van het stakingsrecht, ook voor ambtenaren.

De regering zet zich in voor een meer op het welzijn van de burgers gerichte Europese **140** gemeenschap, die is toegerust met ruime bevoegdheden, die een werkelijk democratische structuur heeft en een open beleid voert, in het bijzonder gericht op de belangen van de derde wereld.

Op de conferentie over veiligheid en samenwerking in Europa en de komende onderhandelingen over wederzijdse en evenwichtige vermindering van strijdkrachten in **145** Centraal Europa streeft de regering naar concrete afspraken over verruiming van contacten tussen de volken van Europa en daadwerkelijke vermindering van de militaire confrontatie. In een nota die U in de loop van de zitting zal worden aangeboden, zal met name aandacht worden besteed aan het afremmen van de bewapeningswedloop en het doelbewust verminderen van de rol van kernwapens.

150 Een actieve dialoog tussen de Verenigde Staten en Europa over hun toekomstige samenwerking acht de regering noodzakelijk. Binnen de NAVO wil zij het overleg stimuleren over de mogelijkheden van ontspanning tussen Oost en West en bevorderen dat overal in het verdragsgebied de mensenrechten worden geëerbiedigd.

Handhaving van alle huidige taken van de Nederlandse krijgsmacht stuit in toenemende mate **155** op financiële moeilijkheden. De regering heeft binnen de NAVO het initiatief genomen om een betere taakverdeling tussen de lidstaten te bereiken. Voorstellen over omvang en vorm van de Nederlandse defensie in de komende jaren zullen U omstreeks de jaarwisseling in een defensienota worden voorgelegd.

In 1974 wordt een begin gemaakt met humanitaire en ontwikkelingssteun ten behoeve van de **160** bevolking van de koloniale gebieden in Afrika. Deze steun wordt verleend via de bevrijdingsbewegingen, bij voorkeur door tussenkomst van internationale organisaties.

Het bedrag voor ontwikkelingssamenwerking is in de begroting die U heden wordt aangeboden met 20% verhoogd. De doelstelling van de regering om in 1976 1 1/2 % van het nationale inkomen voor ontwikkelingssamenwerking te bestemmen zal tot uitdrukking **165** worden gebracht in een voortschrijdend meerjarenplan dat U binnen enkele maanden zal bereiken.

De regering verwacht in het komende jaar, aan de hand van het advies van de Koninkrijkscommissie, met de regeringen van Suriname en de Nederlandse Antillen in overleg te kunnen treden over de wijze en het tijdstip waarop deze landen soevereiniteit zullen **170** verkrijgen. De ontwikkelingssteun aan deze landen is gericht op de bevordering van economische, sociale en culturele zelfstandigheid.

Leden van de Staten-Generaal,

De regering heeft voor ogen het omlaag schroeven van de inflatie, het terugdringen van de werkloosheid, het verminderen van bestaande ongelijkheid en achterstand. Om dat te bereiken **175** zijn ingrijpende maatregelen nodig. Zij stelt die maatregelen voor in de overtuiging, dat waar offers worden gevraagd, ook het uitzicht wordt geboden op een samenleving, waarin de mensen zich meer thuis zullen kunnen voelen.

De regering vertrouwt erop dat haar voorstellen U aanleiding zullen geven tot levendige discussies, waarbij de burgers zich betrokken weten. Een intensief overleg tussen regering en **180** Staten-Generaal zal veel van ons allen vergen.

Met het uitspreken van de hoop dat wij daartoe de kracht zullen ontvangen, verklaar ik deze zitting van de Staten-Generaal geopend.

Troonrede Juliana, 17 september 1974

Leden der Staten-Generaal,

Ons land is opgeschrikt door een daad van terreur, waarbij het leven van onschuldigen wordt bedreigd. Het optreden van de regering is voor alles gericht op de ongedeerde vrijlating van de gegijzelden. Ons volk hoopt en bidt dat dit mag gelukken.

5 Het conflict in het Midden-Oosten en de strijd om Cyprus hebben opnieuw bewezen hoezeer het behoud van de vrede en de opbouw van de internationale rechtsorde een niet aflatende inspanning vergt.

Verheugend en bevrijdend is het dat in Portugal en Griekenland regeringen aan het bewind zijn gekomen die de democratie willen herstellen. De onafhankelijkheid van de Portugese **10** gebieden in Afrika is binnen bereik gekomen. Dekolonisatie en democratisering moeten gepaard gaan met versterking van de banden van beide landen met de Europese Gemeenschap. Hoezeer winst voor de democratie in Europa en de ontwikkeling in Afrika nieuwe perspectieven openen, er is nog een moeilijke weg te gaan. Dat geldt ook voor het overwinnen van de onaanvaardbare tegenstelling tussen arme en rijke landen. Ook in dat licht **15** wil de regering het gezag en de doeltreffendheid van de Verenigde Naties helpen versterken.

De Nederlandse hulpverlening zal in het komende jaar met bijna een derde worden verhoogd. In het vierjarenplan dat U heden ontvangt is de doelstelling verwezenlijkt dat de ontwikkelingshulp met ingang van 1976 1 1/2 % van het nationale inkomen zal bedragen. De **20** keuze van landen waaraan Nederland rechtstreeks ontwikkelingshulp verleent zal meer dan voorheen worden bepaald door de mate van armoede, de behoefte aan bijstand en door het aldaar gevoerde beleid. De mogelijkheden voor onmiddellijke hulpverlening bij hongersnoden en overstromingen worden verruimd. Nederland zal bijdragen aan structurele maatregelen ter bestrijding van de toenemende voedselschaarste.

25 De scherp gestegen prijzen van grondstoffen en energie hebben in de wereld het gevaar opgeroepen van economische teruggang en grote werkloosheid. Internationale samenwerking gericht op behoud van werkgelegenheid is thans geboden. In ons land heeft de ongekende invoerprijsstijging het voorgenomen beleid tot vermindering van inflatie en werkloosheid doorkruist. Al heeft Nederland de energiecrisis naar verhouding goed doorstaan, de uitvoering **30** van het wetgevend program van het kabinet is er wel door vertraagd. Met de plannen die de regering nu ontvouwt beoogt zij de binnenlandse bestedingen te vergroten, de werkloosheid terug te dringen en de uitvoering van haar program vaart te geven.

De rijksbegroting is voor het eerst geplaatst in het perspectief van beleidsafspraken voor een vierjarige periode. De principiële uitgangspunten van het kabinet komen tot uitdrukking in **35** een sterke verhoging van de uitgaven voor welzijn en onderwijs, ontwikkelingshulp en sociale voorzieningen, subsidies voor volkshuisvesting, openbaar vervoer en stadsvernieuwing. De ontwikkeling naar een samenleving met minder ongelijkheid, zoals dit kabinet die voor ogen heeft, krijgt hierin gestalte. De begroting 1975 doet de uitgaven van rijk en gemeenten aanzienlijk stijgen en schept ruimte voor een toeneming van het vrij **40** besteedbaar inkomen. Om deze inkomensverbetering te verwezenlijken zonder de inflatie

aan te wakkeren, is gekozen voor een verlichting van lasten in de sfeer van belastingen en sociale premies. De regering acht deze verlichting temeer gewenst nu de aardgasprijzen uit een oogpunt van een verantwoord energiebeleid moeten worden verhoogd.

De overheidsbijdrage aan het Ouderdomsfonds wordt met ruim f 500 mln. extra vergroot, **45** waardoor premiestijging bij de AOW zal verminderen. Een verlaging van de loon- en inkomstenbelasting wordt voorgesteld waarvan de lagere inkomens naar verhouding het meest zullen profiteren. De inflatiecorrectie bij de loon- en inkomstenbelasting zal voor 80% worden toegepast. In afwachting van de komende beslissing over de invoering van een vermogenswinstbelasting zal het dit jaar verhoogde tarief in de vermogensbelasting voor **1975** worden gehandhaafd.

De regering vertrouwt erop ook na het vervallen van de machtigingswet te kunnen rekenen op de medewerking van de sociale partners. Zij wil met hen de komende maanden intensief overleg plegen. Daarbij wenst zij ook de problemen te betrekken die voortvloeien uit sterk uiteenlopende rendementen en onevenredige winsten in ondernemingen. Zij wil een strak **55** prijsbeleid handhaven. Zij hecht grote waarde aan de totstandkoming van een centraal akkoord over het arbeidsvoorwaardenbeleid in 1975, zowel ter beteugeling van de inflatie als voor de voortzetting van een inkomensbeleid dat in beginsel alle inkomensgroepen omvat. Op mogelijkheden en grenzen van een verdere verkleining van de inkomensverschillen zal nader worden ingegaan in de eind van dit jaar uit te brengen interimnota.

60 De regering acht het behoud van een gezond en breed gespreid midden- en kleinbedrijf, ook in de landbouw, maatschappelijk van grote betekenis. Op de scherpe inkomensdaling in de landbouw heeft zij gereageerd met een aantal maatregelen, die door verdergaande regelingen in Europees verband zullen moeten worden gevolgd.

Overigens wil de regering de positie verbeteren van de zelfstandigen in het algemeen. Van de **65** aangekondigde fiscale en sociale maatregelen zullen ook zij voordeel hebben. De regering wil daarenboven een deel van het bedrijfsvermogen vrijstellen van vermogensbelasting en de mogelijkheid tot reservering ten behoeve van de oudedagsvoorziening verder verbeteren. Nog dit kalenderjaar zal zij een wetsontwerp indienen voor een volksverzekering tegen arbeidsongeschiktheid. Aan de Sociaal-Economische Raad zal zij advies vragen over de wens **70** te komen tot een werkloosheidsvoorziening voor zelfstandigen die hun beroep of bedrijf hebben moeten beëindigen.

De werkloosheid treft velen hard. De bestrijding ervan staat in het regeringsbeleid centraal. De in de begroting voorziene verhoging van de overheidsuitgaven zal aan rond 45.000 mensen werk kunnen geven, mede door een aantal verbeteringen in de financiële situatie van **75** de gemeenten. De U dezer dagen aan te bieden interimnota over de werkloosheid bevat een nieuw program voor aanvullende werkgelegenheid en maatregelen gericht op het beter doen functioneren van de arbeidsmarkt. Speciale maatregelen worden genomen ter vergroting van werkgelegenheid in de bouw. Voor dit samenstel van maatregelen is een bedrag van f 600 mln. beschikbaar. Knelpunten van procedurele aard die de voortgang van overheids- en **80** particuliere investeringen belemmeren, zullen worden weggenomen. Het industriebeleid Nog voor het einde van dit jaar komt de regering met voorstellen voor een meer fundamentele aanpak van de zo hardnekkige structurele werkloosheid. gericht op herstructurering van bedrijfstakken zal worden versterkt en aan het regionale beleid zullen extra stimulansen worden gegeven. Voorgesteld wordt de wet selectieve investeringsregeling, zij het in **85** gewijzigde vorm, op 1 januari aanstaande in te voeren.

In de spoedig aan te bieden energienota stelt het kabinet een integraal beleid voor om te komen tot een vertraging van de groei van het verbruik en een vergroting van de zekerheid van de energievoorziening. Binnenkort zal U een ontwerp van wet bereiken dat de

mogelijkheid biedt regelen te stellen met betrekking tot prijzen voor aardgas, zowel voor afzet **90** in Nederland als voor export. Het aandeel van de overheid in de opbrengsten van het aardgas wordt aanzienlijk vergroot.

In deze tijd van toenemend geweld vraagt de bescherming van persoon en goed bijzondere zorg. Het onderzoek naar de oorzaken van de verruwing zal worden verdiept. De regering zal, voorzover dit in haar vermogen ligt, verandering brengen in de maatschappelijke factoren die **95** agressief gedrag in de hand kunnen werken. Op korte termijn zal de politie belangrijk worden uitgebreid en beter voor haar taak toegerust.

De resultaten van de invoering van maximumsnelheden duiden erop dat het aantal dodelijke ongevallen in het verkeer aanzienlijk kan worden verkleind. Een nationaal beleidsplan voor de verkeersveiligheid zal U worden aangeboden.

100 Op de weg naar spreiding van macht en meer actieve deelneming aan het bestuur wil de regering in het komende jaar concrete resultaten bereiken. Er moet meer bescherming komen tegen onredelijk handelen van overheid, instellingen en ondernemingen, en meer inzicht in de wijze waarop zij tot hun besluiten komen.

Daarom zullen U spoedig wetsontwerpen bereiken over de openheid en openbaarheid van **105** bestuur, de instelling van een ombudsman en een beroepsrecht van de ondernemingsraad tegen bepaalde besluiten van de ondernemer. Voor het eerst zijn gelden uitgetrokken voor subsidiëring van vormingsactiviteiten van politieke partijen. De wettelijke bescherming van de consument wordt verbeterd; een wetsontwerp tegen misleidende reclame zal in 1975 worden ingediend. De regering onderzoekt hoe aan gesubsidieerde instellingen een **110** democratische bestuursvorm kan worden gegeven. Zij heeft bij de Sociaal-Economische Raad aangedrongen op spoed met het gevraagde advies over taak, samenstelling en bevoegdheden van de ondernemingsraad. Zij blijft ernaar streven nog in 1975 tot nieuwe regelingen op dit gebied te komen.

De regering ziet verwezenlijking van een gelijkwaardige positie van de vrouw op alle **115** terreinen van onze samenleving als een dringende zaak, niet alleen van wetgeving maar evenzeer van actie en overtuigen. Daartoe zal zij een Nationale Adviescommissie Emancipatie instellen. Zij zal een begin maken met het geven van financiële steun aan kindercentra. De regering hoopt dat de wet die gelijke beloning voor vrouwen afdwingbaar stelt, per 1 januari in werking kan treden.

120 Over de toekomstige ontwikkeling van het gehele onderwijs zal de regering in het komende jaar haar visie bekendmaken.

Het verplichte schoolgeld voor het kleuteronderwijs wordt volgend schooljaar afgeschaft. Voor het buitengewoon onderwijs, het onderwijs aan kinderen van buitenlandse werknemers en aan kinderen die door maatschappelijke omstandigheden in hun ontwikkeling worden **125** belemmerd, zullen extra middelen ter beschikking komen. Volgend jaar wordt de tweede dag leerplicht voor 16-jarigen ingevoerd.

U kunt de opzet tegemoetzien van één stelsel voor hoger onderwijs en een wetsontwerp voor de oprichting van een instelling van hoger onderwijs te Maastricht. De nota over de organisatie van het wetenschappelijk onderzoek zal het kabinet U nog dit kalenderjaar doen **130** toekomen.

Op het gebied van pers, radio en televisie streeft de regering naar het veiligstellen van een veelzijdige meningsuiting en het dienstbaar maken van de media aan permanente vorming. Hierover zult U een nota ontvangen.

In haar welzijnsbeleid laat de regering zich leiden door de gedachte dat aan die groepen van **135** de bevolking die minder ontwikkelingskansen hebben, voorrang moet worden verleend.

De bescherming van onvervangbare natuurgebieden blijft een hoge prioriteit behouden, zoals tot uiting is gekomen in de behandeling van de Dollard- en Oosterschelde-problematiek. De milieuwetgeving wordt aangepast en uitgebreid, en de ontwikkeling van schone productieprocessen bevordert.

140 In de loop van het begrotingsjaar zullen U ontwerpen bereiken voor een Grondwaterwet, een Wet bodembescherming en een Wet afvalstoffen. Een eerste indicatief meerjarenprogramma voor de bestrijding van de vervuiling van het oppervlaktewater kunt U omstreeks de jaarwisseling tegemoetzien. Een dergelijk programma ten aanzien van de luchtverontreiniging is in voorbereiding, evenals het tweede deel van een programma van **145** maatregelen ter sanering van het Rijnmondgebied. Een ontwerp van wet inzake geluidshinder zal in 1975 gereedkomen. Deze dagen ontvangt U een wetsontwerp tot wijziging van de Luchtvaartwet dat voorziet in de vaststelling van geluidszones rondom vliegvelden.

In het afgelopen jaar bleek het mogelijk de groei van de kosten voor de gezondheidszorg **150** belangrijk te beperken. Het ligt in het voornemen de overcapaciteit aan ziekenhuisbedden te verminderen.

In aansluiting op de nota huur- en subsidiebeleid zal de regering maatregelen voorstellen om de achterstand in huisvesting van jongeren en alleenstaanden weg te werken.

Een structuurschema over de wenselijke ontwikkeling op lange termijn van verkeer en **155** vervoer zal verschijnen in samenhang met het tweede deel van de Derde Nota Ruimtelijke Ordening. Daarin wordt het beleid uitgestippeld ten aanzien van spreiding en mobiliteit van de bevolking, de ontwikkeling van groeikernen en de instandhouding en versterking van de steden. In 1975 zal volgens plan de bouw beginnen van de eerste woningen in de nieuwe stad Almere. Een wetsontwerp tot toekenning van een voorkeursrecht aan **160** gemeenten bij verkoop van onroerend goed kunt u dit zittingsjaar tegemoet zien. Tegelijk en in samenhang met het komende wetsontwerp op de stadsvernieuwing zal worden voorgesteld onteigening tegen gebruikswaarde mogelijk te maken.

Met de in de Defensienota voorgestelde planner meent de regering de basis te hebben gelegd voor een kwalitatief goede krijgsmacht die in staat is haar bondgenootschappelijke **165** verplichtingen in Noord-Atlantisch verband te vervullen.

De regering zet zich in om het spoedig welslagen te bevorderen van de besprekingen over wederzijdse beperking van de strijdkrachten in Centraal Europa en om te bereiken dat de conferentie inzake veiligheid en samenwerking in Europa alsnog een wezenlijke bijdrage tot ontspanning zal kunnen leveren.

170 Een verbod van alle kernproeven acht zij een noodzakelijke bijdrage voor het beteugelen van de nucleaire bewapeningswedloop.

Het veelal teleurstellend functioneren van de Europese Gemeenschap mag niet doen vergeten, dat zij een onmisbare plaats inneemt ter verzekering van welzijn en welvaart. Naast versterking blijft fundamentele democratisering van de Gemeenschap geboden.

175 In het komende parlementaire jaar zullen in Koninkrijksverband belangrijke beslissingen moeten worden voorbereid ter verwezenlijking van de onafhankelijkheid van Suriname uiterlijk eind 1975.

De regering is bereid alle medewerking te verlenen aan de planmatige voorbereiding van de onafhankelijkheid die de regering van de Nederlandse Antillen zich ten doel heeft gesteld.

180 De sterk toegenomen migratie uit Suriname schept ernstige problemen voor opvang, huisvesting en werkgelegenheid. Er worden maatregelen genomen om deze problemen het

hoofd te bieden. Op korte termijn zal met de Surinaamse regering over een samenstel van voorzieningen overleg worden gevoerd.

Leden van de Staten-Generaal,

185 Veel hervormingen die het kabinet bij zijn optreden in het vooruitzicht heeft gesteld, zullen dit zittingsjaar door U gewogen moeten worden aan de hand van wetsontwerpen en beleidsnota's. Veel arbeid en toewijding zal van ons allen worden gevergd.

Met het uitspreken van de hoop dat wij daartoe de kracht zullen ontvangen, verklaar ik deze zitting van de Staten-Generaal geopend.

Bijlage III Troonredes Tweede oliecrisis met markeringen

Troonrede Juliana, 18 september 1979

Leden van de Staten-Generaal,

In de jaren tachtig, aan de vooravond waarvan wij nu staan, zullen zich waarschijnlijk ingrijpende veranderingen voltrekken in de internationale en de nationale samenleving.

Het proces van internationale arbeidsverdeling en verschuiving van produkties naar andere 5 landen is in volle gang. Ook ontwikkelingslanden raken in dit proces betrokken. Zij klimmen daardoor op naar een minder ongunstige positie. Deze ontwikkeling is gewenst, maar stelt een nieuwe uitdaging aan onze veerkracht en vindingrijkheid. Immers, wij zouden toch al te maken krijgen met een slechts geringe economische groei. Er zal veel minder te verdelen zijn dan in de uitbundige jaren zestig en zelfs minder dan in het nabije verleden. Te 10 meer dient zich dit vooruitzicht aan door het snel schaarser en dus duurder worden van energie. Onder die omstandigheden zullen wij tevreden moeten zijn met de hoge welvaart die ons land al is ten deel gevallen. De geringe toeneming die nog binnen het bereik ligt, zal vooral besteed moeten worden voor het scheppen van betere inkomensverhoudingen. Zo is er reden meer te betalen voor zwaar of onaangenaam werk en ook omgekeerd. Onze welvaart 15 bestaat niet alleen uit de particuliere inkomens, maar ook uit de talrijke voorzieningen die de burgers van ons land van gemeenschapswege ten dienste staan. Willen we de totaliteit van die voorzieningen en ook de werkgelegenheid op peil houden, dan is matiging van de particuliere inkomens noodzakelijk. Blijft die matiging uit, dan betalen de gemeenschapsvoorzieningen het gelag ofwel de werkgelegenheid of misschien zelfs beide.

20 In het komende tijdvak valt er niet meer te ontkomen aan een keuze tussen enerzijds verhoging van uitgaven als, bij voorbeeld, voor woningbouw en stadsvernieuwing, onderwijs en milieu en anderzijds nog verdere verhoging van de particuliere consumptie.

In 1980 zullen bijna tienduizend woningwetwoningen meer in het bouwprogramma worden opgenomen dan in de meerjarencijfers was voorzien. Deze en andere inspanningen leggen een 25 zware last op de rijksbegroting. De belastingplannen voor het komende jaar zijn echter zo ingericht dat de koopkracht van al degenen die van een bescheiden inkomen moeten leven wordt ontzien. Om die koopkracht te behouden is geen reële loonsverhoging nodig. De regering stelt met bezorgdheid vast dat het deel van de bevolking dat deelneemt aan het arbeidsbestel, steeds kleiner wordt. Verdere maatregelen om de werking van de arbeidsmarkt 30 te verbeteren zijn in voorbereiding. Vermenselijking van de arbeidsomstandigheden zal bestaande weerzin tegen het verrichten van beschikbare arbeid verminderen. Ook is het nodig in ons stelsel van sociale zekerheid, met behoud van de wezenlijke verworvenheden daarvan, correcties aan te brengen om te bewerkstelligen dat het alleen werkt voor wie en voorzover het is bedoeld.

35 De werkgelegenheid in de marktsector staat onder zware druk. De drastische stijging van de energieprijzen vormt een ernstige bedreiging. Nederland zal om een levensvatbare bedrijvigheid te behouden een aantal produkties geleidelijk moeten opgeven en veel meer aan innovatie moeten doen dan tot dusver. Binnenkort ontvangt U een daarop gericht beleidsplan. De invoering van micro-electronica in industrie en dienstverlening kan ingrijpende gevolgen 40 krijgen. Een diepgaande bestudering daarvan is door het kabinet op gang gebracht. Het kabinet heeft een omvangrijk arbeidsplaatsenplan gemaakt. Bij de overheid zal een regeling voor vrijwillige vervroegde uittreding worden ingevoerd. Buiten de marktsector zullen tien- tot vijftienduizend arbeidsplaatsen voor werkzoekenden ter beschikking komen.

De toeneming van het energieverbruik moet door besparingen sterk worden getemperd. Dezer **45** dagen krijgt U het eerste deel van de nota Energiebeleid. Daarin worden verstrekkende maatregelen aangekondigd. De aardgasprijzen moeten worden verhoogd. Verder moet ons land minder afhankelijk worden van de invoer van olie. Dat vergt, naast besparing, het benutten van andersoortige energie. De beslissing over het al dan niet in ruimere mate toepassen van kernenergie in ons land, zal met de grootste zorgvuldigheid worden voorbereid. **50** De komende maatschappelijke discussie staat hierbij centraal.

Dat het gebruik van kernenergie huiver wekt komt mede doordat ons land zo dicht bevolkt is. Dit stelt hoge eisen aan de zorg voor mens en milieu en aan de inrichting van de ruimte. U hebt al nota's ontvangen over de Waddenzee, over de landelijke gebieden en over de toekomstige structuur van verkeer en vervoer. Het kabinet acht duidelijkheid geboden over de **55** toekomst van de Markerwaard. Het zal zijn voorlopig oordeel hierover binnenkort formuleren. Ook zal het kabinet in de komende maanden zijn oordeel kenbaar maken over de toekomstige behoefte aan luchthavens in ons land. Landbouwgrond is schaars geworden en de structuur van de bedrijven moet worden versterkt. Op til is de indiening van een wetsontwerp dat, mede ter beteugeling van de prijzen, een stelsel invoert van landbouwkundige toetsing bij **60** overdracht van landbouwgronden.

In alle hoog geïndustrialiseerde landen wordt het leefmilieu bedreigt. Het moet ons een deel van onze welvaart waard zijn, die bedreiging af te wenden. Voorstellen voor nieuwe wetgeving omtrent milieugevaarlijke stoffen en bodembescherming zullen het volgend jaar worden ingediend. Ons land is vol, ten dele overvol. Dat wreekt zich ook in het wegverkeer. **65** Het aantal slachtoffers van verkeersongevallen daalt gelukkig, maar is nog onaanvaardbaar hoog. Het kabinet zal U straks een Tweede Meerjarenplan Personenvervoer aanbieden dat voor het eerste traject van de jaren tachtig onder meer aangeeft, wat er kan worden gedaan ten behoeve van het openbaar vervoer en de wegenbouw. Intussen vindt het opheffen van gevaarlijke knopen in het wegverkeer voortgang. In de Nederlandse samenleving neemt het **70** aantal mensen van vreemde taal en cultuur snel toe. Vooral in de grote steden scheidt dat problemen. Het gaat om goede huisvesting voor buitenlandse werknemers en vele anderen, om aangepast onderwijs en om blijvende werkgelegenheid. Maar er is ook een geestelijke opgave: in het leven van alle dag de verdraagzaamheid te betrachten die we anderen plegen voor te houden. De rijksbegroting voor het komende jaar getuigt van de **75** prioriteit die de regering aan het beleid ten aanzien van de minderheden toekent.

De maatschappij zo in te richten dat een ieder een eerlijke kans op persoonlijke ontplooiing krijgt, is overigens niet een taak die alleen betrekking heeft op mensen van vreemde herkomst. In de jaren tachtig zal de vraag van vrouwen om een plaats in het arbeidsbestel veel groter worden. Mede daarom wil het kabinet deeltijdarbeid bevorderen. Het wil ook de **80** mogelijkheden van opleiding en bijscholing verruimen. Voorts zal het de weg effenen naar de oprichting van een open universiteit.

Onze wetgeving bevat nog een aantal bepalingen die onderscheid maken tussen mannen en vrouwen en ook tussen gehuwden en ongehuwden. Tot het wegnemen van ongerechtvaardigde verschillen zullen nadere initiatieven worden genomen. Ook aan de **85** achterstelling van het buiten het huwelijk geboren kind zal een einde worden gemaakt.

Recht doen aan de waardigheid van de mens houdt meer in dan zorg dragen voor zijn welzijn. Daartoe is het ook nodig ieder in staat te stellen, persoonlijke verantwoordelijkheid te dragen voor eigen welzijn en dat van anderen. Het besef van die verantwoordelijkheid verschaalt wanneer te gemakkelijk en uitsluitend de gemeenschap wordt aangewezen om in tekorten aan **90** welzijn te voorzien. Bij het dragen van persoonlijke verantwoordelijkheid horen inspraak en medezeggenschap. De ontwikkeling daarvan zal zich voortzetten, vooral nu meer vorming

en onderwijs steeds meer burgers gaan bereiken. Het kabinet neemt in die ontwikkeling een actief aandeel. Zo zal in het komende parlementaire jaar een aanvang worden gemaakt met decentralisatie van de maatschappelijke dienstverlening. Ook zal het kabinet dan zijn **95** standpunt bepalen over het democratisch en doelmatig functioneren van gesubsidieerde instellingen.

Om haar groeiende taken naar behoren te kunnen vervullen heeft de overheid steeds meer informatie nodig., De bewerking van de vele gegevens door computers houdt gevaren in voor de persoonlijke levenssfeer van de burgers. Door middel van nadere regels zal de wet die **100** levenssfeer moeten veiligstellen.

In onze hoogst ingewikkelde samenleving raakt menige burger op zoek naar zijn recht het spoor bijster. Onze wetgeving is weliswaar vrijgevig in het aanreiken van middelen tot rechtsbescherming, ook tegen de overheid, maar de rechtzoekende weet er vaak geen raad mee. Dat maakt de verlening van rechtshulp steeds belangrijker. Een voorontwerp van wet **105** daaromtrent is in aantocht. In grote delen van de wereld ontberen mensen zelfs nog wat nodig is om in leven te kunnen blijven. Dienstvaardigheid vooral jegens de armste landen behoort voorrang te behouden, ook in de minder overvloedige jaren die voor ons liggen. Onlangs is gebleken, hoezeer het lot van de vluchtelingen in Zuid-Oost-Azië ons allen beroert. De regering biedt een helpende hand bij het lenigen van hun nood, door mensen op te **110** nemen in ons land en door het verstrekken van financiële hulp. De onderlinge afhankelijkheid van de staten zal, zowel binnen Europa als daarbuiten, bij voortduring toenemen. In de jaren tachtig zal de Europese Gemeenschap door de toetreding van eerst Griekenland en later Portugal en Spanje worden verruimd. Het thans rechtstreeks gekozen Europese Parlement behoort meer zeggenschap te krijgen. Het aantal echte democratieën in de **115** wereld is klein. In tal van landen vinden schendingen plaats van de rechten van de mens en is van werkelijke vrijheid tot persoonlijke ontplooiing nauwelijks sprake. Ook uit ons buitenlands beleid blijkt dat wij daarin niet willen berusten.

Van vitale betekenis is de zorg voor internationals vrede en veiligheid in het kader van het Atlantisch Bondgenootschap en van de Verenigde Naties. Bij het nemen van beslissingen over **120** modernisering van tactische nucleaire wapens, waarvoor de Alliantie binnen afzienbare tijd wordt geplaatst, zal het kabinet in zijn streven de afhankelijkheid van kernwapens te verminderen, grote aandacht schenken aan wapenbeheersing.

Veel respect heeft de regering voor de plichtsbetrachting waarmee onze militairen hun vredestaak in Libanon vervullen.

125 Over de mogelijkheden tot herziening van de verhoudingen tussen de Nederlandse Antillen, de eilanden van de Nederlandse Antillen en Nederland zal de Koninkrijkswerkgroep naar verwachting in het komende jaar rapport uitbrengen.

Ook zal in dat jaar de indiening van de reeks van wetsontwerpen tot herziening van de Grondwet worden voltooid.

130 Leden van de Staten-Generaal,

Onder een economisch ongunstig gesternte hervat U vandaag Uw werkzaamheden. Zware beslissingen moeten worden genomen. De regering biedt U in de toelichtingen op de heden in te dienen begroting een samenstel van plannen aan waarmee gepoogd wordt het hoofd te bieden aan de problemen van nu en van de naderende toekomst. Het is echter niet alleen de **135** overheid die geroepen is om die problemen op te lossen. Zij is daartoe alleen ook niet in staat. De burgers van ons land zullen hiertoe ook moeten bijdragen.

De regering vertrouwt erop dat het overleg met U, de volksvertegenwoordiging, zal worden gevoerd in een geest van verantwoordelijkheid en van saamhorigheid vooral met de zwaksten in ons eigen land en over onze grenzen.

140 Van Uw inzicht en volharding zal veel worden gevraagd. Moge dat werk worden gedaan in het vertrouwen dat velen U wijsheid toewensen en om zegen voor U bidden.

Hiermee verklaar ik de zitting der Staten-Generaal geopend.

Troonrede Beatrix, 16 september 1980

Leden van de Staten-Generaal,

„Onder een economisch ongunstig gesternte hervat U vandaag Uw werkzaamheid”, zo sprak mijn Moeder tot U bij de opening van het vorige parlementaire jaar. Helaas is er thans nog meer reden zulk een uitspraak te doen.

5 In het voorbije jaar heeft opnieuw een golf van prijsstijgingen voor olie en andere energiedragers, de wereld overspoeld. Die stijgingen werken door in de prijzen van andere invoergoederen. De wereldhandel hapert. Alom in Europa neemt de werkloosheid toe, versnelt de inflatie en verslechtert de betalingsbalans.

Economische groei heeft ons land ook voor het komende jaar niet of nauwelijks te 10 verwachten. Financiële armslag om de economie op te stuwen hebben we niet. Nederland komt klem te zitten. Aan de ene kant geen werkelijke toeneming meer van de nationale middelen, aan de andere kant aldoor oplopende aanspraken op die middelen, zowel voor collectieve als voor particuliere uitgaven. Het is onmogelijk al die wensen in te willigen. Tenzij we de noodsprong zouden maken naar een nog groter financieringstekort. Maar dat zou **15** ertoe leiden dat de staat gaandeweg zoveel rente op zijn schulden moet betalen dat wezenlijke overheidstaken niet meer kunnen worden uitgevoerd. Bovendien zou het rijk dan, pogend het hoge tekort te financieren, de rentestand opdrijven, dus het investeren in bedrijven en woningen verder bemoeilijken, tot schade vooral van de werkgelegenheid. Het financieringstekort moet veeleer worden verminderd en daarop is de ontwerpbegroting dan **20** ook gericht.

Hoe moeten de beschikbare middelen worden verdeeld tussen de collectieve en de particuliere sector en vervolgens binnen elke van die sectoren? Met de vragen die hieruit voortvloeien heeft de regering geworsteld.

Het beslag dat de overheid en de sociale voorzieningen, waaronder de gezondheidszorg, 25 leggen op het nationaal inkomen is sinds 1950 meer dan verdubbeld. In de jaren zeventig zijn de kosten van die voorzieningen zeer sterk gestegen. Een voortzetting van die ontwikkeling in de jaren tachtig zou onze economie ontwrichten.

Daarom heeft het kabinet onlangs de Sociaal-Economische Raad gevraagd advies uit te brengen over een aantal besparingen, bij elkaar ten bedrage van ruim 800 miljoen gulden in **30** 1981; dit is ongeveer één procent van het totaal van de jaarlijkse uitgaven voor sociale zekerheid. De regering wil, ook nu, geen afbreuk doen aan ons stelsel van sociale zekerheid. Maar dat stelsel is slechts te handhaven bij een doelmatig beheer en op voorwaarde dat het alleen werkt voor degenen voor wie het is bedoeld. Het mag er niet toe leiden dat mensen die kunnen werken wegblijven van de arbeidsmarkt.

35 Besparingen op de rijksbegroting heeft de regering, in het bijzonder met bet oog op de werkgelegenheid, meer gezocht in de salarissen dan in de materiële overheidsbestedingen. Op één punt worden die bestedingen zelfs tot boven de meerjarenramingen verhoogd en wel ten

behoefte van de woningbouw. De neergang van de bouwnijverheid is een voorwerp van grote zorg, zowel uit een oogpunt van volkshuisvesting als van werkgelegenheid. Daarom is ook **40** voor het komend jaar het programma voor de bouw van woningwetwoningen met bijna tien duizend opgevoerd. Ook voor het verbeteren van woningwetwoningen zijn meer middelen vrij gemaakt. Een degelijke volkshuisvesting kan overigens op den duur niet verzekerd worden door subsidies uit de staatskas. De burgers zullen bereid moeten zijn een groter aandeel van hun inkomsten te besteden aan het wonen. Gedurende een reeks van jaren **45** zijn de huren achtergebleven bij de bouwkosten. Het is in het belang van de woningbouw de daardoor ontstane toestand weer gezond te maken.

In de particuliere sector gaat het vooral om de hoogte van het inkomenspeil. Allereerst omdat de loonkosten in belangrijke mate medebepalend zijn voor de produktiekosten van de bedrijven en daarmee voor hun concurrentiepositie. **Veel ondernemingen, ook in het midden-50 en kleinbedrijf, kunnen het hoofd niet of nauwelijks meer boven water houden, laat staan dat zij nog bij machte zouden zijn investeringen tot vervanging of uitbreiding te doen.** Elke sluiting of inkrimping toe te schrijven aan de hoogte van de loonkosten zou overigens onjuist zijn. Het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid over de plaats en de toekomst van onze industrie toont dat aan. Daaruit spreekt ook de noodzaak vormen van **55** nijverheid die niet levensvatbaar meer zijn prijs te geven en nieuwe activiteiten te ontplooiën, mede met behulp van toegepast wetenschappelijk onderzoek.

De hoogte van de lonen is niet alléén van belang voor de particuliere bedrijvigheid en dus voor de werkgelegenheid daar. Wanneer werknemers en werkgevers afspraken maken over het inkomen uit arbeid in het bedrijfsleven, nemen zij beslissingen die vër reikende gevolgen **60** hebben voor de rijksbegroting en ook voor de toepassing van het stelsel van sociale zekerheid. Zestig procent van de uitgaven op de rijksbegroting staat immers in rechtstreeks verband met de lonen in de particuliere sector. Voorts is er de koppeling met de sociale uitkeringen. Daarom heeft een tekort aan matiging in de particuliere sector ook daarbuiten ingrijpende gevolgen. Het kabinet doet dan ook een klemmend beroep op de werknemers en **65** de werkgevers een uiterste matiging te betrachten. Wordt dit beroep beantwoord, dan hoeft de overheid minder sociale premies en belastingen te heffen. Verder komt er dan in de rijksbegroting meer ruimte voor de strijd tegen de werkloosheid. In de noodzakelijke matiging zullen allen moeten delen, maar wel naar de maat van hun draagkracht. Dit zijn de intenties waarmee het kabinet in de komende weken in gesprek wil treden met de Stichting **70** van de Arbeid.

Al krijgt ook Nederland zijn deel te verwerken van de economische teruggang die tal van landen treft, wij zijn in de wereld nog steeds een welvarende natie. Deze positie te behouden is niet alleen in ons eigen belang, maar ook in dat van de landen waarop wij onze ontwikkelingshulp richten. Als wij onze betalingsbalans weten te herstellen kunnen wij onze **75** leningen en schenkingen aan landen van de derde wereld handhaven. Het is onze plicht de ontwikkelingssamenwerking ook in een voor ons moeilijker tijd vol te houden. **De regering blijft in de Verenigde Naties, in de Europese Gemeenschap en waar het maar dienstig is de noodklok luiden voor de honderden miljoenen die zelfs nog het allernodigste ontberen.** **Hierbij gaat het niet alleen om het ter beschikking stellen van geld of goederen, maar vooral 80 om het herzien, ondanks alle weerstand daartegen, van de economische orde in de wereld.** Het rapport van de Commissie Brandt mag niet veronachtzaamd worden.

Van grote betekenis voor de toekomstige verhoudingen binnen het Koninkrijk is het dat zo spoedig mogelijk een conferentie zal worden belegd, naar aanleiding van het rapport van de Koninkrijkswerkgroep, over nieuwe vormen van samenwerking tussen Nederland, de **85** Nederlandse Antillen en de eilanden van de Nederlandse Antillen.

Binnenkort wordt Nederland voorzitter van de Europese Ministerraad. De Gemeenschap maakt een periode van tegenspoed door. Dat mag geen ontmoediging oproepen maar moet de gezamenlijke inspanning juist verheven. In de Europese Gemeenschap zullen wij op 1 januari a.s. Griekenland verwelkomen als tiende lid-Staat. Dat zal overigens het probleem **90** verscherpen dat er binnen de kring van de verbonden verschillen in welvaart bestaan die de integratie belemmeren.

Ook binnen de grenzen van ons eigen land zijn er te grote verschillen in welvaart en welzijn. Een uiteenzetting van het in de komende jaren te voeren regionaal beleid zal het kabinet U binnenkort aanbieden.

95 Een toenemende zorg wordt het aan degenen die behoren tot culturele minderheden huisvesting te verschaffen en werk, geschikt onderwijs en aangepaste welzijnsvoorzieningen. U zult wetsvoorstellen ontvangen om de weg te effenen voor het geven van onderwijs aan deze mensen ook in hun eigen taal en met inachtneming van hun eigen cultuur. De aanwezigheid in ons midden van een groter aantal inwoners dan ooit tevoren met een ons **100** vreemde cultuur stelt ons voor de opgave te tonen dat wij zelf de verdraagzaamheid bezitten voor het ontbreken waarvan we andere landen gekapitteld hebben.

Aan verdraagzaamheid en onderling respect mankeert het in onze samenleving, niet alleen in de verstandhouding met mensen die van elders zijn gekomen. Daarbij komt dat soms ter discussie wordt gesteld in hoever men zich heeft te gedragen naar voorschriften en **105** beslissingen die tot stand zijn gekomen volgens de regels van onze democratie. Onze democratische rechtsstaat kan een stootje velen. Maar wil hij levenskrachtig blijven, dan is tweërlei nodig. De wet moet haar gezag mede ontleen aan haar inhoud, aan een herkenbare afweging van de verschillende belangen. Anderzijds moet ieder zich schikken in de uitkomsten van democratische besluitvorming. Dat uitspraken van de rechter worden **110** geëerbiedigd is voor onze rechtsstaat wezenlijk.

Hoeveel onzekerheid toekomststudies ook in zich bergen, een aantal ontwikkelingen tekent zich voor de jaren tachtig duidelijk af. Daartoe behoort dat het kunnen beschikken over en omgaan met informatie in snel toenemende mate aan betekenis wint. Dat zal in de samenleving grote gevolgen krijgen. Welk beleid het kabinet op dit gebied denkt te voeren **115** wordt U dezer dagen in een nota uiteengezet.

Een geheel andersoortige, maar evenzeer belangrijke ontwikkeling die zich voltrekt betreft de maatschappelijke positie van de vrouw. Veel is er op dit gebied al verbeterd, maar voltooid is de emancipatie nog niet. De laatste hand wordt gelegd aan een voorontwerp van wet tegen achterstelling op grond van geslacht; het zal spoedig openbaar worden gemaakt.

120 Van het geven van een opsomming van alle belangrijke voorstellen die in het parlementaire jaar van regeringswege zullen worden gedaan, in wetsvorm of anderszins, ziet de regering in deze Troonrede af. Zij volstaat ermee nog slechts melding te maken van twee grootse projecten van wetgeving. Het ene is de algehele herziening van de Grondwet die haar voltooiing nadert. Het andere is de schepping van een nieuw Burgerlijk Wetboek. Het **125** omvangrijkste deel daarvan, het vermogensrecht, bereikt in dit zittingsjaar de fase van de indiening van wetsontwerpen tot invoering.

Een volledig beeld van het te voeren beleid geven U het ontwerp van de rijksbegroting en de toelichtingen daarop. Die beschrijven nader hoe de regering zich wil kwijten van haar taken ter behartiging van het welzijn van allen die ons land bewonen. Daarbij gaat het onder meer **130** om een zorgvuldige inrichting van ons land, om de vernieuwing van steden, om de zorg voor een ordelijk en veilig verkeer, om de bevordering van een lonende land- en tuinbouw. Het gaat ook om de zorg voor een zo zuiver mogelijk milieu. De eeuwen door hebben mensen met vlijt en vernuft de aarde bewerkt en haar aanzien veranderd. Met dezelfde vindingrijkheid

en toewijding moeten wij nu de door ons zelf gemaakte milieuproblemen de baas kunnen **135** worden.

Nederland heeft het voorrecht een vrij land te zijn. Die vrijheid te verzekeren is ons een prijs waard. In het Atlantisch bondgenootschap blijft ons land een passende bijdrage leveren aan het behoud van vrede en veiligheid in de wereld. Samen met de bondgenoten moeten de inspanningen, gericht op evenwichtige wapenbeheersing en ontwapening, worden voortgezet.

140 Leden van de Staten-Generaal,

In het jaar dat voor U ligt moeten ingrijpende beslissingen worden genomen en pijnlijke keuzen gemaakt om te bewerkstelligen dat Nederland zijn economische problemen te boven komt. Wij kunnen het tij keren, mits het besef van saamhorigheid sterker blijkt dan de gerichtheid op eigenbelang, mits onverschilligheid wijkt voor verantwoordelijkheidszin. Het

145 Nederlandse volk heeft eerder getoond op zijn best te zijn wanneer het echt moeilijk wordt. Dat zal het, vertrouwt de regering, opnieuw bewijzen.

Van U als volksvertegenwoordigers zal veel toewijding en werkkraft worden gevraagd. U mag erop vertrouwen dat velen U wijsheid toewensen en om zegen voor U bidden.

Hiermee verklaar ik de zitting der Staten-Generaal geopend.

Bijlage IV Troonredes Internetzeepbel met markeringen

Troonrede Beatrix, 18 september 2001

Leden van de Staten-Generaal,

De afschuwelijke aanslagen één week geleden in de Verenigde Staten hebben vele duizenden onschuldige mensen van het leven beroofd. Onze gedachten zijn bij de slachtoffers en hun nabestaanden, bij het gehele Amerikaanse volk, in diepe verbondenheid en solidariteit. Deze **5** aanslagen tegen de menselijkheid doen ons beseffen hoe kwetsbaar ons aller bestaan is. Zij sterken ons in de overtuiging dat iedere vorm van terrorisme met kracht moet worden bestreden. Nauwe internationale samenwerking is noodzakelijker dan ooit om de fundamentele waarden van vrijheid, democratie en rechtvaardigheid te verdedigen.

Ook de Europese samenwerking is op deze waarden gegrondvest. De euro, die op 1 januari **10** 2002 ons wettig betaalmiddel wordt, is het tastbare resultaat van de wil om Europa politiek, economisch en sociaal te versterken. Het bereiken van deze mijlpaal is een aansporing om de integratie verder te verbreden en te verdiepen.

Gesteund door gunstige economische omstandigheden is de afgelopen jaren in ons land veel tot stand gebracht. De werkgelegenheid is spectaculair gegroeid. Inkomens zijn over de hele **15** linie gestegen. Er is en wordt op ruime schaal geïnvesteerd in publieke voorzieningen en in versterking van onze economie. **Dankzij de inzet van zeer velen staat Nederland er nu in menig opzicht beter voor. Waakzaamheid is echter geboden, temeer nu de wereldeconomie een minder gunstige ontwikkeling doormaakt.**

Ondanks een tragere groei van ons nationaal inkomen zal volgend jaar in totaal 8 miljard **20** gulden, ofwel ruim 3,5 miljard euro, extra beschikbaar komen voor kwaliteitsverbetering in vooral de gezondheidszorg, het onderwijs en de veiligheid. Het werken in de publieke sector wordt aantrekkelijker gemaakt. Het begrotingsoverschot zal in 2002 naar verwachting 1 procent van het bruto binnenlands product bedragen. Zo wordt gestaag voortgegaan met het aflossen van de staatsschuld. Dat is essentieel om ook bij een toenemende vergrijzing van de **25** bevolking onze voorzieningen in stand te houden.

Bijzondere aandacht is nodig voor het beheersen van de inflatie en het verruimen van de arbeidsdeelname. De regering legt daartoe een pakket lastenverlichtende maatregelen aan u voor van in totaal 3 miljard gulden, ofwel bijna 1,4 miljard euro. Om de concurrentiepositie van ons land te versterken is een beheerste loonkostenontwikkeling vereist. Dit is een **30** verantwoordelijkheid van sociale partners en overheid samen. Wanneer wij hierin slagen, zullen wij beter in staat zijn onze ambities voor de toekomst te verwezenlijken.

Onze samenleving verandert snel. Dit doet een groot beroep op het aanpassingsvermogen van zowel burgers als overheid. Mondige burgers hebben steeds meer behoefte aan keuzevrijheid, kwaliteit en maatwerk. Om hieraan tegemoet te komen zijn financiële middelen alleen niet **35** voldoende. Het is evenzeer een kwestie van organisatie, waaraan ook burgers, bedrijven en instellingen belangrijke bijdragen kunnen leveren.

Voor een goede balans tussen vrijheid en verantwoordelijkheid is een overheid nodig die richting geeft en ruimte biedt, die resultaten verlangt en rekenschap aflegt; een overheid die normen stelt en handhaaft, daadkracht toont en daarmee gezag heeft.

40 Aan de kwaliteit en organisatie van de gezondheidszorg worden steeds hogere eisen gesteld, mede als gevolg van nieuwe medische mogelijkheden en demografische ontwikkelingen. Zorg op maat staat voorop. De regering heeft de afgelopen jaren stapsgewijs een vernieuwing van het zorgstelsel ingezet, die uitgaat van de vraag naar zorg en minder

regelgeving. In vervolg hierop heeft zij voorstellen gedaan voor een algemene **45** ziektekostenverzekering. Solidariteit, keuzevrijheid en flexibiliteit staan hierin centraal. In de gehandicaptenzorg en de thuiszorg begint het beleid gericht op verkorting van wachtlijsten vruchten af te werpen. In de zorgsector als geheel is echter nog steeds sprake van ernstige knelpunten. Voor het verder terugdringen van personeelstekorten en wachttijden worden ook volgend jaar aanzienlijke bedragen beschikbaar gesteld.

50 De voortgang van de medische wetenschap biedt vaak ongekende mogelijkheden, die tevens ethische dilemma's oproepen. Om dit soort vraagstukken fundamenteel te bestuderen wordt volgend jaar een centrum voor ethiek en gezondheidsbeleid opgericht.

Scholen en leraren krijgen meer ruimte en stimulansen om de kwaliteit, variëteit en toegankelijkheid van het onderwijs te verbeteren. Met aanvullende maatregelen zullen **55** onderwijsachterstanden bij jonge kinderen beter worden bestreden. De leerplichtige leeftijd wordt verlaagd naar vier jaar.

De huidige knelpunten op de arbeidsmarkt onderstrepen de noodzaak van omvangrijke investeringen in het beroepsonderwijs. De regering geeft hieraan samen met sociale partners invulling. Om de internationale aansluiting van ons hoger onderwijs te bevorderen wordt **60** komend jaar een begin gemaakt met de invoering van een bachelor-master-stelsel en wordt de borging van de kwaliteit versterkt.

De toegankelijkheid van ons cultureel erfgoed voor een groot en divers publiek vraagt om vernieuwingen in het museaal bestel. De regering heeft middelen vrijgemaakt voor een ingrijpende renovatie van het Rijksmuseum in Amsterdam.

65 Veiligheid is een algemeen belang bij uitstek. Na de vuurwerkram in Enschede heeft de nieuwjaarsbrand in Volendam onze samenleving opnieuw diep geraakt. Maatregelen zijn genomen om regels waar nodig aan te scherpen en beter te handhaven. Vrijblijvendheid mag niet worden getolereerd. Een ieder dient de eigen verantwoordelijkheid te beseffen en te nemen. Tekortkomingen bij de rampenbestrijding worden in nauwe samenwerking met alle **70** betrokkenen voortvarend aangepakt.

Criminaliteit vormt nog steeds een groot maatschappelijk probleem. Daders van strafbare feiten zullen sneller worden opgepakt en berecht. Hiertoe breidt de regering de capaciteit van politie en justitie verder uit. De behandeling van gedetineerden en hun begeleiding na terugkeer in de samenleving worden geïntensiveerd om recidive tegen te gaan. Dit geldt in het **75** bijzonder voor jeugdige plegers van geweldsdelicten. Om jongeren met problemen tijdig adequate hulp te kunnen bieden, zullen het preventief jeugdbeleid en de jeugdzorg worden verbeterd. De grote steden krijgen extra financiële ondersteuning om meer aandacht te kunnen geven aan de veiligheid in probleemwijken.

Welvaartsgroei en mobiliteit gaan hand in hand. Omvangrijke investeringen in bereikbaarheid **80** blijven noodzakelijk. De kwaliteit van de leefomgeving wordt hierbij nadrukkelijk in acht genomen. Binnenkort zal de regering een wetsvoorstel indienen tot invoering van een kilometerheffing in combinatie met een verlaging van de vaste lasten voor de automobilist. Aanvullende middelen worden ingezet om wegen en overwegen veiliger te maken. De veiligheid in en rondom het openbaar vervoer zal worden vergroot door het aanstellen van **85** toezichthouders en het aanbrengen van extra verlichting en camera's. Knelpunten bij het treinvervoer zullen gefaseerd worden weggenomen.

Voor de sociale en economische toekomst van ons land blijven de mainports Schiphol en Rotterdam van onmisbare betekenis. De regering neemt nog dit jaar een besluit over de Tweede Maasvlakte.

90 De veehouders in ons land maken een moeilijke periode door. De mond- en klauwzeercrisis heeft veel ondernemers en hun gezinnen zwaar getroffen. Onder moeilijke omstandigheden hebben zijzelf en de verschillende diensten gewerkt aan de bestrijding ervan. De komende jaren dient de landbouw een duurzamer karakter te krijgen, zowel in eigen land als in Europa. Het doel daarbij is een hogere kwaliteit en meer diversiteit. Bijzondere **95** inspanningen zullen worden verricht ten behoeve van het milieu, het welzijn van dieren en de voedselveiligheid. Zowel de landbouwsector zelf als de Nederlandse en Europese overheden hebben hierin een rol te vervullen. Ook de consument kan een bijdrage leveren aan noodzakelijke veranderingen.

De omslag naar een duurzame energiehuishouding en een verantwoord gebruik van fossiele **100** brandstoffen gaat gepaard met ingrijpende aanpassingsprocessen die veel van alle betrokkenen vragen. Milieuproblemen mogen niet worden afgewenteld op andere landen en volgende generaties. Spoedige inwerkingtreding van het internationale biodiversiteitsverdrag is gewenst.

Ten behoeve van de VN-conferentie over duurzame ontwikkeling bereidt de regering een **105** nationale strategie voor. Het akkoord dat deze zomer in Bonn is gesloten vormt een doorbraak voor het internationale klimaatbeleid. Goedkeuring van het Kyoto-protocol in 2002 is van vitaal belang om de uitstoot van broeikasgassen wereldwijd terug te dringen.

In ons land hechten wij steeds meer waarde aan de kwaliteit van de ruimte. Om de schaarse ruimte goed te benutten kiest de regering voor intensief en meervoudig gebruik en, waar **110** nodig, herinrichting van gebieden. De uitwerking van de nota ruimtelijke ordening zal u rond de jaarwisseling bereiken, evenals het ontwerp voor een nieuwe wet op de ruimtelijke ordening. Behoud en goed beheer van de natuur zijn van toenemend belang. Daarom krijgt de ecologische hoofdstructuur een extra impuls.

Een voldoende aanbod van woningen voor alle inkomensgroepen en soorten huishoudens is **115** noodzakelijk. Binnenkort zal de regering voorstellen doen om de productie van nieuwbouw op te voeren. In het komende jaar wordt u een wetsvoorstel aangeboden teneinde de betrokkenheid van burgers bij hun woonsituatie te vergroten.

Vrijwilligerswerk en mantelzorg zijn in onze samenleving van onschatbare waarde. Voor de ondersteuning van activiteiten op dit gebied stelt de regering aanvullende middelen ter **120** beschikking.

Sport en beweging dragen bij aan gezondheid en vermindering van ziekteverzuim.

Nog te vaak volgt op ziekte een langdurige uitschakeling uit het arbeidsproces. Zowel om sociale als om economische redenen dient het beroep op de WAO te worden verminderd. Er moeten meer kansen worden geschapen en benut om aan het werk te blijven of weer aan **125** het arbeidsproces deel te nemen, uitgaande van wat mensen wél kunnen. Na ontvangst van het advies van de Sociaal-Economische Raad over de aanbevelingen van de commissie-Donner zal de regering met spoed voorstellen tot wetwijziging voorbereiden.

Steeds meer vrouwen en mannen combineren arbeid met zorgtaken. De wet arbeid en zorg, die volgend jaar van kracht wordt, vergroot daartoe de mogelijkheid, onder meer door **130** invoering van betaald kortdurend zorgverlof en betaald adoptieverlof. De capaciteit van de kinderopvang wordt verder uitgebreid.

De sociaal-economische positie van etnische minderheden in ons land is de afgelopen jaren versterkt, al is er nog veel verbetering nodig. Nieuwe migranten worden intensief begeleid bij hun verplichte inburgering. Om het integratieproces te bevorderen van hen die al langer in **135** Nederland verblijven, maakt de overheid op ruime schaal inburgeringsprogramma's mogelijk. Deelname daaraan is essentieel om een plaats in onze samenleving te vervullen.

Initiatieven vanuit het bedrijfsleven om werk en inburgering te combineren blijken van grote waarde te zijn.

Eerder dit jaar is de nieuwe vreemdelingenwet in werking getreden. Door de vereenvoudiging **140** van procedures verkrijgen vreemdelingen eerder dan voorheen duidelijkheid over de vraag of zij tot ons land kunnen worden toegelaten. Alleenstaande minderjarige asielzoekers zullen sneller weten of hun verblijf in speciale opvang gericht wordt op integratie of op terugkeer. Vreemdelingen die hier niet mogen blijven, zullen ons land tijdig moeten verlaten.

Komend jaar zijn er verkiezingen voor de gemeenteraden en de Tweede Kamer. De regering **145** acht het van groot belang dat zo veel mogelijk kiezers van hun stemrecht gebruikmaken. Een vitale democratie is gebaat bij actieve participatie van burgers. Het raadgevend referendum biedt daartoe vanaf 1 januari nieuwe mogelijkheden. Betrokkenheid van de burger wordt verder bevorderd door modernisering van overheidscommunicatie en van toegang tot informatie. Daartoe zijn voorstellen tot nieuw beleid en aanpassing van de Grondwet in **150** voorbereiding.

De Nederlandse Antillen werken met hulp van het Internationaal Monetair Fonds aan een duurzaam herstel van de sociaal-economische situatie. Nederland draagt daaraan actief bij. Op Aruba vraagt een evenwichtige ontwikkeling van de overheidsfinanciën voortdurende aandacht.

155 Met voldoening kijken wij terug op het huwelijk van Prins Constantijn met Laurentien Brinkhorst eerder dit jaar. Het voorgenomen huwelijk van Prins Willem-Alexander en Máxima Zorreguieta op 2 februari 2002 vervult ons met vreugde. Samen bereiden zij zich intensief voor op hun toekomst.

Het is van groot belang dat Europese besluiten democratisch worden gecontroleerd en dat de **160** burger zich herkent en thuis voelt in Europa. De regering hecht zeer aan een spoedige goedkeuring van het Verdrag van Nice. Dat is essentieel voor de toetreding van Midden- en Oost-Europese landen tot de Europese Unie. De uitbreiding zal gunstig zijn voor de stabiliteit en de veiligheid van Europa en voor het welzijn van de burgers. Om de Europese Unie te ontwikkelen tot een van de meest concurrerende en dynamische regio's ter wereld is **165** voortzetting van de economische integratie vereist. Gezamenlijk werken wij aan doelstellingen die mensen werkelijk raken: vrede en veiligheid, werkgelegenheid en sociale rechtvaardigheid, voedselveiligheid, een gezonde leefomgeving en de strijd tegen criminaliteit en terrorisme. Op al deze terreinen kan en moet Europa een krachtige partner in de wereld zijn.

170 Toenemende globalisering brengt velen in de wereld meer welvaart. Tegelijkertijd missen nog steeds grote groepen mensen in vooral de armste landen, met name in Afrika, de aansluiting bij deze ontwikkeling. Voor een meer rechtvaardige verdeling van de welvaart is financiële hulp aan ontwikkelingslanden noodzakelijk maar niet voldoende. Samenhangende inspanningen zijn nodig op alle beleidsterreinen, in het bijzonder de armoedebestrijding, de **175** gezondheidszorg en de bevordering van de wereldhandel.

Internationale samenwerking staat onder druk. Hervorming en versterking van de Verenigde Naties, het Internationaal Monetair Fonds, de Wereldbank en de Wereldhandelsorganisatie moeten hierop het antwoord zijn. Alle landen behoren te investeren in internationale samenwerking en afspraken na te komen. Het bedrijfsleven kan hieraan bijdragen door **180** maatschappelijk verantwoord te ondernemen. De regering zal blijven opkomen voor mensen die onvoldoende kunnen delen in de kansen die globalisering biedt.

Meer dan 1500 Nederlandse militairen nemen thans deel aan internationale crisisbeheersingsoperaties, vaak onder moeilijke omstandigheden. Eerder dit jaar hebben onze

blauwhelmen een waardevolle bijdrage geleverd aan de bevordering van vrede en stabiliteit in **185** Ethiopië en Eritrea. Momenteel zet een Nederlandse compagnie zich samen met partners in voor handhaving van de vrede in een multi-etnisch Macedonië.

Er wordt verder gewerkt aan een vergroting van de paraatheid, flexibiliteit en snelle inzetbaarheid van de krijgsmacht. Nederland draagt bij aan de versterking van het vermogen tot crisisbeheersing binnen het gezamenlijke kader van de NAVO en de Europese Unie. Een **190** politiek krachtiger Europa met meer directe verantwoordelijkheid voor vrede en veiligheid zal beter kunnen bijdragen aan het voorkomen en oplossen van conflicten in de wereld.

Het schenden van mensenrechten mag niet onbestraft blijven. Het Joegoslavië-tribunaal en het internationaal strafhof, dat zich naar verwachting al komend jaar in Den Haag zal vestigen, **195** zijn van grote betekenis voor de internationale rechtsorde.

De regering is diep bezorgd over de voortdurende geweldspiraal in het Palestijns-Israëliëse conflict. Zonder intensieve betrokkenheid van de internationale gemeenschap zullen partijen niet tot elkaar komen. Tezamen met onze Europese partners en de Verenigde Staten zet Nederland zich in voor een hervatting van het vredesproces in het Midden-Oosten.

200 De samenwerking met Indonesië is gericht op stabiliteit en sociaal-economisch herstel. De regering draagt actief bij aan de inspanningen van de internationale gemeenschap bij de wederopbouw van de Molukken. Nederland verleent gaarne ondersteuning bij de verdere opbouw van de rechtsstaat en goed bestuur in de archipel.

De dramatische gebeurtenissen in de Verenigde Staten doordringen ons allen van de noodzaak **205** tot nauwe internationale samenwerking ter verdediging van onze fundamentele waarden van vrijheid, democratie en rechtvaardigheid.

Leden van de Staten-Generaal,

De sociale, economische en financiële fundamenten van ons land zijn de afgelopen jaren verstevigd. Zeer velen hebben daaraan bijgedragen. De weerbaarheid van veel mensen is **210** groter geworden. Investerings in de kwaliteit van onze samenleving leiden tot zichtbare resultaten. Er moet echter nog veel gebeuren.

In hoog tempo voltrekken zich nieuwe ontwikkelingen die om tijdige en adequate antwoorden vragen, ook in Europees en internationaal verband. Dit vergt een groot aanpassingsvermogen en krachtige inspanningen van burgers, overheid en bedrijfsleven, zeker nu de economische **215** vooruitzichten minder gunstig zijn. Voorop staat de noodzaak van verantwoord evenwicht: tussen economische dynamiek en sociale rechtvaardigheid, tussen individuele ontplooiing en wederzijdse verantwoordelijkheid.

Met de betrokkenheid en de bijdragen van allen kunnen wij met succes voortbouwen aan onze gezamenlijke toekomst. Regering en volksvertegenwoordiging hebben hierbij een bijzondere **220** opdracht.

Van harte spreek ik de wens uit dat u uw verantwoordelijke taken met toewijding en grote inzet zult vervullen, in het vertrouwen dat velen met mij u wijsheid toewensen en om zegen voor u bidden.

Troonrede Beatrix, 17 september 2002

Leden van de Staten-Generaal,

In de afgelopen jaren leken wij in de Nederlandse samenleving te kunnen vertrouwen op een aantal zekerheden: een voortgaande groei van de economie en veiligheid tegen aanvallen van buitenaf. Het zijn echter schijnzekerheden gebleken. De economische groei is vanaf het 5 midden van vorig jaar bijna tot stilstand gekomen; de werkloosheid loopt weer op. En na de aanslagen van 11 september vorig jaar is het besef doorgedrongen dat veiligheid en stabiliteit in ons land en in de westerse wereld toch niet vanzelfsprekend zijn. Tevens is duidelijk gebleken dat veel burgers een gevoel van onbehagen hebben over ontwikkelingen in onze samenleving: een toenemende onveiligheid die als bedreigend wordt ervaren, een grote 10 instroom en onvoldoende integratie van nieuwkomers, en achterblijvende kwaliteit onder meer in de zorg en in het onderwijs. Tegen deze achtergrond vonden de verkiezingen plaats en werd dit kabinet gevormd.

Er is in de afgelopen decennia in Nederland veel bereikt. De regering ziet zich nu voor de zware taak geplaatst om het goede daarvan te behouden, en de onvolkomenheden die er zijn 15 in alle duidelijkheid en met daadkracht aan te pakken. De teruglopende economische groei noopt tot een ingrijpend pakket maatregelen. Daarnaast wil de regering gehoor geven aan de indringende opdrachten die de kiezers haar hebben meegegeven: de veiligheid in ons land moet worden verhoogd, regels moeten worden nageleefd, integratie van minderheden moet worden versneld en de kwaliteit en organisatie van collectieve voorzieningen moeten 20 verbeteren.

De regering realiseert zich terdege dat de kansen voor ons land op ontplooiing en welvaart voor een belangrijk deel ontstaan door samenwerking met andere landen. In het bijzonder geldt dit voor de verbondenheid van Nederland met de Europese Unie. Nederland stond aan de wieg van de Europese eenwording. De Europese Unie staat nu voor een nieuw tijdperk met 25 de voorziene uitbreiding met nieuwe Lidstaten en de hervorming van het gemeenschappelijk landbouwbeleid. In de Conventie en vervolgens de Intergouvernementele Conferentie zijn belangrijke vraagstukken aan de orde over de opzet van de Unie.

De regering beseft dat deze ingrijpende veranderingen bij sommigen gemengde gevoelens oproepen. Het debat hierover zal zich daarom niet mogen beperken tot bestuurders en 30 instituties. Een nieuw elan in het Europees bewustzijn van burgers is gewenst. Nederland zal het voorzitterschap van de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa en van de Raad van Europa volgend jaar, en vervolgens van de Europese Unie benutten om burgers actief te informeren en hen bij dit debat te betrekken. De waarden waar de Europese Unie voor staat moeten helder zijn en in verdragen worden verankerd.

35 Het afgelopen jaar werden de vrede en veiligheid steeds vaker bedreigd door spanningen zowel binnen landen als tussen landen onderling. De regering wil alles doen wat in haar vermogen ligt om in internationaal verband bij te dragen aan het zoeken naar oplossingen. Bijzondere aandacht daarbij moet uitgaan naar de verontrustende ontwikkelingen in het Midden-Oosten.

40 Nederland hecht veel waarde aan de vitale relatie van Europa met de Verenigde Staten. De NAVO is daarin van essentiële betekenis. De Nederlandse defensieorganisatie levert daaraan naar vermogen een bijdrage. Onze militairen zetten zich in vredesoperaties op een prijzenswaardige wijze in. Gedenkend de slachtoffers die ruim een jaar geleden in de Verenigde Staten zijn gevallen bij de schokkende aanslagen gaat de strijd tegen het 45 internationale terrorisme onverminderd voort. Ook ons land neemt daarin zijn verantwoordelijkheid.

Nederland kent een grote traditie van internationale solidariteit. De zojuist gehouden bijeenkomst in Johannesburg over duurzame mondiale ontwikkeling onderstreept het belang van een integrale benadering van wereldwijde problemen. Voortbouwend op onze inzet voor **50** deze conferentie zullen wij u dit jaar voorstellen voorleggen voor een samenhangende aanpak ter bevordering van duurzame ontwikkeling onder andere op het gebied van water en energie, en armoedebestrijding, in het bijzonder in Afrika.

De band van het Koninkrijk schept verantwoordelijkheden voor ons eigen land, de Nederlandse Antillen en Aruba. Uit het oogpunt van evenwichtige verhoudingen hecht de **55** regering zeer aan het huidige staatkundige verband van de Nederlandse Antillen. Het Statuut dient de basis te bieden voor een hechtere integratie in Koninkrijksverband. Zolang de criminaliteit zo verontrustend hoog is, zal de regering in overleg met de Koninkrijkspartners haar financiële bijdrage aan de samenwerking met voorrang aanwenden voor versterking van de rechtshandhaving.

60 In reactie op de problemen in ons land wil de regering inhoud geven aan een nieuwe bestuurscultuur. Een cultuur waarin maatschappelijke problemen worden benoemd, afwegingen helder worden gemaakt, besluiten verantwoord en in het noodzakelijke tempo worden genomen, en wetten worden nageleefd. De regering wil het debat over gedeelde waarden entameren. De normen in de samenleving dienen te worden versterkt.

65 Burgers zijn de dragers van de maatschappij. Te vaak wordt naar de overheid gekeken om problemen en risico's in het dagelijks leven te voorkomen of weg te nemen. Maar tegelijkertijd wordt steeds minder geaccepteerd dat die overheid beperkingen oplegt aan mensen. Een nieuwe balans moet worden gezocht. De samenleving kan alleen functioneren als burgers zich willen afvragen wat zij voor elkaar kunnen doen, voordat zij de blik op de **70** overheid richten. Daarbij geldt ook dat mensen zich alleen kunnen ontplooiën als de overheid hun ruimte geeft om zelf verantwoordelijkheid te nemen en eigen keuzes te maken.

Uitgangspunten hierbij behoren te zijn: respect, verantwoordelijkheid en verantwoording. Dit betekent: respect voor elkaars levenssfeer, voor dragers van gezag en voor hen die zich inzetten voor de publieke zaak, maar ook van de overheid voor de burgers;

75 verantwoordelijkheid van burgers, maatschappelijke organisaties en bedrijven om een wezenlijke bijdrage te leveren aan de kwaliteit van de samenleving; verantwoording van overheid en instellingen over de wijze waarop zij hun taken vervullen en prestaties leveren.

Nederland kent een traditie die ruimte biedt aan de cultuur en de religie van mensen uit alle windstreken. Die waarde moet behouden blijven. De omvangrijke immigratie en de daaruit **80** voortvloeiende problemen hebben de samenleving evenwel onder druk gezet. De regering zal daarom de integratie van allochtonen verder bevorderen, hetgeen van nieuwe Nederlanders vereist dat zij onze taal spreken, zich inleven in de Nederlandse identiteit en cultuur, en de wetten van onze rechtsstaat naleven. Van de betrokkenen mag worden gevraagd dat zij de inburgeringscursussen succesvol afronden. De integratie is verder gebaat bij een

85 restrictiever toelatingsbeleid en bestrijding van illegaal verblijf. Mede daardoor zal ruimte worden geschapen om de reeds aanwezige nieuwe Nederlanders hun plaats in de maatschappij te laten vinden. Een goede integratie vergt een langdurige inzet en wederzijdse aanpassing.

De grote problemen waarvoor de regering zich gesteld ziet, zijn niet op te lossen zonder de samenwerking met de maatschappelijke organisaties en sociale partners die een bindend **90** element in de samenleving vormen. Daarom is het nodig dat zij zich bewust zijn van hun verantwoordelijkheden. Omwille van de kwaliteit van de samenleving zullen zij ook nu het algemeen belang nadrukkelijk in het oog moeten blijven houden.

Wanneer maatschappelijke organisaties en burgers hun verantwoordelijkheid willen nemen, moeten zij daartoe de ruimte krijgen. De regering zal daarom werk maken van het **95** terugdringen van regelgeving en bureaucratie. Zij wil voorwaarden scheppen om de essentiële gemeenschapsvoorzieningen beter te organiseren. De behoefte aan menselijke maat en de opvattingen van burgers moeten daarbij vooropstaan.

In het onderwijs staan lesgeven en de professionaliteit van de docent centraal. De regering wil de eigen verantwoordelijkheid van instellingen in onderwijs, cultuur en wetenschap vergroten. **100** Vermindering van administratieve lasten en beperking van onderwijsregelgeving worden daadkrachtig ter hand genomen. Volgend jaar zullen u voorstellen bereiken die scholen meer vrijheid geven bij de inrichting van de basisvorming en van het studiehuis en bij de besteding van de middelen voor klassenverkleining. De kwaliteit van het beroepsonderwijs zal worden bevorderd en de uitval van leerlingen zal worden bestreden, onder meer door de leerwegen **105** binnen het beroepsonderwijs beter op elkaar aan te laten sluiten.

Op financieel verantwoorde wijze wil de regering bewerkstelligen dat het recht op verzekerde zorg waargemaakt kan worden. Zij zal daartoe ziektekostenverzekeraars aanspreken op hun verantwoordelijkheid voor hun aandeel in de financiering en sturing van de gezondheidszorg. Tevens zullen zorgverleners meer ruimte krijgen voor ondernemerschap, nieuwe initiatieven **110** en experimenten. De behoeften van de patiënt zullen centraal staan en de wachttijden worden verkort. Volgend jaar zal de regering een voorstel indienen voor een nieuw ziektekostenstelsel, dat uitgaat van solidariteit tussen mensen met verschillende leeftijden, gezondheidsrisico's en draagkracht.

Met betrekking tot de groeiende groep ouderen wil de regering rekening houden met de **115** individuele wensen en behoeften op het terrein van welzijn, zorg, inkomen en wonen. Daartoe zal zij in 2003 een integrale visie uitbrengen.

Gelukkig groeien de meeste jongeren op zonder dat zich grote problemen voordoen. Ouders hebben daarvoor als opvoeder een eerste verantwoordelijkheid. Wanneer kinderen dreigen te ontsporen moet vroegtijdig ondersteuning worden geboden. De regering hecht groot belang **120** aan een geïntegreerd jeugdbeleid, dat inzet op preventie. Dit vergt een intensieve persoonsgerichte samenwerking tussen school, buurt en de betrokken instanties. Indien nodig zullen ook corrigerende en repressieve maatregelen worden genomen.

De menselijke maat bepaalt de wijze waarop Nederland wordt ingericht en hoe wij omgaan met het leefmilieu in de ruimste zin des woords. **Zowel een sterke stad als een vitaal platteland is noodzakelijk voor een duurzame ontwikkeling van ons land.** Boeren en tuinders krijgen daarin een nieuwe functie, waarbij natuur, recreatie en landbouw meer in samenhang worden benaderd. De regering zal daartoe het agrarisch natuurbeheer stimuleren. In het ruimtelijk beleid hebben medeoverheden een eigen plaats. De regering wil hun meer mogelijkheden geven voor eigen afwegingen. Dit najaar zullen u de hoofdlijnen van de **130** aanpassing van de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening worden voorgelegd. Daarin zal ook de opvang van de eigen bevolkingsgroei op het platteland aan de orde komen. Tevens zal aandacht worden gegeven aan het aantrekkelijk maken van het stedelijk woonmilieu voor verschillende inkomensgroepen en het doorbreken van de eenzijdige samenstelling van de bevolking van achterstandswijken. Medio 2003 zal u een voorstel worden gedaan voor **135** vereenvoudiging van regelgeving op het terrein van wonen, milieu en ruimtelijke ordening.

Goede bereikbaarheid is van belang voor economische groei, welvaart en welzijn, maar aan de groeiende mobiliteitsbehoefte kan niet ongebreideld tegemoetgekomen worden. Er wordt geïnvesteerd in het oplossen van knelpunten en het beter benutten van bestaande **140** infrastructuur om doorstroming te bevorderen. Er komen nieuwe stations bij Vinex-

locaties. Door prioriteit te geven aan goed en tijdig onderhoud van de railinfrastructuur wil de regering van haar kant bijdragen aan minder vertragingen voor treinreizigers.

Burgers voelen zich onveilig en zijn bezorgd over de toegenomen criminaliteit. Aantasting van de eigen levenssfeer door geweld en misdrijven is zo ingrijpend dat er een grote behoefte **145** is aan een strikte handhaving van de openbare orde en aan een strenge aanpak van criminaliteit.

De regering wil in 2003 de organisatie en bevoegdheden van politie en justitie versterken. Er komt een landelijke recherche. De bevoegdheden van de regering bij het beheer van de politieorganisatie worden versterkt. Met de beheerders van de regionale politiekorpsen en met **150** andere betrokken partners worden concrete afspraken gemaakt over het leveren van betere prestaties. Aan het eind van 2004 zal de regering bezien of de resultaten nopen tot verdergaande wijzigingen in de organisatie.

In aansluiting op de vele inspanningen van politie en justitie in de afgelopen jaren, en op de resultaten die daarbij zijn geboekt, zal voorrang worden gegeven aan de bestrijding van die **155** vormen van ordeverstoring en misdaad waarmee burgers vaak geconfronteerd worden. Het gaat hierbij onder meer om berovingen en bedreigingen op straat, vandalisme, inbraken en overlast door drugs. Dat vraagt een actieve aanwezigheid en zichtbaarheid van politieagenten, 24 uur per dag. De inzetbaarheid van de politie zal daaraan zo goed mogelijk worden aangepast. Dit vergt ook aanpassing van andere instanties zoals de rechterlijke macht **160** en de reclassering. Voor de sociale veiligheid in het openbaar vervoer zal komend jaar actie worden ondernomen om strenger toezicht en een gesloten toegangsregime op metro- en treinstations te bewerkstelligen. Ter vergroting van de opsporingsmogelijkheden van politie en justitie zal de regering volgend jaar een algemene, wettelijke identificatieplicht introduceren en de toepassing van DNA-technieken verruimen.

165 Ernstige gebeurtenissen in de afgelopen twee jaar hebben aangetoond dat aandacht voor andere vormen van veiligheid zoals brandweer, transportveiligheid en rampenbestrijding noodzakelijk is. Voor het handhaven van vergunningen en voor preventie en bestrijding zijn gemeenten en provincies de eerstverantwoordelijken. De regering bevordert een verdergaande regionale samenwerking van brandweer en ongevallendiensten. Er zal nog dit najaar een **170** wetsvoorstel worden ingediend om de voorbereiding en het oefenen, alsmede de kwaliteit van beheersplannen, te verbeteren. In de komende vier jaar zullen extra middelen beschikbaar worden gesteld voor de veiligheid bij opslag en vervoer van gevaarlijke stoffen. Ook de verbetering van de veiligheid van tunnels krijgt bijzondere aandacht.

De recente overstromingen in Europa maken eens te meer duidelijk dat een omslag in het **175** denken over waterbeheer nodig is. Naast dijkverhogingen zullen ook maatregelen nodig zijn voor het vasthouden, bergen en afvoeren van water. Voor de veiligheid van ons voedsel zal de regering zich inzetten via regelgeving en normstelling. Het is aan ondernemers om in dezen hun maatschappelijke verantwoordelijkheid waar te maken.

Het sociaal, economisch en financieel beleid is erop gericht de werkgelegenheid te vergroten, **180** de winstgevendheid te verhogen, de inflatie terug te dringen en de overheidsfinanciën te verbeteren, ook na 2006. De begroting voor het jaar 2003 is onderdeel van het meerjarig beleid, dat gericht is op aflossing van de staatsschuld in ongeveer 25 jaar. Dat is de meest betrouwbare weg om de gemeenschapsvoorzieningen voor onze vergrijzende bevolking in stand te houden. Belangrijke elementen zijn voorts de preventie van ziekteverzuim en de **185** aanpak van arbeidsongeschiktheid, een pensioenconvenant met de sociale partners, de combinatie van zorg en arbeid en een beter werkende arbeidsmarkt. Verder wordt ruimte gegeven om te ondernemen onder meer door de administratieve lasten fors te reduceren.

De beleidsvoornemens staan onder druk omdat de economische vooruitzichten aanzienlijk slechter zijn dan vorig jaar werd verwacht. Voor 2003 wordt een groei van het bruto **190** binnenlands product voorspeld van 1,5 procent, hetgeen bijna een halvering betekent ten opzichte van de eerdere verwachting. Dit groeipercentage ligt beduidend lager dan het gemiddelde in de Europese Unie en in de Verenigde Staten. De internationale conjunctuur is ingezakt. Hoge prijzen van aandelen en van huizen hebben tot een vertekening van de welvaart geleid. Ook hebben de overheid en veel burgers de laatste jaren onvoldoende maat **195** weten te houden; daarbij was de stijging van de loonkosten in Nederland aanzienlijk hoger dan in de ons omringende landen. Onze internationale concurrentiepositie is daardoor verzwakt. De werkloosheid loopt op met bijna achtduizend personen per maand. De houdbaarheid van de pensioenen loopt gevaar door een combinatie van te hoge loonontwikkeling, een daling van de financiële beurzen en de stijgende lasten van de **200** vergrijzing.

In het licht van deze ernstige economische situatie ziet de regering zich genoodzaakt maatregelen te nemen om het perspectief op tijdige aflossing van de staatsschuld te behouden. Beheersing van de loonkosten over langere tijd tot onder of op het niveau van de inflatie is noodzakelijk, zowel in de collectieve sector als in de marktsector. In deze moeilijke 205 omstandigheden zullen burgers er in koopkracht op achteruitgaan. De lasten zullen echter zo veel mogelijk evenwichtig worden verdeeld, waarbij de koopkracht van ouderen met alleen AOW bijzondere aandacht krijgt. Om werken financieel aantrekkelijker te maken wordt de arbeidskorting voor werkenden op 1 januari aanstaande verhoogd. Ondanks verdere bezuinigingen zal de regering de prioriteiten voor onderwijs, zorg en veiligheid handhaven. **210** Zij zal ook in haar eigen rol als werkgever matiging van loonkosten betrachten. Voor het verlichten van knelpunten op de arbeidsmarkt, met name in sectoren als zorg en onderwijs, stelt de regering extra middelen beschikbaar. Zij gaat ervan uit dat de noodzaak van een meerjarige matiging van loonkosten breed in de samenleving zal worden gesteund. Op het moment dat in de marktsector eveneens matiging van de loonkosten wordt verwezenlijkt, zal **215** ruimte worden gemaakt voor verlaging van werknemers- en werkgeverslasten.

Leden van de Staten-Generaal,

Met deze begroting wil de regering tegemoetkomen aan de onzekerheden, problemen en ambities in de maatschappij, in het besef dat niet alle oplossingen op korte termijn bereikbaar zijn. Zij doet deze voorstellen wetende dat alleen resultaten kunnen worden geboekt vanuit 220 een gemeenschappelijke inspanning in de samenleving. De regering wil samen met u haar doelstellingen realiseren en ziet daartoe uit naar vruchtbaar overleg.

Moge u vanuit uw persoonlijke overtuiging inspiratie en kracht vinden voor uw verantwoordelijke werk. Ik wens u daarbij Gods zegen toe.

Bijlage V Troonredes Kredietcrisis met markeringen

Troonrede Beatrix, 18 september 2007

Leden van de Staten-Generaal,

Ons land heeft veel dat hoop geeft en vertrouwen. De economische vooruitzichten zijn gunstig. Ondernemers en consumenten zijn optimistisch. Jongeren vinden snel een baan. Ook buiten de economie zijn er hoopvolle ontwikkelingen.

5 Steeds meer mensen willen zich inzetten voor elkaar en voor een betere leefomgeving. Juist nu zijn er goede mogelijkheden om maatregelen te nemen die ons land sterker maken. Het is nodig die mogelijkheden ten volle te benutten.

Ons land staat voor aanzienlijke opgaven.

We weten dat de gemiddelde leeftijd van onze bevolking stijgt. Bedrijven en publieke **10** sectoren als de zorg en het onderwijs krijgen te maken met een tekort aan menskracht. Dat stelt ons voor de vraag hoe in de toekomst ons welzijn en onze welvaart veilig te stellen.

Ook zal de groei van de economie op een duurzamer manier moeten worden gerealiseerd. Te veel mensen voelen zich onveilig.

Het voorkomen en bestrijden van terrorisme, criminaliteit en geweld blijven volop **15** aandacht vragen.

De Nederlandse samenleving verandert snel en de bevolking wordt meer pluriform. Mensen voelen zich soms onzeker en zoeken naar houvast en geborgenheid. Die gevoelens kunnen diep ingrijpen.

Daarom is extra inspanning nodig om de samenhang in ons land te vergroten en **20** verdraagzaamheid en onderling respect te versterken.

Veranderingen kunnen een bron van kracht zijn. In het verleden heeft vernieuwing ons vooruitgang gebracht. Juist ons vermogen tot veranderen en vernieuwen geeft ons de dynamiek die onmisbaar is om in te spelen op de uitdagingen van de toekomst. De regering levert met haar begroting voor 2008 daaraan een bijdrage. De begroting voor volgend jaar laat **25** een overschot zien. De regering verwacht dat dit ook in de jaren na 2008 het geval zal zijn. Zo sparen we voor de toekomst.

Om een schonere en zuinigere economie te bevorderen, verhoogt de regering de belastingen op consumptie en op activiteiten die onvriendelijk zijn voor het milieu. De opbrengsten wil de regering gebruiken om de lasten op arbeid te verlagen.

30 Dat helpt meer mensen aan het werk. Al deze maatregelen samen betekenen dat voor velen de koopkracht in 2008 niet zal stijgen. Zij die een lager inkomen hebben, worden zo veel mogelijk ontzien.

Van de hogere inkomens wordt een grotere bijdrage gevraagd.

De regering verwacht dat over het geheel van de komende jaren haar beleid de lasten voor **35** burgers en bedrijven niet zal doen stijgen en dat de koopkracht zal toenemen.

In de begroting voor 2008 worden extra uitgaven van bijna drie miljard euro voorzien. Deze intensiveringen zijn gebaseerd op het beleidsprogramma dat de regering voor de komende vier jaar heeft opgesteld.

Dit beleid steunt op zes pijlers waarvoor in het beleidsprogramma concrete doelstellingen, **40** programma's en projecten zijn aangegeven. Jaarlijks vult de regering de daarbij behorende maatregelen in, te beginnen met de begroting die zij vandaag indient.

De eerste pijler is een actieve internationale rol. Nederland wil een relevante en constructieve partner blijven in de wereld en in Europa. Daar waar Nederland zich inzet voor vredesoperaties, vervult onze krijgsmacht een verantwoordelijke taak. De regering zal nadere **45** voorstellen indienen over onze bijdrage aan de internationale missie in Afghanistan. Nederlandse militairen doen hun zware werk met moed en volharding. Wij allen delen het leed van hen die een dierbare in een missie hebben verloren.

Militaire middelen alleen zijn niet genoeg om mensen in conflictgebieden een betere toekomst te geven. Het beleid van de regering combineert militaire inzet met diplomatie en met **50** ontwikkelingssamenwerking. Op vele plaatsen in de wereld worden de rechten van de mens niet geëerbiedigd. Nederland zal zijn lidmaatschap van de Mensenrechtenraad van de Verenigde Naties benutten om de bescherming van deze rechten te bevorderen. Ons land blijft zich inzetten in de strijd tegen armoede.

Met burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties werkt de regering aan de **55** verwezenlijking van de Millenniumdoelstellingen.

Extra geld wordt uitgetrokken om het gebruik van duurzame energie in ontwikkelingslanden te bevorderen. De regering verwelkomt de wijzigingen van de Europese Verdragen die de Europese Raad enkele maanden geleden in Brussel is overeengekomen. Deze wijzigingen **60** maken de Europese Unie sterker, democratischer en transparanter.

Nationale parlementen krijgen een sterkere rol. Naar verwachting zullen dit jaar de gewijzigde verdragen door de lidstaten worden ondertekend, waarna de regering deze ter goedkeuring zal voorleggen aan beide Kamers der Staten-Generaal.

De tweede pijler van het beleid is een ondernemende en innovatieve economie.

65 De groei van onze economie is niet vanzelfsprekend.

Kennis, innovatie en ondernemerschap zijn de bouwstenen voor een ambitieuze toekomst. Het zijn ondernemers in kleine en grote bedrijven die werkgelegenheid en groei creëren. De regering maakt het starten en opbouwen van een bedrijf gemakkelijker door de administratieve lasten verder terug te dringen.

70 Beginnende en groeiende ondernemers kunnen een steun in de rug krijgen met kredieten. Ondernemers in de land- en tuinbouw die innovatiever gaan werken, kunnen rekenen op een garantiëvoorziening. De regering zal voorstellen doen om al deze regelingen toegankelijker te maken.

Innovatie is een belangrijke voorwaarde voor het behoud van onze welvaart. Daarom starten **75** in 2008 drie innovatieprogramma's op gebieden die een grote maatschappelijke betekenis hebben: energie, water en zorg.

Om Nederland aantrekkelijk te houden voor internationale bedrijven en voor grensverleggend onderzoek, maakt de regering het eenvoudiger voor talentvolle buitenlanders om in ons land te komen werken of studeren. Aan de universiteiten krijgen de beste wetenschappers voorrang **80** bij de verdeling van onderzoeksgeld.

Een ondernemend land heeft goede verbindingen nodig. In 2008 komen tien projecten gereed die het aantal files op de weg beogen te verminderen. De regering begint komend jaar met voorbereidingen om het gebruik van de auto meer te belasten en het bezit minder. Komend najaar presenteert zij een plan om het gebruik van openbaar vervoer verder te stimuleren. Er **85** komen nieuwe proeven met gratis openbaar vervoer.

Een duurzame leefomgeving is de derde pijler onder het beleid. De regering stelt als doel dat de Nederlandse energiehuishouding in 2020 tot de schoonste en zuinigste van Europa behoort. Om dat te bereiken biedt de regering u vandaag een programma aan met concrete

maatregelen. Centraal daarin staan onder meer: energiebesparing, de toepassing van **90** vernieuwende energietechnieken en de verdere ontwikkeling van wind- en zonne-energie.

Een duurzaam Nederland is ook: een Nederland met mooie natuur, een vitaal platteland en een bevolking die leeft met het water. De regering zal beperkingen stellen aan het bouwen in de open ruimte om daarmee het landschap te verbeteren. Zij bepaalt komend jaar met de provincies en gemeenten een nationale strategie waarmee Nederland het hoofd kan bieden aan **95** de stijging van de zeespiegel als gevolg van de verandering van het klimaat.

De vierde pijler onder het regeringsbeleid is sociale samenhang. Ieder mens telt mee en ieder mens is nodig. De regering heeft afspraken gemaakt met organisaties van werkgevers en van werknemers om in bedrijven tweehonderdduizend langdurig werklozen aan een baan te helpen.

100 In dat verband zal zij voorstellen doen om scholing, tijdelijke arbeid en de beëindiging van de arbeidsovereenkomst in onderlinge samenhang te regelen. Ook ondersteunt de regering de participatie met lagere lasten en met de invoering van de leer-werkplicht voor jongeren tot 27 jaar. Voor leerlingen in het voortgezet onderwijs wordt een maatschappelijke stage ingevoerd.

105 Mensen die zich inzetten voor anderen en actief willen zijn in hun omgeving, worden door de regering ondersteund met investeringen in organisaties van vrijwilligers en mantelzorgers. De regering wil de betaalbaarheid en de kwaliteit van de zorg voor iedereen zeker stellen. Daartoe dient de doelmatigheid te worden bevorderd. De regering stelt voor de no-claim in de zorgverzekering in 2008 af te schaffen. Hier komt een eigen risico voor in de **110** plaats. Verder zal de regering bijzondere aandacht geven aan de kwaliteit van de zorg, met name in verpleeg- en verzorgingstehuizen. Het basispakket van de zorgverzekering wordt volgend jaar uitgebreid.

Een gezonde levensstijl is van groot belang. Daarom zal de regering de sport en sportverenigingen een financiële impuls geven. Sociale samenhang krijgt in belangrijke mate **115** gestalte in gezin, school en buurt. Met gemeenten wil de regering de totstandkoming bevorderen van Centra voor Jeugd en Gezin. Deze zijn voor alle ouders met opvoedingsproblemen bereikbaar. Gezinnen met lagere inkomens en grotere gezinnen wil de regering meer steun bieden door naast de kindbijslag in 2008 een kindgebonden budget in te voeren dat inkomensafhankelijk zal zijn.

120 De school is de springplank naar succes in het leven. De komende jaren moet het onderwijs beter worden en het beroep van leraar aantrekkelijker. In overleg met de vakmensen in het onderwijs zullen maatregelen genomen worden om taal- en rekenlessen te verbeteren. De regering streeft naar afspraken met woningbouwcorporaties en gemeenten om extra te investeren in veertig wijken met veel problemen. Het doel is niet alleen een mooiere **125** wijk te maken, maar de mensen die er wonen betere kansen te geven om ook volop mee te doen in de samenleving.

De kwaliteit van de inburgering kan en moet omhoog. Bovendien is het nodig meer mensen te bereiken. Hiertoe heeft de regering bij u een Deltaplan Inburgering ingediend. Veiligheid en respect zijn de vijfde pijler van het beleid. Zij vormen een voorwaarde voor vertrouwen tussen **130** mensen.

De regering heeft met de regionale politiekorpsen afspraken gemaakt over het vergroten van veiligheid in de wijken en de bestrijding van jeugdcriminaliteit en geweld. Veel agressie komt voort uit alcoholmisbruik. De regering neemt maatregelen om overmatig drinken onder jongeren tegen te gaan. Ook komen er campussen voor jongeren die ontsporen als zij geen **135** stevige begeleiding krijgen.

Het bestrijden van criminaliteit via internet en van fraude krijgt in 2008 meer aandacht. De modernisering van het gevangeniswezen wordt vanaf volgend jaar stapsgewijs ingevoerd. Met een op de persoon gerichte benadering wil de regering verhinderen dat mensen keer op keer in de fout gaan.

140 De zesde pijler is een slagvaardige en dienstbare overheid die bondgenoot is van burgers. De regering werkt aan een vernieuwing van de rijksdienst. Het programma daarvoor zal zij u binnenkort aanbieden. Met gemeenten en provincies heeft de regering afspraken gemaakt over een goede taakverdeling bij de dienstverlening.

De tien grootste knelpunten die burgers ervaren, worden in 2008 het eerst aangepakt. Zo is **145** straks voor minder activiteiten een vergunning nodig en worden wachttijden teruggebracht, onder meer door een beter gebruik van internet.

Om een basis te leggen voor nieuwe verhoudingen tussen overheid, semi-publieke instellingen en burgers zal de regering een voorstel van wet indienen om de rechtsvorm 'maatschappelijke onderneming' in te voeren.

150 Kunst en cultuur worden voor een breed publiek bereikbaar. Het nieuwe programmafonds Cultuurparticipatie zal dit ondersteunen. Op deze zes pijlers is het beleid van de regering gebaseerd. Samen geven ze perspectief op groei, duurzaamheid, respect en solidariteit. Zo kunnen we in de toekomst blijven inspelen op veranderingen en kunnen we dat wat ons dierbaar is bewaren en versterken.

155 Binnen het Koninkrijk voltrekt zich eveneens een proces van verandering. De staatkundige verhoudingen worden herzien. De afgesproken wijzigingen worden volgend jaar neergelegd in voorstellen voor rijksregelgeving. Het is verheugend dat alle eilandgebieden van de Nederlandse Antillen zich bij dit proces hebben aangesloten. Hoe belangrijk het beleid van de overheid ook is, een samenleving wordt gevormd door burgers.

160 De regering wil met alle inwoners werken aan een Nederland waarin iedereen zich veilig, vertrouwd en met elkaar verbonden kan voelen. Onderling respect tussen mensen en eerbiediging van de Nederlandse rechtsorde zijn daarvoor noodzakelijke voorwaarden.

Onze Grondwet gaat uit van gelijkheid voor de wet van alle burgers, van vrijheid van godsdienst of levensovertuiging en van vrijheid van meningsuiting. Deze rechten vragen van **165** ons allemaal verantwoordelijkheid en verdraagzaamheid.

Onze kracht ligt in samen werken en samen leven.

Leden van de Staten-Generaal, U vertegenwoordigt de grote en rijke verscheidenheid die ons land kent. Op u rust een grote verantwoordelijkheid. De regering verheugt zich op een goede samenwerking. U mag zich in uw taak gesteund weten door het besef dat velen u wijsheid

170 toewensen en met mij om kracht en Gods zegen voor u bidden.

Troonrede Beatrix, 16 september 2008

Leden van de Staten-Generaal,

Nederland kan zelfbewust en met vertrouwen inspelen op de hoge eisen die momenteel aan ons worden gesteld. **Wereldwijd zijn er ontwikkelingen waarover mensen zich zorgen maken. Vrede en veiligheid staan op veel plaatsen onder druk. Duurzame economische groei is niet 5 vanzelfsprekend.** In eigen land vraagt de kwaliteit van de dagelijkse leefomgeving extra inzet. Ook zijn inspanningen nodig om onderling respect te versterken.

De regering wil met alle burgers samen bouwen aan een land dat vertrouwen heeft in zichzelf en de blik gericht houdt op de toekomst. **Centraal in de begrotingsvoorstellen voor 2009 staan**

een intensieve internationale samenwerking, optimale kansen voor duurzame economische 10 groei en een leefomgeving die mensen houvast en vertrouwen biedt.

Vrede en veiligheid vragen voortdurend aandacht. Wij leveren van oudsher bijdragen aan vredesmissies en ontwikkelingssamenwerking. Als internationaal georiënteerd land stelt Nederland zich verantwoordelijk en constructief op. Ook nu zet ons land zijn inspanningen op het gebied van internationale rechtsorde, mensenrechten, ontwikkelingssamenwerking en 15 crisisbeheersing onverminderd voort. Om de veiligheidstaken goed te kunnen uitvoeren wordt geïnvesteerd in materieel en personeel.

De aanwezigheid van Nederlandse militairen in Afghanistan en andere conflictgebieden bevestigt dat onze solidariteit de landsgrenzen overstijgt. Voor de zware taak die zij vaak met gevaar voor eigen leven vervullen, verdienen zij niet-aflatende waardering. Wij denken aan 20 hen die vielen en aan hun nabestaanden.

Fragiele staten hebben grote moeite de millenniumontwikkelingsdoelen te halen. Juist daarom investeert de regering extra in deze landen. Ook wil zij de vrijheid van meningsuiting, de mediadiversiteit en de vrijheid van godsdienst in de wereld bevorderen. Er worden daarom meer middelen toegevoegd aan het mensenrechtenfonds.

25 De Europese Unie heeft vrijheid en veiligheid gebracht in ons deel van de wereld. De regering zal zich blijvend inzetten voor een hechte Europese samenwerking. Het is verheugend dat u, Staten-Generaal, het Verdrag van Lissabon heeft goedgekeurd. De regering hoopt dat de lidstaten van de Unie in 2009 vervolg geven aan de ratificatie.

Samenwerking in Europees verband is eveneens cruciaal bij het realiseren van duurzame 30 economische groei. De begroting van de EU dient daar in toenemende mate op te worden gericht.

Duurzame economische groei spreekt niet vanzelf. De wereldeconomie kampt met tegenslagen. Overal neemt de vraag naar voedsel en energie toe en stijgen de prijzen. De crisis op de financiële markten vertraagt ook in ons land de groei.

35 Dankzij de inspanningen van de afgelopen jaren staat de Nederlandse economie er relatief goed voor. De werkloosheid is laag. Sinds het jaar 2000 is de koopkracht per huishouden gemiddeld met twaalf procent gestegen. Ons pensioenstelsel en andere sociale voorzieningen zijn solide. Alertheid blijft echter geboden.

De regering wil deze fundamenteën verder verstevigen door verbetering van de 40 concurrentiepositie, beperking van de inflatie en vergroting van de arbeidsparticipatie. De btw wordt daarom niet verhoogd. Dit maakt een verantwoorde loonkostenontwikkeling en verlaging van de werknemerspremies op arbeid mogelijk. Zo kunnen in 2009 de lasten voor burgers en bedrijven dalen.

Ook voor volgend jaar streeft de regering naar een overschot op de begroting. Dit biedt ruimte 45 om de kwaliteit van de zorg en de financiering van de AOW op lange termijn veilig te stellen. Voor een blijvend hoog niveau van collectieve voorzieningen is dit echter niet voldoende. Daarvoor is noodzakelijk dat meer mensen aan de slag gaan. Wie kan, moet meedoen.

Er zijn personeelstekorten in de zorg, in het onderwijs en in andere sectoren. Ook daarom is er 50 de regering veel aan gelegen de arbeidsparticipatie te verhogen. Kinderopvang blijft aantrekkelijk voor ouders die betaalde arbeid verrichten. Voor mensen met een uitkering wordt werken financieel aantrekkelijker gemaakt. Werkgevers krijgen een subsidie als ze langdurig werklozen in dienst nemen. Voor jongeren tot 27 jaar komt er in plaats van een bijstandsuitkering een passend leer- en werkaanbod. De regeling voor jongeren met een 55 beperking wordt aangepast, waardoor zij eerder naar werk worden begeleid. Werknemers

krijgen een bonus als ze na hun 62e jaar actief blijven op de arbeidsmarkt. Voor mensen met een deeltijd baan gaat het extra lonen om meer uren te werken. Hoogopgeleide buitenlandse werknemers kunnen makkelijker in ons land aan de slag.

Het bedrijfsleven en de financiële sector zijn essentieel voor een krachtige economie. De 60 regering maakt meer ruimte voor ondernemerschap. De belastingvrijstelling voor winst in het midden- en kleinbedrijf wordt verruimd. Het tarief in de onderste schijf van de vennootschapsbelasting gaat omlaag. Het schrappen van de eerstedagmelding is een van de maatregelen waardoor de administratieve lasten voor ondernemers verminderen. Het aanvragen van vergunningen wordt vereenvoudigd. Ook zal de regering gedurende vijf jaar 65 aan kansrijke bedrijven ondersteuning bieden bij hun verdere groei.

Economische ontwikkeling is niet mogelijk zonder een adequate infrastructuur. De regering wil de capaciteit van wegen en spoorlijnen vergroten. Bouwprojecten die daarop gericht zijn, moeten sneller worden uitgevoerd. De regering zal een voorstel voor een nieuwe Spoedwet wegverbreding bij de Kamer indienen. Ook zullen de lasten eerlijker over de weggebruikers 70 worden verdeeld. In de toekomst wordt het bezit van een auto minder belast en het gebruik juist meer. Volgend jaar zet de regering de eerste stap op weg naar dit systeem. De belasting bij aanschaf wordt verlaagd; de motorrijtuigenbelasting verhoogd. Hoe schoner de auto, des te goedkoper autobezitters uit zijn. Om reizen per trein aantrekkelijker te maken, komen er nieuwe stations bij en gaan er meer treinen rijden.

75 Nederland is nu goed beschermd tegen het water. Maar de verwachte stijging van de zeespiegel maakt een forse meerjarige inspanning noodzakelijk. **Wij willen dat ook onze achterkleinkinderen veilig in Nederland kunnen leven. De regering komt volgend jaar met een voorstel voor een Deltawet die het fundament hiervoor zal leggen. Versterking van de economische structuur dient hand in hand te gaan met de zorg voor natuur en milieu.** Onze 80 afhankelijkheid van fossiele brandstoffen moet aanzienlijk afnemen. Daarom bevordert de regering het gebruik van aardwarmte en van zonne- en windenergie. Eenvoudiger procedures zullen ook de aanleg van windmolenparken in de Noordzee versnellen. Er komt een subsidieregeling voor de aanschaf van warmtepompen en zonneboilers. Over drie jaar zal een half miljoen woningen energiezuiniger zijn gemaakt.

90 De Nederlandse land- en tuinbouw zijn zeer innovatief. Dit biedt kansen om deze sectoren duurzaam te ontwikkelen. De regering zal de glastuinbouw stimuleren om netto energieleverancier te worden. De visserij verdient een stabiele toekomst.

Aan hun dagelijkse leefomgeving ontnemen mensen houvast en vertrouwen. De begroting voor 2009 bevat samenhangende voorstellen die de kwaliteit van de leefomgeving verbeteren.

95 Burgers willen in een veilige en leefbare buurt wonen met goede scholen voor hun kinderen. Zij wensen ruimte voor ontspanning en sport, voor jong en oud. Zij verwachten menswaardige zorg en verzorging. Zij verlangen een overheid die betrouwbaar en duidelijk is. Samenwerking met burgers, gemeenten en woningbouwcorporaties is daarom nodig.

Respect, veiligheid en vertrouwen zijn kernwaarden in onze rechtsstaat. Tegen het schenden 100 van normen moet opgetreden worden. Om recidive te voorkomen is goed begeleide terugkeer in de samenleving essentieel.

Criminele verslaafden worden sneller met drang naar hulp begeleid. Agressief of intimiderend gedrag op straat is onacceptabel. Diegenen die ernstige overlast geven, zullen effectief worden aangepakt met een gebiedsverbod. Tegen mensen die agenten, ambulancepersoneel en 105 andere dienaren van de publieke zaak bedreigen, wordt stevig opgetreden.

Duidelijkheid over wat wel en wat niet toelaatbaar is, versterkt vertrouwen tussen burgers onderling en vertrouwen in de overheid. Toezichthouders in buurten en wijken en op straten

en pleinen vergroten het gevoel van veiligheid. In 2009 komen er 125 wijkagenten bij. Gemeenten krijgen de mogelijkheid bepaalde overtredingen direct te beboeten. Burgers **110** kunnen ook zelf bijdragen aan een veilige leefomgeving. De regering zet zich onverminderd in voor een grotere rol van vrijwilligers bij brandweer en politie. Het vergroten van zelfredzaamheid van burgers en bedrijven bij crises en rampen krijgt bijzondere aandacht.

Met de meeste jongeren in Nederland gaat het goed. Maar er zijn ook kinderen die in de knel zitten. De regering wil aan hen betere kansen geven. Daarnaast werken justitie, politie en **115** jeugdzorg nauw samen om ongewenst gedrag van jonge kinderen tijdig te corrigeren. Er komt ook hier meer aandacht voor preventie. Ouders worden aangesproken op het gedrag van hun kinderen. Om sneller passende hulp te verlenen, wordt de Verwijsindex Risicjongeren geïntroduceerd. Ook de oprichting van Centra voor Jeugd en Gezin en Veiligheidshuizen draagt hieraan bij.

120 Scholing en onderwijs verhogen de kansen van mensen. De regering werkt hard aan verbetering van het onderwijs. In het bijzonder wil zij de basisvaardigheden in taal en rekenen vergroten en het aantal zwakke scholen terugdringen. Ook de aanpak van schooluitval blijft een prioriteit. Voor vmbo-leerlingen die vooral ambachtelijke gaven hebben, komen er speciale vakscholen. Het onderwijs is zo goed als de leraar voor de klas. Om de positie van **125** leraren te versterken, krijgen zij meer scholingsmogelijkheden en een betere beloning. De regering wil een bloeiende kunst en cultuur stimuleren en alle jongeren vroeg daarmee in aanraking brengen. Kinderen tot 12 jaar krijgen in 2009 vrije toegang tot musea. Jongeren tot 18 jaar kunnen met een cultuurkaart kennismaken met de inspirerende rijkdom van ons land.

Goede gezondheid en sportbeoefening hangen nauw samen. De regering investeert daarom **130** extra in de mogelijkheden van sport voor de jeugd en voor mensen met een handicap. Om talentvolle sporters beter te ondersteunen, komen er Centra voor Topsport en Onderwijs. Het Olympisch Plan 2028 kan bij dit alles een bron van inspiratie zijn die zowel de breedtesport als het topsportklimaat versterkt. De levenskwaliteit van burgers wordt verhoogd door goede en toegankelijke zorg.

135 De regering wil de zorg zo organiseren dat mensen met een chronische aandoening deze dicht bij huis ontvangen. Patiënten krijgen meer inzicht in de kwaliteit die geboden wordt. Invoering van het elektronisch patiëntendossier vermindert het aantal medische fouten. Vrijere prijsvorming en innovatie zijn nodig om wachtlijsten in te korten en de zorg goed en betaalbaar te houden. De regering zet in 2009 verdere stappen in deze richting. Mensen die **140** vanwege ziekte of ouderdom ernstige beperkingen ondervinden, krijgen meer keuzevrijheid bij de langdurige hulp die zij nodig hebben. Noodzakelijke zorg kan ook thuis geboden worden, waardoor ouderen langer in hun vertrouwde omgeving kunnen blijven wonen.

Kracht ontleent ons land aan de democratische rechtsstaat die burgers bescherming en houvast **145** biedt. Gelijkwaardigheid, vrijheid, solidariteit, democratie en de principes van de rechtsstaat verdedigen wij in binnen- en buitenland. Samen dragen wij daar verantwoordelijkheid voor. De regering verleent steun aan de oprichting van een Huis van de Democratie en Rechtsstaat. Er komt een code voor 'goed besturen', waarin helder staat wat burgers van overheden kunnen verwachten. Verder zal een staatscommissie ingesteld worden **150** die onder meer zal bezien welke mogelijkheden er zijn om de Grondwet beter toegankelijk te maken. Er komt een Handvest verantwoordelijk burgerschap. Alle inwoners van ons land dienen doordrongen te blijven van de democratische waarden en verantwoordelijkheden die het fundament vormen van de Nederlandse samenleving.

Goede taalbeheersing is een basisvoorwaarde om in onze maatschappij te kunnen meedoen. **155** De regering vergroot de mogelijkheden voor het werven van taalcoaches. De inzet van

autochtone Nederlanders om migranten te helpen bij het leren van de Nederlandse taal is van onschatbare waarde.

In de verhoudingen binnen ons Koninkrijk staan democratische beginselen als die van rechtszekerheid, deugdelijkheid van bestuur en wederzijds respect ook voorop. De regering **160** hoopt in december met de lands- en eilandsbesturen een belangrijke stap te zetten naar de uitvoering van de afspraken over de staatkundige veranderingen van de Nederlandse Antillen. Bonaire, Sint-Eustatius en Saba gaan als openbaar lichaam deel uitmaken van Nederland. Deze statuswijziging is in voorbereiding.

Leden van de Staten-Generaal,

165 Met de maatregelen die de regering zich voorneemt voor 2009 wil zij het zelfbewustzijn van ons land vergroten en de fundamenteën van onze economie en onze samenleving versterken. De regering beseft dat zij dit niet alleen kan. Eenieder zal daaraan vanuit eigen verantwoordelijkheid een bijdrage moeten leveren. We hebben de inzet van allen — burgers, werkgevers, werknemers, overheden en onze Europese en internationale partners — nodig. **170** Alleen samen kunnen we werken aan een goede toekomst. Samen maken we Nederland sterker.

Op u, leden van de Staten-Generaal, rust hierbij een grote verantwoordelijkheid. De regering ziet uit naar een goede samenwerking. U mag zich in uw taak gesteund weten door het besef dat velen u wijsheid toewensen en met mij om kracht en Gods zegen voor u bidden.

Troonrede Beatrix, 15 september 2009

Leden van de Staten-Generaal,

De huidige tijd vraagt om vastberadenheid en bereidheid tot verandering. De wereldwijde financiële en economische crisis heeft ook Nederland hard geraakt. De snelheid waarmee de gebeurtenissen zich in het achter ons liggende jaar hebben voltrokken, was uitzonderlijk.

5 Mensen verliezen hun baan, het aantal faillissementen neemt snel toe, jarenlang opgebouwde vermogens slinken en de overheidsfinanciën vertonen onvermijdelijk grote tekorten. De gevolgen zullen nog lang gevoeld worden. Bovendien hebben ontsporingen in de financiële sector het vertrouwen in instituties en hun bestuurders aangetast. Door dit alles groeit bij velen de onzekerheid over de toekomst.

10 Het is de ambitie van de regering onzekerheden om te buigen naar herstel. De noodzakelijke veranderingen bieden perspectief op een economisch en sociaal krachtig Nederland. Wij hebben elkaar en ons land veel te bieden door in saamhorigheid vast te houden aan de traditie van vrijheid, verantwoordelijk burgerschap en een actieve Europese en internationale opstelling.

15 In het najaar van 2008 heeft de regering met kracht ingegrepen in de financiële sector teneinde spaartegoeden van burgers en financiering van bedrijven veilig te stellen en instorten van de economie te voorkomen.

Drie miljard euro wordt geïnvesteerd in nieuwbouw en onderhoud van scholen, ziekenhuizen, woningen en infrastructuur en in energiebesparing. Hiermee wil de regering de economie **20** stimuleren. Eveneens wordt drie miljard euro uitgetrokken voor arbeidsmarkt en bedrijfsleven en voor onderwijs en kennis. Bedrijven worden gesteund met ruimere

kredietfaciliteiten en met regelingen voor deeltijdwerkloosheid. Daardoor zullen meer werknemers hun baan behouden.

Tussen 2008 en 2011 wordt ongeveer acht miljard euro extra uitgegeven aan uitkeringen voor 25 werkloosheid en bijstand. De begroting voor 2010 besteedt bijzondere aandacht aan de bestrijding van de jeugdwerkloosheid.

Ook dient de regering vandaag een voorstel in voor een Crisis- en herstelwet, gericht op versnelling van procedures voor infrastructurele projecten. Dit biedt een basis voor meer dynamiek in de economie en daarmee voor meer werkgelegenheid.

30 In de jaren dat de Nederlandse economie krimpt, worden de overheidsuitgaven niet verlaagd. Al deze en andere maatregelen vangen de gevolgen van de recessie op korte termijn zo veel mogelijk op. Voor de jaren daarna bevat deze begroting voorstellen die de basis bieden voor herstel van de overheidsfinanciën.

De staatsschuld is fors gestegen en zal niet vanzelf weer verminderen. Het overschot van één 35 procent van het bruto binnenlands product op de begroting van vorig jaar is omgeslagen in een tekort van meer dan zes procent in 2010. De recessie leidt tot aanzienlijk lagere belastingafdrachten door burgers en bedrijven. Zelfs bij een gemiddelde economische groei van twee procent zal de staatsschuld blijven toenemen met ongeveer vijfendertig miljard euro per jaar.

40 Hoewel de economie volgend jaar weer voorzichtig lijkt te verbeteren, blijven de opgaven waar we voor staan aanzienlijk. Als de welvaart achteruitgaat en de staatsschuld stijgt, wordt het bovendien moeilijker om de kosten te dragen van een vergrijzende bevolking en van de noodzakelijke overgang naar een economie waarin voluit recht wordt gedaan aan de eisen die een goed klimaat- en milieubeleid ons stelt. Bij ongewijzigd beleid zullen ernstige en 45 onwenselijke gevolgen optreden voor de hoogte van belastingen en sociale premies, voor de werkgelegenheid en voor de betaalbaarheid van voorzieningen als zorg, onderwijs en pensioenen.

De regering acht het niet verantwoord deze rekeningen door te schuiven naar de jonge en toekomstige generaties. Jongeren dreigen nu geen werk te vinden, straks tijdens hun 50 werkzame leven ook de lasten van een vergrijzde bevolking te moeten dragen, en daarna niet meer te kunnen rekenen op goede collectieve voorzieningen. Dit mogen wij niet laten gebeuren! In dit licht heeft de regering al eerder haar voornemens ontvouwd om, rekening houdend met zware beroepen, de AOW-leeftijd te verhogen naar 67 jaar, de kosten van de zorg te beheersen en eigenaren van huizen met een waarde boven 1 miljoen euro zwaarder te 55 belasten.

Voor het eind van dit jaar zal een voorstel van een Wet tekortreductie Rijk en medeoverheden bij u worden ingediend, waarvan de regering hoopt dat deze op 1 januari 2011 in werking kan treden. De wet verplicht het saldo tussen uitgaven en inkomsten jaarlijks te verbeteren.

De regering zal het komende halfjaar fundamentele heroverwegingen voorbereiden op een 60 twintigtal brede terreinen in de collectieve sector. De Voorjaarsnota 2010 biedt de eerste gelegenheid om tot maatregelen te komen. Om bij te dragen aan het noodzakelijke herstel van de overheidsfinanciën zal onderzocht worden waar met twintig procent besparing maatschappelijke doelen kunnen worden gerealiseerd. Dit moet zicht geven op financieel verantwoorde mogelijkheden om publieke diensten voor burgers effectiever uit te voeren, 65 beleid beter af te stemmen op problemen in de samenleving en verantwoordelijkheden tussen overheden en burgers anders en beter vorm te geven. De heroverwegingen moeten er ook toe leiden dat onderwijs, kennis, innovatie en ondernemerschap doelgerichter worden ingezet om economische groei te bevorderen. Daarnaast zal duidelijk gemaakt worden hoe

belangrijke sectoren van het Nederlandse bedrijfsleven, zoals waterbeheer en energie, **70** landbouw en visserij, klimaat en milieu, daaraan kunnen bijdragen. De heroverwegingen hebben tot doel fundamentele keuzes te maken met het oog op een economisch en sociaal krachtig Nederland.

Het matigen van de loonontwikkeling draagt bij aan meer werkgelegenheid en aan een eerlijke verdeling van de lasten van de economische recessie tussen werkenden en niet-**75** werkenden, tussen de collectieve sector en de marktsector, tussen hogere en lagere inkomens en tussen jong en oud. De regering roept sociale partners op tot een verantwoorde loonontwikkeling. Indien dit niet gebeurt, zal de regering haar eigen verantwoordelijkheid nemen.

De economische recessie heeft ook morele tekortkomingen blootgelegd in het functioneren **80** van markt en maatschappij. De regering heeft gebreken in de financiële sector binnen en buiten Nederland benoemd en vertaald naar voorstellen voor striktere normering en beter toezicht. Bindende afspraken worden gemaakt over begrenzing van te hoge beloningen en bonussen.

In deze moeilijke tijd acht de regering het van belang te blijven werken aan een samenleving **85** waarin mensen zich met elkaar verbonden weten, in vrijheid elkaar respecteren en samen verantwoordelijkheid dragen. Goede opvoeding en goed onderwijs liggen ten grondslag aan verantwoordelijk burgerschap. De afgelopen twee jaar heeft de regering maatregelen genomen ter bevordering van sociale samenhang, veiligheid, stabiliteit en respect. Een vasthoudende aanpak over een reeks van jaren is nodig om tot resultaten te komen. Daarom zal de regering **90** bijzondere aandacht blijven schenken aan jeugd en jongeren, aan inburgering en aan kwetsbare wijken in grote steden.

Gebrek aan integratie van sommige groepen in de samenleving, onfatsoenlijk en respectloos handelen van velen in de openbare ruimte en crimineel gedrag van groepen jongeren blijken hardnekkig en veroorzaken veel maatschappelijk ongenoegen. De regering treedt daarom niet **95** alleen consequent op tegen plegers van delicten maar pakt ook oorzaken van problematisch gedrag aan. De samenwerking van justitie, politie, gemeenten, reclassering en jeugdzorg is daarvoor essentieel.

De regering zal de maatschappelijke weerbaarheid in ons land bevorderen door meer ruimte te geven aan burgers en organisaties en goed met hen samen te werken. Ook met **100** medeoverheden en de publieke sector is goede samenwerking geboden. Vertrouwen in maatschappelijke organisaties, democratie en rechtsstaat is daarbij van onmisbaar belang.

Een economisch en sociaal krachtig Nederland vereist samenwerking in Europa en een internationale oriëntatie. Nederland heeft veel te winnen bij een duurzame en open wereldeconomie. Ruim zestig procent van onze werkgelegenheid hangt daar rechtstreeks van **105** af. Nederland zet zich in voor vrije en eerlijke wereldhandel en beter toezicht op de internationale financiële sector. De recessie verzwaart de opgaven waar alle landen samen voor staan om armoede te bestrijden en klimaatverandering aan te pakken. Niettemin zal ons land zich blijven inspannen voor samenwerking met de armste landen en met landen met opkomende economieën, en ook voor drastische verlaging van de uitstoot van schadelijke **110** stoffen. De Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, de G20-bijeenkomst in Pittsburgh en de klimaatconferentie in Kopenhagen bieden hiertoe nog dit jaar gelegenheid.

Nederland heeft de wereld veel te bieden. Wij zetten ons in voor vrede en veiligheid. Ons land maakt zich sterk voor mensenrechten, vrijheid, democratie en rechtsorde. Deze waarden vinden in Europa hun oorsprong. Juist nu is en blijft Europese samenwerking essentieel. De

115 regering ziet uit naar de inwerkingtreding van het Verdrag van Lissabon. Bij vredes- en veiligheidsmissies zal ons land zijn internationale verantwoordelijkheid blijven nemen. De regering heeft grote waardering voor de militairen die deze zware taken uitvoeren, zoals in Afghanistan. Wij denken met respect aan degenen die hierbij het leven hebben gelaten of gewond zijn geraakt.

120 De regering zal zich ook in Koninkrijksverband blijven inzetten voor gezonde overheidsfinanciën en goede publieke voorzieningen. Nieuwe staatkundige verhoudingen binnen het Koninkrijk moeten daaraan bijdragen. In het belang van de burgers zullen alle betrokkenen zich moeten inspannen om het komend jaar de nieuwe regelingen tot stand te brengen.

125 Leden van de Staten-Generaal,

Ons land staat voor een uitzonderlijke, maar geenszins onmogelijke opgave. Met vastberadenheid en met de bereidheid tot verandering kunnen wij de kansen benutten voor een economisch en sociaal krachtig Nederland. De regering doet daartoe een beroep op alle Nederlanders en een ieder die in Nederland woont. Er rust een verantwoordelijkheid op **130** ons allen, jong en oud, burgers en bestuurders, werknemers en werkgevers. De regering spreekt de hoop uit dat iedereen zich daarvan bewust is en ernaar wil handelen. Op u, leden van de Staten-Generaal, rust de zware verantwoordelijkheid om, samen met de regering, initiatief te nemen. U mag zich daarin gesteund weten door het besef dat velen u wijsheid toewensen en met mij om kracht en Gods zegen voor u bidden.

Troonrede Beatrix, 21 september 2010

Leden van de Staten-Generaal,

Willen wij daadkrachtig het economisch herstel vorm kunnen geven, dan is stabiel bestuur gewenst. Intensief wordt sinds de Tweede Kamer-verkiezingen van 9 juni gewerkt aan de totstandkoming van een nieuw kabinet. Lopende de kabinetsformatie past het huidige kabinet **5** terughoudendheid bij het doen van beleidsvoorstellen voor het komende jaar.

Lange tijd en wereldwijd zullen de gevolgen van de financieel-economische crisis voelbaar blijven. Een ingrijpend pakket van ombuigingen is nu noodzakelijk om de positie van ons land ook op de lange termijn te verbeteren. Maatregelen voor de jaren na 2011 zullen vanzelfsprekend door een nieuw kabinet voorbereid moeten worden.

10 Voorwaarde voor een duurzame ontwikkeling en welvaart is een stabiel begrotingsbeleid. Aanvullende voorstellen om het jaarlijkse tekort op de begroting terug te dringen, zijn onvermijdelijk. Noodzakelijke middelen om de economie te stimuleren heeft de regering reeds ingezet. Niet langer kan dit beleid ongewijzigd worden gecontinueerd.

Als gevolg van de dalende belastinginkomsten en de stimuleringsmaatregelen is het **15** overheidstekort fors opgelopen. Staatsschuld en tekort stijgen tot een hoogte die op den duur niet houdbaar is.

Structurele financiële maatregelen zullen nú genomen moeten worden. Om de hoge overheidstekorten terug te dringen komt de regering met voorstellen die de financiële positie van de Rijksbegroting op termijn zullen verbeteren. Voldaan wordt tevens aan de **20** voorwaarden van het Europees Stabiliteits- en Groeipact, waaraan ons land gebonden is. De keuzes van de regering zijn daarbij vooral ingegeven door de wens en de noodzaak het uitgavenniveau te verlagen.

Hoewel in Nederland de werkloosheid minder hoog is opgelopen dan in de landen om ons heen, blijft de regering zich inzetten om deze terug te dringen. **In deze moeilijke tijden is het 25 belangrijk houvast te bieden aan alle inwoners van ons land, met een beleid dat gericht is op behoud van werkgelegenheid en versterking van de economie.**

Op termijn zal de arbeidsmarkt als gevolg van de vergrijzing gekenmerkt worden door een dalend arbeidsaanbod. Het blijft noodzakelijk maatregelen te treffen die de arbeidsparticipatie vergroten, de inzetbaarheid van werknemers verbeteren en de arbeidsmobiliteit bevorderen.

30 Nederland is voor zijn welvaart voor een groot deel afhankelijk van de levering van goederen en diensten aan het buitenland. Voor de komende jaren moet rekening worden gehouden met een sterk toenemende concurrentie op de exportmarkten. Vanwege ons relatief hoge loonkostenniveau zal ons land zich moeten blijven inspannen om de concurrentie te weerstaan door innovatieve producten en diensten van hoge kwaliteit te leveren. Een **35** verantwoorde loonontwikkeling is daarbij een belangrijke voorwaarde.

Een sterke en stabiele financiële sector is voor onze samenleving en ons internationaal opererende bedrijfsleven van bijzonder belang. Het is daarom essentieel dat het maatschappelijk vertrouwen in de sector wordt hersteld.

Internationaal zijn al stappen gezet ter verscherping van het toezicht. Zo worden voorstellen **40** voorbereid voor betere samenwerking tussen toezichthouders en versterking van de reservepositie van instellingen. De Nederlandse financiële sector heeft zélf verantwoordelijkheid getoond door het opstellen van de Code Banken. Wettelijke verankering hiervan vormt een basis om met behulp van strengere kapitaaleisen en dwingende beloningsprincipes de vertrouwensrelatie met de samenleving te herstellen. Voor het beheer **45** van financiële instellingen die door de Staat zijn overgenomen, wordt een aparte structuur opgezet.

Het Nederlandse pensioenstelsel is robuust in vergelijking met de stelsels van andere landen. Maar maatregelen zijn noodzakelijk omdat de stijgende levensverwachting de pensioenuitkeringen onder druk zet. Om volgende generaties na een werkzaam leven te **50** verzekeren van een goed pensioen, ligt een verhoging van de pensioengerechtigde leeftijd in de rede. Werkgevers en werknemers hebben reeds laten blijken gezamenlijk hieraan mee te willen werken.

Daarnaast heeft de economische crisis ernstige gevolgen voor de waarde van ons pensioenvermogen. De regering hecht eraan dat de bestaande regelgeving wordt nageleefd. 55 teneinde het vertrouwen op lange termijn te herstellen.

Voor de samenleving zijn niet louter financieel-economische ontwikkelingen doorslaggevend. Maatschappelijke ontwikkelingen hebben evenzeer hun doorwerking in de kwaliteit van onze maatschappij. Sociale samenhang werd in de Nederlandse samenleving vaak als vanzelfsprekend beschouwd. De afgelopen jaren zijn wij ons er echter van bewust geworden **60** dat dit niet zo is. In het verleden waren reeds voortdurend inspanningen nodig om tegenstellingen en verschillen van opvatting in de samenleving beheersbaar te houden. Deze noodzaak is in onze tijd niet minder geworden. Het bieden van tegenwicht is niet alleen een taak voor de regering, maar ook voor burgers en de vele maatschappelijke organisaties die ons land telt. Een harmonieuze samenleving is gebouwd op respect, verdraagzaamheid en **65** wellevendheid. Dat vergt geven en nemen, tolerantie maar ook aanpassing. Dit is de verantwoordelijkheid van ons allen.

Onze stijgende levensverwachting is een groot goed. Tegelijkertijd stelt zij de samenleving voor nieuwe uitdagingen. Zo zijn een adequaat onderwijssysteem, een hoogwaardige gezondheidszorg, een leefbare woonomgeving en een veilige samenleving voorzieningen die

70 de nodige financiële inspanningen vergen. Hierbij staan kwaliteit en toegankelijkheid centraal.

Kwaliteitsverbetering in het onderwijs is steeds een prioriteit van het regeringsbeleid geweest. Op die weg zullen nog veel stappen gezet moeten worden. Hierbij is, naast het verwerven van kennis, ook de aansluiting bij het bedrijfsleven en de arbeidsmarkt van belang. In zijn **75** afsluitend rapport heeft het Innovatieplatform voorstellen gedaan om Nederland op de lijst van kenniseconomieën te laten opklimmen van plaats tien tot in de top vijf. Bij de ambitie om ons land tot een echt kennisland te maken, horen goed onderwijs en onderzoek. In de vandaag ingediende begroting ontziet de regering het onderwijs. Daarnaast spreekt zij het bedrijfsleven aan op een hogere bijdrage voor ontwikkeling en onderzoek.

80 De gezondheidszorg is in ons land van goede kwaliteit. De toegankelijkheid hiervan is voor alle Nederlanders zeer ruim. Daar staat wél tegenover dat, mede door de groeiende vraag naar zorg, de kosten in de afgelopen jaren sterk zijn toegenomen. Dit wordt veroorzaakt door steeds grotere technologische verbeteringen en de stijgende levensverwachting. Maatregelen om de kosten in de hand te houden zullen worden genomen, teneinde de doelmatigheid in de **85** ziekenhuiszorg verder te vergroten.

Om de toegankelijkheid en het vertrouwen in de woningmarkt te herstellen dienen investeringen en doorstroming te worden bevorderd. De regering heeft maatregelen genomen om de woningbouw te stimuleren. Dit is nodig, want niet alleen de bevolking blijft groeien, maar ook het aantal huishoudens. Zeker in de Randstad is er nog steeds een grote behoefte aan **90** goede en betaalbare huisvesting. Daarnaast blijft aandacht geboden voor de specifieke problemen van krimpgebieden.

De regering zal de mobiliteit verbeteren door een versnelde aanpak van knelpunten in de infrastructuur. Een gerichte werkwijze zal moeten garanderen dat Nederland goed is beveiligd tegen het water. Daarnaast moet er, ook in perioden van droogte, voldoende zoet water **95** beschikbaar zijn.

Het veiligheidsbeleid is er al jaren op gericht om overlast en criminaliteit aan te pakken, maar ook om de kwaliteit van het leefklimaat in de wijken structureel te verbeteren. De wijkgerichte aanpak blijft een goed instrument om samen met gemeenten, burgers en woningcorporaties hieraan te werken. Het jeugdbeleid is gebaseerd op de ervaring dat **100** preventie loont. Alle kinderen moeten gelijke kansen krijgen om zich te kunnen ontwikkelen. Schooluitval moet effectief worden bestreden. Het actief beveiligen en beschermen van de samenleving en de burger tegen intimidatie, discriminatie en geweld blijft een hoge prioriteit van de regering.

Nederland is de op één na grootste exporteur van land- en tuinbouwproducten. Het **105** innovatieve en duurzame karakter van onze agrarische sector staat wereldwijd hoog aangeschreven. Ons land kan een belangrijke bijdrage leveren aan de mondiale voedselzekerheid door te blijven werken aan verbetering van de huidige technologieën. De overheid schept hierbij randvoorwaarden voor duurzame productiemethoden.

De financieel-economische crisis heeft nog eens duidelijk gemaakt hoe verweven Nederland **110** is met de wereld om ons heen. Het wekt vertrouwen dat Europa in een moeilijke tijd slagvaardig kan opereren. Niet alleen op financieel-economisch terrein toont Europa zijn toegevoegde waarde. Ook op het gebied van duurzaamheid worden belangrijke stappen gezet. Zo wordt het komende jaar in Europa besloten over de aanscherping van emissienormen voor autoverkeer.

115 In contacten met onze partners en internationale organisaties hebben de bestrijding van armoede in de wereld, de duurzaamheid van onze planeet, versterking van mensenrechten en

internationale vrede en veiligheid een centrale plaats. De inzet van Nederland tijdens de afgelopen G20 en Europese topconferenties is mede in dat licht te bezien.

Stabiliteit, vrede en goed bestuur worden gediend met samenwerking binnen internationale **120** organisaties zoals de Europese Unie, de NAVO en de Verenigde Naties. Een goed toegeruste veiligheids- en defensieorganisatie draagt daartoe bij. De eerste taak van onze krijgsmacht is de zorg voor de veiligheid van het eigen en het bondgenootschappelijk grondgebied. Daarenboven heeft Nederland ook de opdracht aanvaard bij te dragen aan internationale vredesmissies en crisisbeheersingsoperaties. Grote dank zijn wij verschuldigd **125** aan de mannen en vrouwen die zich in de afgelopen acht jaren in Afghanistan hebben ingezet, in het bijzonder in de provincie Uruzgan, om de bevolking te helpen bij het bouwen aan een betere toekomst. Ook hen die thans nog de verantwoordelijkheid dragen voor de veilige terugkeer van de laatste eenheden en materieel, willen wij in onze dank betrekken.

Intens medeleven gaat uit naar degenen die gewond zijn geraakt bij het uitoefenen van hun **130** taken. Diep respect zullen wij blijven voelen voor degenen die bij het vervullen van hun opdracht hun leven hebben gegeven. Zij - en hun nabestaanden — blijven in onze gedachten. Wij allen kunnen trots zijn op wat onder zeer moeilijke omstandigheden is verricht in Afghanistan.

Voorbereidingen zijn getroffen om de staatkundige vernieuwingen binnen het Koninkrijk hun **135** beslag te laten krijgen. De Nederlandse Antillen zullen als land binnen het Koninkrijk ophouden te bestaan. Curaçao en Sint-Maarten krijgen elk de status van land. De eilandgebieden Bonaire, Sint-Eustatius en Saba zullen als openbaar lichaam deel gaan uitmaken van het Nederlandse staatsbestel. Curaçao en Sint-Maarten kunnen blijven rekenen op steun van de regering op het terrein van rechtshandhaving en goed bestuur.

140 Leden van de Staten-Generaal,

In afwachting van het aantreden van een nieuw kabinet bereidt U zich voor op voorstellen die op veel beleidsterreinen bij U aanhangig worden gemaakt. Over de afhandeling daarvan zal in overleg met U moeten worden beslist. Vast staat dat veel aandacht en inspanning van U zal worden gevraagd bij de zwaarwegende beslissingen die nodig zijn om onze economische en **145** sociale problemen het hoofd te bieden. U mag zich daarin gesteund weten door het besef dat velen U wijsheid toewensen en met mij om kracht en Gods zegen voor U bidden.

Troonrede Beatrix, 20 september 2011

Leden van de Staten-Generaal,

Ons land maakt economisch moeilijke tijden door. In de afgelopen jaren zijn ondanks de crisis massale werkloosheid en sterke toename van het aantal faillissementen voorkomen. Onze economie en arbeidsmarkt hebben veerkracht laten zien. Daaruit mogen we vertrouwen putten **5** voor de toekomst. Maar vertrouwen alleen is niet genoeg.

De uitgangspositie van Nederland is positief, maar door het inzakken van de wereldhandel zal de economische groei volgend jaar lager zijn dan verwacht. De schulden crisis in Europa kan ook onze economie raken. Omdat Nederland zeer afhankelijk is van de handel met het buitenland, zijn wij extra kwetsbaar. Het is begrijpelijk dat de internationale ontwikkelingen **10** en de snelheid waarmee die zich voltrekken, dikwijls gevoelens van onzekerheid oproepen.

Vanuit de ambitie om de toekomstige welvaart zeker te stellen, staat de regering een aanpak voor ogen die gebaseerd is op twee met elkaar samenhangende keuzen: gezonde

overheidsfinanciën en versterking van het economisch groeivermogen. Die samenhang ligt ten grondslag aan alle voorstellen die dit parlementaire jaar ter behandeling worden aangeboden.

15 De ernstige schuldenproblematiek in sommige Europese landen toont aan dat grote en langdurige tekorten een bedreiging zijn voor de welvaart. Daarom zijn beheersing van de overheidsfinanciën en een lage staatsschuld noodzakelijk. Het jaar dat voor ons ligt, wordt dan ook een jaar van ingrijpende bezuinigingsmaatregelen, die alle Nederlanders raken. De regering is er echter evenzeer van doordrongen dat een solide begroting hand in hand moet gaan met 20 hervormingen die het groeivermogen van de Nederlandse economie versterken.

Vanuit deze visie wil de regering de problemen van vandaag aanpakken en de kansen voor morgen creëren. Dat doet zij in de vaste overtuiging dat de kracht van Nederland zit in de ruim 16 miljoen inwoners die ons land telt. Daarbij hoort een kleine en krachtige overheid, die burgers en bedrijven meer ruimte geeft. Om die reden komt de regering met voorstellen om **25** het aantal overheidsregels te verminderen en procedures te vereenvoudigen, en zo creativiteit en innovatie te stimuleren. Het terugdringen van bureaucratie biedt mensen in de publieke dienstverlening meer mogelijkheden hun vakmanschap te ontplooiën.

Een overheid die individuen in staat stelt zich te ontwikkelen, draagt bij aan maatschappelijke samenhang. De regering voert een immigratie- en integratiebeleid dat erop gericht is de **30** onderlinge betrokkenheid in de samenleving te versterken. Dat houdt in dat van migranten wordt verwacht dat zij in hun eigen levensonderhoud voorzien en dat zij zich rekenschap geven van de wetten van ons land en de waarden die ons binden.

De bezuinigingsoperatie van 18 miljard euro gaat aan niemand ongemerkt voorbij. Voor vrijwel iedereen daalt in het komend jaar de koopkracht. Tal van voorzieningen worden **35** versoerd. Het uitgangspunt van de regering is dat mensen niet gebaat zijn bij afhankelijkheid. Zij voert daarom een beleid dat financiële zelfstandigheid en maatschappelijke betrokkenheid stimuleert. De regering ontziet echter zo veel mogelijk degenen die bijvoorbeeld door ziekte of beperking écht niet in staat zijn in hun eigen onderhoud te voorzien.

40 Bij het invullen van de bezuinigingen kijkt de regering in de eerste plaats naar zichzelf en naar de andere overheden. Er zijn al minder ministeries en het aantal rijksambtenaren en overheidsgebouwen zal de komende jaren aanzienlijk dalen. In de provincies en gemeenten is eenzelfde trend zichtbaar. Daarnaast zijn voorstellen gedaan voor vermindering van het aantal bestuurders op alle niveaus. Waar dit mogelijk en nuttig is, draagt de regering taken over aan **45** gemeenten. Voorbeelden hiervan zijn de jeugdzorg en de regeling voor sociale werkplaatsen. Zo kan beter worden ingespeeld op individuele behoeften en wordt tegelijkertijd geld bespaard.

De kleine en krachtige overheid die de regering voor ogen staat, is van wezenlijk belang voor de versterking van het groeivermogen van Nederland. Bij een samenleving die mensen en **50** bedrijven stimuleert in beweging te komen en het beste uit zichzelf te halen, past immers niet een overheid die in de weg loopt, maar een overheid die de weg baant. Dit gebeurt bijvoorbeeld door ondernemerschap en wetenschap actief bij elkaar te brengen in tien topsectoren, die een uitstekende uitgangspositie hebben op de wereldmarkt. Dat geldt onder andere voor onze kennis op het terrein van water, energie en de hoogwaardige voedsel- en **55** landbouwsector. Daarmee kunnen we een bijdrage leveren aan de oplossing van complexe vraagstukken zoals klimaatverandering en grondstoffenschaarste, en tegelijkertijd onze economie versterken.

Een goed werkende interne Europese markt en een stabiele euro zijn essentieel voor de economische doelstellingen van het regeringsbeleid. Bovendien moeten mensen kunnen

60 vertrouwen op de waarde van hun spaargeld en pensioenen. Om die reden heeft de overheid de afgelopen jaren noodgedwongen fors geïnvesteerd in de stabiliteit van het Nederlandse bank- en verzekeringswezen. Nu vraagt de regering van deze sector een bijdrage in de vorm van een bankenbelasting vanaf 2012.

Het spreekt vanzelf dat toekomstige economische groei nauw verbonden is met ons

65 **vermogen om te blijven leren.** Goed onderwijs is fundamenteel voor de concurrentiekracht van ons land en geeft mensen de kans hun talenten te ontplooiën. De regering wil daarom de kwaliteit van het onderwijs verbeteren. In het primair en voortgezet onderwijs worden docenten en leerlingen gestimuleerd zich te blijven ontwikkelen en tot hogere prestaties te komen. Met dat doel worden de eisen aan de opleiding van docenten aangescherpt en worden **70** leerlingen getoetst op basis van landelijk geldende normen. Om goed functioneren extra te kunnen belonen, moeten de resultaten van scholen en docenten inzichtelijk zijn. Docenten dienen zich bovenal te kunnen richten op lesgeven in hun vakgebied. De regering doet hiervoor voorstellen.

Voor studenten in het hoger onderwijs gaat de eigen bijdrage omhoog. Met de opbrengst **75** daarvan wordt geïnvesteerd in kwalitatief betere en intensievere onderwijsprogramma's. De regering maakt afspraken met universiteiten en hogescholen over concentratie van opleidingen, het bevorderen van excellentie in onderzoek en een betere aansluiting op de arbeidsmarkt. Dit laatste is óók nodig in het middelbaar beroepsonderwijs, waar vakmanschap meer centraal moet staan.

80 Goed onderwijs is cruciaal voor de kracht van onze samenleving. De regering is zich ervan bewust dat hier voor de overheid een kerntaak ligt. Dat geldt eveneens voor voorzieningen als veiligheid, zorg en sociale zekerheid. Ook op deze terreinen zijn structuurversterkingen nodig.

Veiligheid is bij uitstek een maatschappelijke basisbehoefte. De vorming van een nationale politie is nodig om krachtiger op te kunnen treden tegen criminaliteit. De regering richt zich **85** daarbij in het bijzonder op misdrijven die zeer ingrijpend zijn voor het slachtoffer en de samenleving. Dat geldt onder andere voor kindermisbruik, overvallen op winkels en straatroof. Ook de georganiseerde misdaad wordt harder aangepakt, waarbij het accent ligt op de bestrijding van mensenhandel, drugscriminaliteit en witwassen. De positie van slachtoffers verbetert, onder meer door het mogelijk te maken dat in een vroeg stadium beslag kan worden **90** gelegd op eigendom van verdachten met het oog op schadevergoeding.

In het Nederlandse zorgstelsel staat solidariteit tussen oud en jong, tussen gezond en ziek, centraal. De regering wil dat dit zo blijft en geeft in deze kabinetsperiode ruim 15 miljard euro meer uit aan zorg, ondanks de enorme bezuinigingsopdracht waarvoor zij zich gesteld ziet.

Een dergelijke stijging van de uitgaven is op termijn echter onhoudbaar. Zonder maatregelen **95** worden premies onbetaalbaar en gaat in de toekomst een onverantwoord groot deel van de schaarse overheidsmiddelen naar de zorg. De regering vindt het noodzakelijk het zorgstelsel toekomstbestendiger te maken. Om die reden is met de ziekenhuizen, specialisten en zorgverzekeraars een akkoord gesloten over het betalen per geleverde behandeling en over een lagere groei van de zorguitgaven. Ook wordt het mogelijk gemaakt dat verzekeraars en **100** ziekenhuizen over een groter deel van het zorgaanbod vrij kunnen onderhandelen.

Op het terrein van de ouderenzorg investeert de regering in verdergaande kwaliteitsverbetering. Rechten van bewoners in zorginstellingen worden vastgelegd in een nieuwe beginselenwet. Hun wensen over de manier waarop zij hun leven waardig willen inrichten, worden in deze wet centraal gesteld.

105 Het beroep op het persoonsgebonden budget neemt een zodanig hoge vlucht dat de regering het onverantwoord acht deze regeling in de huidige vorm voort te zetten. Mensen met een indicatie voor verblijf in een zorginstelling behouden de mogelijkheid hun eigen zorg

te organiseren. Vanzelfsprekend blijft voor mensen zonder verblijfsindicatie zorg van goede kwaliteit beschikbaar.

110 Ook in de sociale zekerheid en de oudedagsvoorzieningen zijn maatregelen nodig om goede basisvoorzieningen te behouden. De regering wil een arbeidsmarktbeleid voeren waarbij het principe geldt van ‘werk boven uitkering’. Gelet op het feit dat mensen gemiddeld steeds langer leven, is het logisch dat wij allen langer gaan werken. De regering streeft ernaar in dit parlementaire jaar het wetsvoorstel voor de verhoging van de AOW-leeftijd met u te **115** bespreken. Daarnaast blijft het nodig met de sociale partners de samenhang tussen de AOW en de aanvullende pensioenen te bevorderen.

De regering geeft gemeenten meer mogelijkheden om mensen aan het werk te krijgen in een reguliere baan en budgetten voor re-integratie effectiever in te zetten. Daarom worden de huidige regelingen voor de Wajong, de sociale werkplaatsen en de Wet Werk en Bijstand **120** samengevoegd in één nieuwe regeling ‘Werken naar vermogen’. Voor jongeren die volledig en duurzaam arbeidsongeschikt zijn verklaard, verandert er niets. Dit geldt ook voor hen die met de zwaarste indicatie in een sociale werkplaats werken.

Om het maatschappelijk draagvlak onder ons sociale stelsel te behouden, gaat de regering mensen die frauderen met uitkeringen, strenger straffen. Ditzelfde geldt voor bedrijven die **125** zich niet houden aan regelgeving voor arbeidsomstandigheden.

De regering is zich zeer bewust van het open karakter van de Nederlandse economie. De toenemende internationale verwevenheid tussen mensen en landen en de verschuivingen in de mondiale verhoudingen vragen om een actieve opstelling in de wereld. De economische belangen van ons land zijn wereldwijd zeer groot. De regering wil daar in de volle breedte van **130** het buitenlands beleid een sterker accent op leggen. Dat doet zij bijvoorbeeld door economische diplomatie te stimuleren en in het kader van ontwikkelingssamenwerking meer oog te hebben voor de kansen van ons bedrijfsleven. Nederland blijft op het terrein van ontwikkelingssamenwerking aan zijn internationale verplichtingen voldoen. Een belangrijke doelstelling van het buitenlands beleid is het bevorderen van democratische **135** waarden en mensenrechten, en van stabiliteit en vrede in de wereld. De Nederlandse mannen en vrouwen die zich in Afghanistan en elders op de wereld daarvoor inzetten, verdienen onze grote steun en waardering.

Leden van de Staten-Generaal,

De huidige economische situatie vraagt om maatregelen. Het bezuinigingspakket dat de **140** regering u voorlegt, is dan ook omvangrijk. De voorstellen raken de koopkracht van alle Nederlanders. De groeiende economische en maatschappelijke onzekerheden stellen ons incasseringsvermogen op de proef.

Toch is er reden voor optimisme, want de uitgangspositie van ons land is en blijft relatief goed. De maatregelen die de regering presenteert, zijn erop gericht onze welvaart zeker te **145** stellen. De regering doet een appèl op iedereen hieraan een bijdrage te leveren. Een appèl om in deze moeilijke periode met elkaar te bouwen aan een sterkere samenleving en een sterkere economie, in de beste tradities van ons land. Hierbij weten wij ons nauw verbonden met de andere landen van het Koninkrijk en met de Caribische eilanden die sinds vorig jaar deel uitmaken van ons staatsbestel.

150 Op u, leden van de Staten-Generaal, rust bij dit alles een speciale verantwoordelijkheid. De regering ziet uit naar een intensieve en open gedachtenwisseling en wil graag samen met u werken aan breed gedragen oplossingen. U mag zich in uw zware taak gesteund weten door het besef dat velen u wijsheid toewensen en met mij om kracht en Gods zegen voor u bidden.

Troonrede Beatrix, 18 september 2012

Leden van de Staten-Generaal,

De begroting die de regering u vandaag aanbiedt, heeft betrekking op een bijzonder jubileumjaar in onze vaderlandse geschiedenis. In 2013 begint de nationale viering van 200 jaar Koninkrijk. Na een uiterst turbulente periode in ons land en overal elders in Europa, **5** werden in 1813 de grondslagen gelegd voor een nieuw staatsbestel. Prins Willem Frederik, de latere koning Willem I, gaf bij zijn aankomst in Scheveningen een proclamatie uit. Daarin sprak hij niet alleen over de herwonnen vrijheid, maar ook over het grote belang van herstel van handel en welvaart. De notabelen die hem kort daarna het landsbestuur aanboden, benadrukten de veerkracht die op dat moment werd gevraagd van de hele samenleving.

10 Twee eeuwen later, en in een heel andere maatschappelijke en staatkundige context, staat ons land opnieuw voor een opgave die om grote veerkracht vraagt. De financiële en economische crisis die de wereld sinds 2008 in haar greep houdt, raakt ook Nederland hard. Economisch herstel volgt niet vanzelf.

De opening van dit parlementaire jaar vindt plaats in een periode van kabinetsvorming. De **15** demissionaire status van het huidige kabinet noopt tot terughoudendheid bij het doen van nieuwe voorstellen. **Tegelijkertijd duldt de aanpak van de urgente problemen waar we in eigen land en in Europa voor staan geen uitstel.**

De groei van de economie blijft wereldwijd achter bij de verwachtingen. Mede door de schulden crisis in enkele landen binnen de eurozone is de economische crisis dieper en 20 hardnekkiger dan eerder voorzien. Nederland, met zijn open en internationaal georiënteerde economie, wordt door dit alles bijzonder getroffen. Grote en kleine bedrijven ondervinden hiervan de gevolgen. Hoewel de werkloosheid in ons land in vergelijking met het buitenland nog relatief laag is, stijgt deze ook hier. Het is extra zorgelijk wanneer jongeren na hun opleiding geen werk kunnen vinden.

25 Onder de huidige omstandigheden is het begrijpelijk dat mensen zich zorgen maken over hun baan, hun pensioen, de waardeontwikkeling van hun huis en de toekomst van hun kinderen. De regering beseft dat zij bij het gezond maken van de overheidsfinanciën en het veiligstellen van toekomstige welvaart belangrijke offers vraagt van alle Nederlanders. Ook als de economie en het consumentenvertrouwen weer aantrekken, is het realistisch te 30 veronderstellen dat groeicijfers in de toekomst lager zullen zijn dan we in het recente verleden gewend waren. Tegelijkertijd leven wij in een van de meest welvarende landen ter wereld, met een hoog niveau van voorzieningen. Het is goed ons dit bewust te zijn en van daaruit met kracht en vertrouwen samen te blijven werken aan herstel.

Het regeringsbeleid richt zich op houdbare overheidsfinanciën, maar ook op bevordering van **35** ondernemerschap, investeren in infrastructuur en versterking van veiligheid, onderwijs en innovatie. Er zijn op meerdere gebieden grote stelselwijzigingen tot stand gebracht, zoals de vorming van de nationale politie per 1 januari 2013. In het onderwijs worden maatregelen doorgevoerd die de kwaliteit versterken en het voor jongeren aantrekkelijker maken te kiezen voor een beroepsopleiding. In de zorg zijn belangrijke stappen gezet om te komen tot meer **40** kwaliteit en kostenbeheersing. De regering heeft daarover afspraken gemaakt met ziekenhuizen, instellingen voor geestelijke gezondheidszorg, medisch specialisten en huisartsen. In de bedrijfsvoering van de Rijksoverheid neemt de efficiency toe door betere samenwerking op terreinen als informatie- en communicatietechnologie, huisvesting en personeel.

45 Bij haar aantreden in 2010 presenteerde de regering u voorstellen voor bezuinigingen en hervormingen ter waarde van 18 miljard euro. Begin 2012 bleken forse aanvullende

maatregelen nodig om het begrotingstekort in 2013 beheersbaar te houden. **De regering is verheugd dat vijf partijen dit voorjaar overeenstemming wisten te bereiken over een begrotingsakkoord dat recht doet aan de ernst en omvang van de financieel-economische 50 problemen waar ons land voor staat.** Met dit akkoord maken de betrokken partijen het de regering mogelijk ook in 2013 een bijdrage te leveren aan financiële soliditeit en op groei gerichte hervormingen. Het tekort komt daarmee volgend jaar onder de norm van drie procent. Dat versterkt het vertrouwen van de financiële markten in ons land en houdt de rentelasten beheersbaar.

55 Vanaf 1 januari gaat de AOW-leeftijd geleidelijk omhoog, tot 67 jaar in 2023. Verhoging van het hoge btw-tarief per 1 oktober aanstaande en de nullijn voor de ambtenarensalarissen dragen direct bij aan een lager begrotingstekort. De bankenbelasting wordt verdubbeld en buitensporige bonussen worden zwaar belast. Door veranderingen in de WW en het ontslagrecht wordt de arbeidsmarkt flexibeler. Op de woningmarkt is de overdrachtsbelasting **60** inmiddels structureel verlaagd. De begroting die de regering u vandaag aanbiedt, bevat ook een voorstel gericht op het aflossen van hypotheekschulden.

In Europa zijn belangrijke stappen gezet om de stabiliteit in de muntunie te bevorderen en de euro voor de toekomst sterker te maken. De Europese Unie kan veel bijdragen aan de toekomstige groei van welvaart, welzijn en werkgelegenheid voor de inwoners van alle **65** lidstaten. **De Europese samenwerking, die ons land zoveel heeft gebracht, staat door de schuldencrisis onder druk.** Een goed functionerende interne markt en een sterke en stabiele munt zijn in economisch opzicht van cruciale betekenis voor alle lidstaten. Voor Nederland, dat een groot deel van zijn nationaal inkomen in Europa verdient, is dit essentieel. Daarom is de regering er veel aan gelegen de muntunie en de interne markt structureel te verbeteren.

70 Nederland heeft op deze gebieden voorstellen gedaan die navolging kregen. Samen met andere landen is een tweesporenbeleid tot stand gebracht van strenge begrotingsdiscipline en versterking van de Europese groeiagenda. Een eurocommissaris is nu speciaal met begrotingsdiscipline belast en er zullen sneller automatische sancties worden opgelegd aan landen die zich niet aan de afspraken houden. Het is belangrijk dat alle lidstaten hieraan **75** gebonden zijn. **Landen zullen elkaar de maat gaan nemen ten aanzien van binnenlandse hervormingen die nodig zijn voor economische groei.** Andere concrete resultaten liggen op het terrein van goedkoper mobiel dataverkeer en de komst van een snel en betaalbaar Europees systeem van octrooibeschermt. Dat laatste is van groot belang voor innoverende Nederlandse bedrijven.

80 De grote vraagstukken rond het terugdringen van de staatsschuld, de toekomst van de euro, en de betaalbaarheid van zorg, goed onderwijs en een rechtvaardig systeem van sociale voorzieningen zijn niet van vandaag op morgen opgelost. Weinigen in ons land betwisten de noodzaak van het gezond maken en vervolgens beheersbaar houden van de overheidsfinanciën. Velen delen het ideaal van maatschappelijke verbondenheid en willen **85** zich daarvoor inzetten. Naar de mening van de regering ligt hierin een belangrijke basis voor een gezamenlijke aanpak, die breed wordt gedragen. De betrokkenheid van vakbonden, werkgeversorganisaties en andere maatschappelijke partijen is hierbij onontbeerlijk. Dat geldt evenzeer voor provincies, gemeenten en waterschappen. Immers, ook van de medeoverheden wordt gevraagd de financiën te beheersen, terwijl hun rol en takenpakket in belang toenemen.

90 **In het Caribische deel van het Koninkrijk staan relatief kleine landen voor grote uitdagingen. De economische crisis laat zich ook daar voelen.** De nieuwe staatkundige structuren zijn nog jong. Transparantie en houdbare overheidsfinanciën zijn van groot belang voor de bevolking en het vertrouwen in het bestuur. Na de staatkundige vernieuwing van oktober 2010 wordt op de eilanden Bonaire, Sint Eustatius en Saba op diverse terreinen

95 geïnvesteerd in verbeteringen. Dat geldt onder andere voor de ziekenhuiszorg, de kwaliteit van schoolgebouwen en leerkrachten, en de rioolwaterzuivering.

Samenwerking met andere landen bepaalt sinds jaar en dag het Nederlandse buitenlands beleid. Het belang daarvan neemt in deze tijd van groeiende internationale verwevenheid op alle terreinen toe. **Economische diplomatie is nu meer dan ooit noodzakelijk om de crisis het 100 hoofd te bieden.** Voor versterking van mensenrechten, bestrijding van armoede, de aanpak van klimaatverandering en milieuproblematiek is gezamenlijk optreden eveneens geboden. In de internationale coalitie tegen piraterij speelt Nederland een vooraanstaande rol, mede ter bescherming van onze eigen koopvaardij.

Op het terrein van ontwikkelingssamenwerking kiest de regering voor een beleid waarbij 105 versterking van de economische structuur en zelfredzaamheid in elkaars verlengde liggen. Daarom is de aanpak geconcentreerd op samenwerking met een kleiner aantal partnerlanden en gericht op terreinen waar ons land veel kennis en ervaring kan inbrengen. Hieronder vallen waterbeheer, landbouw en versterking van de rechtsorde. Op deze manier worden meer concrete resultaten bereikt voor alle betrokken partijen.

110 Op het gebied van vrede en veiligheid blijft het dringend vereist dat de internationale gemeenschap zich teweerstelt tegen onrecht en onveiligheid. De dramatische gebeurtenissen in Syrië onderstrepen dit eens te meer. In Afghanistan en op andere plaatsen in de wereld zetten meer dan duizend Nederlandse mannen en vrouwen zich elke dag opnieuw in voor rechtszekerheid en een menswaardig bestaan. Zij verdienen ons diepe respect.

115 Leden van de Staten-Generaal,

Nederland is in sociaal en economisch opzicht een sterk land, gebouwd op een lange traditie van internationaal ondernemerschap, hard werken en solidariteit tussen bevolkingsgroepen en generaties. Op beslissende momenten in onze geschiedenis heeft Nederland de veerkracht getoond waarover al bij het ontstaan van het Koninkrijk in 1813 werd gesproken. Generaties **120** vóór ons hebben bewezen onder moeilijke omstandigheden in goed overleg verschillen te kunnen overbruggen ten dienste van een verstandig sociaal-economisch beleid. Uit die voorbeelden mogen we vertrouwen putten voor de toekomst.

De begroting voor 2013 die de regering u vandaag aanbiedt, is gebaseerd op de overtuiging dat financiële soliditeit en economische groei onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden. Beide 125 zijn nodig voor een goed voorzieningenniveau ten behoeve van toekomstige generaties.

Daarover zal de regering graag open en constructief van gedachten blijven wisselen met u, leden van de Staten-Generaal. U mag zich in uw zware taak gesteund weten door het besef dat velen u wijsheid toewensen en met mij om kracht en Gods zegen voor u bidden.

Troonrede Willem-Alexander, 17 september 2013

Leden van de Staten-Generaal,

Nu ik mij vandaag voor het eerst op Prinsjesdag tot u mag richten, hecht ik eraan te zeggen dat u in uw Verenigde Vergadering van 30 april de aanzet heeft gegeven tot een hartverwarmende start van mijn koningschap. Het is een dag waaraan ik met grote **5** dankbaarheid terugdenk. Die dankbaarheid betreft in de eerste plaats mijn moeder. Zij heeft zich 33 jaar lang met groot plichtsbesef, warmte en diep gevoelde betrokkenheid ingezet voor het Koninkrijk en al zijn inwoners, in goede en in slechte tijden. Zij blijft voor mij een belangrijke inspiratiebron. De gevoelens van verbondenheid die mijn familie en ik hebben

ervaren na het overlijden van mijn broer Friso, waren ons tot grote steun. Wij zijn daarvoor **10** zeer dankbaar.

Op de dag van de inhuldiging heeft Nederland zich aan de wereld laten zien als een goed georganiseerd land, rijk aan talent. Het was ook een dag van tastbare eenheid en verbondenheid, tussen generaties en bevolkingsgroepen en tussen de verschillende delen van het Koninkrijk. Er is in onze samenleving veel dat een gezond vertrouwen in eigen kunnen **15** rechtvaardigt. Het doet goed om dit, vlak voor de start van de viering van tweehonderd jaar Koninkrijk, te kunnen constateren.

Leden van de Staten-Generaal,

Sinds vijf jaar kampt Nederland met de economische crisis. De gevolgen worden steeds voelbaarder. De werkloosheid stijgt, het aantal faillissementen loopt op, huizen worden **20** minder waard, pensioenen staan onder druk en de koopkracht blijft achter.

Er zijn voorzichtige signalen dat het einde van de mondiale crisis in zicht is. Daarmee ontstaat ook voor ons land perspectief op herstel. Dat neemt niet weg dat de Nederlandse economie kampt met een aantal specifieke problemen van structurele aard, waaronder de schuldenlast van de overheid en huishoudens en de vermogenspositie van banken.

25 De regering wil het groeivermogen van de Nederlandse economie versterken. Dit legt de basis voor het creëren van banen en herstel van vertrouwen bij mensen en bedrijven. De noodzakelijke hervormingen kosten tijd en vragen om doorzettingsvermogen.

Door maatschappelijke ontwikkelingen zoals vergrijzing en internationalisering voldoen onze arbeidsmarkt en ons stelsel van publieke voorzieningen niet meer volledig aan de eisen van **30** deze tijd. De financiële en economische crisis heeft dit eens te meer duidelijk gemaakt. De regering zet niet alleen in op toekomstige betaalbaarheid van voorzieningen, maar ook op solidariteit tussen generaties en evenwicht tussen verschillende inkomensgroepen. De onderlinge betrokkenheid is in ons land van oudsher sterk. Om ervoor te zorgen dat dit zo blijft, moeten we onder ogen zien dat publieke regelingen en voorzieningen aangepast moeten **35** worden.

Het is onmiskenbaar dat mensen in onze huidige netwerk- en informatiesamenleving mondiger en zelfstandiger zijn dan vroeger. Gecombineerd met de noodzaak om het tekort van de overheid terug te dringen, leidt dit ertoe dat de klassieke verzorgingsstaat langzaam maar zeker verandert in een participatiesamenleving. Van iedereen die dat kan, wordt **40** gevraagd verantwoordelijkheid te nemen voor zijn of haar eigen leven en omgeving.

Wanneer mensen zelf vorm geven aan hun toekomst, voegen zij niet alleen waarde toe aan hun eigen leven, maar ook aan de samenleving als geheel. Zo blijven Nederlanders samen bouwen aan een sterk land van zelfbewuste mensen. Een land met een compacte en krachtige overheid, die ruimte geeft en kansen biedt waar het kan en beschermt als dat nodig is, zodat **45** niemand tussen wal en schip raakt. Elke Nederlander moet de kans krijgen om de veranderingen die ons wachten, in zijn eigen leven in te passen.

De relatie tussen parlement en regering staat het komende jaar in het teken van veel wetgeving. Op basis van het regeerakkoord en de uitwerking daarvan in afspraken met sociale partners en andere maatschappelijke partijen, zal de regering voorstellen bij u indienen.

50 Cruciaal is en blijft ‘een prudent niveau van overheidsschuld’, zoals het Centraal Planbureau dat eerder dit jaar noemde. Momenteel betalen alle Nederlanders samen - zelfs bij de huidige lage rentestand - 11 miljard euro per jaar aan rente over de overheidsschuld. Als de schuld groeit en de rente stijgt, gaat die rentelast steeds zwaarder drukken op economische groei, op betaalbaarheid van voorzieningen en op de inkomens van mensen.

55 Zonder ingrijpen blijft het overheidstekort te hoog. De regering legt u daarom extra maatregelen voor van in totaal 6 miljard euro. In 2014 zal de regering voor het laatst geen loonbijstelling uitkeren. In de gezondheidszorg zijn afspraken gemaakt om een groter deel van de zorg via de huisarts te verstrekken en strikter te zijn met het geven van verzekerde zorg. De regering zal een voorstel doen om verschillende toeslagen en regelingen te bundelen in één **60** huishoudentoeslag, die lager wordt naarmate het gezinsinkomen stijgt.

Daarnaast introduceert de regering maatregelen die de economie en de werkgelegenheid op korte termijn stimuleren. Zo krijgen mensen de gelegenheid ontslagvergoedingen die in een aparte bv zijn ondergebracht, versneld te laten uitbetalen tegen een voordelig belastingtarief. De vrijstelling van de schenkingsbelasting wordt verruimd, waardoor jongere generaties **65** makkelijker kunnen investeren in de eigen woning. Om de toegang tot kredieten te vergroten, maakt de regering in 2013 125 miljoen euro vrij. Daarmee kan het midden- en kleinbedrijf investeren in nieuwe activiteiten. Ondernemers hebben daarnaast de mogelijkheid om investeringen versneld fiscaal af te schrijven. De regering zal - samen met pensioenfondsen, verzekeraars en banken - een Nederlandse investeringsinstelling oprichten. **70** Het doel van deze instelling is grote beleggers te koppelen aan geschikte investeringsprojecten op terreinen als zorg, energie, schoolgebouwen en infrastructuur, om zo de economie te stimuleren.

Om zoveel mogelijk mensen aan het werk te houden en te krijgen, stelt de regering 600 miljoen euro beschikbaar. Zoals afgesproken in het Sociaal Akkoord, komen werkgevers en **75** werknemers hiervoor met sectorplannen. Die zijn gericht op meer banen en stageplaatsen voor jongeren, behoud van vakkrachten en betere begeleiding van werk naar werk. Voor het bestrijden van de jeugdwerkloosheid werkt de regering samen met gemeenten, sociale partners en onderwijsinstellingen om jongeren aan de slag te krijgen en hun kansen op de arbeidsmarkt te vergroten. Het Onderwijsakkoord beoogt 3000 extra banen te creëren om **80** jonge leraren aan het werk te helpen of te houden. Het Techniepact zorgt voor een betere aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt en bestrijdt het tekort aan technisch geschoolde vakmensen. **Het Energieakkoord stimuleert duurzame economische groei en creëert 15.000 extra banen.** De Omgevingswet vereenvoudigt en versnelt ruimtelijke procedures, zonder afbreuk te doen aan de kwaliteit van de leefomgeving.

85 Voor de lange termijn werkt de regering aan hervormingen die het groeivermogen van de Nederlandse economie versterken en onze publieke voorzieningen aanpassen aan de eisen van deze tijd.

De omslag naar een participatiesamenleving is in het bijzonder zichtbaar in de sociale zekerheid en in de langdurige zorg. De klassieke verzorgingsstaat uit de tweede helft van de **90** twintigste eeuw heeft juist op deze terreinen regelingen voortgebracht die in hun huidige vorm onhoudbaar zijn en ook niet meer aansluiten bij de verwachtingen van mensen. In deze tijd willen mensen hun eigen keuzes maken, hun eigen leven inrichten en voor elkaar kunnen zorgen. Het past in die ontwikkeling zorg en sociale voorzieningen dicht bij mensen en in

samenhang te organiseren. Om dit te bereiken, decentraliseert de regering overheidstaken op **95** drie gebieden.

Ten eerste heeft de regering u onlangs een voorstel gedaan voor een nieuw stelsel van jeugdzorg met ingang van 2015. Kinderen moeten veilig opgroeien en hun talenten kunnen ontwikkelen, om later naar vermogen te participeren in de samenleving. Het nieuwe stelsel brengt de jeugdzorg via de gemeenten dicht bij het kind. Juist gemeenten zijn in staat om op **100** basis van de specifieke situatie van het kind dat hulp nodig heeft, maatwerk te leveren in samenspraak met andere domeinen, zoals wonen, onderwijs, veiligheid en sport.

Ten tweede komt de regering in het komende parlementaire jaar met een voorstel om de langdurige zorg grondig te hervormen. Dat is nodig omdat de uitgaven daarvoor explosief blijven stijgen. Die bedragen nu al 2200 euro per Nederlander per jaar. Lichtere vormen van **105** langdurige zorg worden straks uitgevoerd door gemeenten, die beter kunnen beoordelen of een traplift of taxivergoeding noodzakelijk is. Vergoeding van huishoudelijke hulp blijft beschikbaar voor mensen die deze hulp echt nodig hebben en niet zelf kunnen betalen. Medische zorg zoals verpleging valt straks onder de reguliere zorgverzekering.

Ten derde gaan gemeenten samen met sociale partners werkbedrijven oprichten om mensen in **110** de bijstand of met een arbeidsbeperking te helpen bij het vinden van een baan. Werkgevers en overheid stellen zich samen garant voor 125.000 extra banen in 2026. Als blijkt dat dit aantal niet wordt gehaald, worden bedrijven alsnog verplicht een percentage van hun personeel te rekruteren uit mensen met een arbeidsbeperking. Het wetsvoorstel daartoe ontvangt u dit najaar.

115 In aansluiting hierop worden ook de Werkloosheidswet en het ontslagrecht gemoderniseerd. De WW krijgt een meer activerend karakter. Sociale partners nemen het voortouw bij begeleiding van werk naar werk, bijvoorbeeld via scholing. De regering beperkt het publiek gefinancierde deel van de WW tot 24 maanden. Sociale partners nemen de verantwoordelijkheid voor een privaat gefinancierd deel van de WW. Dat legt een extra **120** prikkel bij werkgevers en werknemers om te investeren in de kwaliteit van mensen. Werknemers die ontslagen dreigen te worden, ontvangen een scholingsbudget. Flexwerkers krijgen meer zekerheid en meer bescherming. Het ontslagrecht wordt eerlijker en eenvoudiger door één ontslagroute voor te schrijven voor alle werknemers.

Op het gebied van de woningmarkt nam de regering eerder al besluiten, zoals het verplicht **125** annuïtair aflossen bij nieuwe hypotheeklen als voorwaarde voor de aftrek van hypotheekrente. Met ingang van 2014 wil de regering de maximale aftrek voor de eigen woning geleidelijk terugbrengen naar 38 procent. Dit zal gebeuren in 28 jaarlijkse stappen van een half procent. De opbrengst van deze maatregel komt ten goede aan mensen met een middeninkomen via een verlenging van de derde belastingschijf. Om de huurmarkt te **130** hervormen, kiest de regering voor inkomensafhankelijke huurverhogingen. De extra inkomsten hiervan worden bij de woningcorporaties afgeroomd door middel van een verhuurdersheffing.

Met deze binnenlandse hervormingen bereidt de regering Nederland voor op de toekomst. Daarbij moet vanwege een groeiende internationale verwevenheid onverminderd aandacht **135** zijn voor ontwikkelingen buiten onze landsgrenzen.

Onze open economie heeft ons veel gebracht, maar maakt ons land ook extra kwetsbaar in tijden van internationale crisis en stagnatie. Samenwerking met andere landen, en zeker met die om ons heen, is in het belang van Nederland. De laatste jaren is gebleken hoe de ontwikkelingen in de Europese Unie van betekenis zijn voor de economische, sociale en **140** politieke toekomst van ons land. Nederland moet daarom in de Europese Unie een actieve rol spelen.

Een stevig fundament onder de euro is cruciaal. Daarom maakt de regering zich sterk voor de totstandkoming van een bankenunie. Houdbare tekorten en versterking van de economische structuur blijven de aandacht vragen. Kansen om de concurrentiekracht en het groeivermogen **145** van de lidstaten te versterken, liggen op de Europese interne markt. Die kent op sommige terreinen nog te veel belemmeringen. Daarnaast kan de handel met landen buiten de Europese Unie een impuls krijgen door vrijhandelsakkoorden te sluiten met onder meer de Verenigde Staten en Japan. Een speerpunt voor de regering is de discussie over het takenpakket van de Europese Unie. Een aantal zaken kunnen lidstaten beter zelf regelen, zoals belastingen, **150** sociale zekerheid, pensioenen, zorg en onderwijs. De regering zal hierin het voortouw nemen en het gesprek hierover aangaan met de andere lidstaten.

Ook buiten de Europese Unie heeft Nederland een lange traditie van internationale samenwerking. Dat werd onlangs nog zichtbaar tijdens de viering van honderd jaar Vredespaleis. Volgend jaar is ons land gastheer van de Nuclear Security Summit, waar leiders **155** vanuit de hele wereld afspraken zullen maken om nucleair terrorisme tegen te gaan. Het recente geweld en de humanitaire noodsituatie in Syrië onderstrepen de noodzaak van een internationale rechtsorde met een sterke nadruk op het humanitaire recht. Onveiligheid en instabiliteit in kwetsbare regio's beïnvloeden onze vrijheid, veiligheid en welvaart. Dit vraagt om een krijgsmacht die op zijn taken berekend is en die in Nederland en het buitenland kan **160** opereren om de belangen van ons land veilig te stellen. In de nota 'In het belang van Nederland' geeft de regering concreet aan hoe die krijgsmacht eruitziet en welke aanpassingen daarvoor noodzakelijk zijn. Over de hele wereld zijn Nederlandse mannen en vrouwen actief om de internationale rechtsorde te beschermen. Zij verdienen onze grote dank en waardering voor hun moeilijke werk.

165 Met de 'nieuwe agenda voor hulp, handel en investeringen' geeft de regering vorm en inhoud aan de doelstelling om klassieke vormen van ontwikkelingshulp te verbinden met versterking van handelsrelaties. Het is een combinatie die wederzijds voordeel biedt. Zo heeft het Nederlandse bedrijfsleven veel expertise in waterbeheer. Hiermee helpen we landen in alle delen van de wereld hun waterproblemen op te lossen.

170 De staatsrechtelijke relatie tussen Nederland en de Caribische delen van het Koninkrijk is in 2010 veranderd. Sindsdien is er steeds meer aandacht voor samenwerking op economisch terrein. Dat is profijtelijk voor alle partijen. Het draagt ook bij aan de noodzakelijke financiële zelfstandigheid en stabiliteit van de Caribische eilanden, die ik binnenkort samen met Koningin Máxima alle zes zal bezoeken.

175 Leden van de Staten-Generaal,

Om de kracht en kwaliteit van onze samenleving vast te houden, zijn veranderingen noodzakelijk, die voor iedereen dragelijk moeten zijn. Aan de opdracht die daaruit voortvloeit, wil de regering in het parlementaire jaar dat voor ons ligt met volle inzet werken, samen met u. De vraagstukken waarover u zich gaat buigen, zijn complex en ingrijpend. U

180 mag zich in uw zware taak gesteund weten door het besef dat velen u wijsheid toewensen en met mij om kracht en Gods zegen voor u bidden.

Bijlage VI Overzichtstabel metaforische crisisframes De Grote Depressie

Metaforische crisisframes tijdens De Grote Depressie 1929-1939		
	Jaar	Regel
<i>Crisis als bedreiging</i>		
Een donkere schaduw wordt door de ingetreden crisis geworpen over den toestand van 's Rijks financiën.	1930	17-18
Op onrustbarende wijze is zij [de wereldcrisis] thans dieper doorgedrongen.	1931	7
Voor de gezondheid van 's Lands financiën vormt de felle en hardnekkige crisis een ernstige bedreiging.	1931	17-18
Elke ernstige poging om door gemeenschappelijk overleg en in onderling vertrouwen verbetering te brengen in den toestand van economische ontredde ring is van Mijne medewerking verzekerd.	1931	44-46
Terwijl deze tijd van druk de bindendverklaring der collectieve arbeidsovereenkomsten aan urgentie doet verliezen, versterkt hij de wenschelijkheid eener wettelijke bedrijfsorganisatie	1931	50-52
In dit plechtig oogenblik, Leden van de Staten-Generaal, nu een nieuwe zitting van de Volksvertegenwoordiging een aanvang neemt, richten Mijne gedachten zich meer dan ooit op den duisteren tijd, dien het Vaderland beleeft.	1932	2-4
Zonder voorbeeld in de geschiedenis zijn de economische verhoudingen over heel de wereld ontredde ; onweersaanbaar grijpen de gevolgen der crisis steeds verder om zich heen en nog steeds kondigen zich geen betrouwbare teekenen van kentering aan.	1932	7-10
Nieuwe belemmeringen in het handelsverkeer tusschen de volkeren werden toegevoegd aan de vele, welke reeds ten vorigen jare de crisis verscherpten.	1932	11-13
Nevens voortzetting van de werkloozenzorg stelt handhaving van het peil van sociale voorziening , in betere tijden bereikt, de uiterste eischen aan het zoozeer verminderde draagvermogen der Natie.	1932	28-30
De sterke daling van het nationale inkomen en de diepe inzinking, welke het economische leven vertoont, oefenen een noodlottigen invloed op de opbrengst van 's Rijks middelen.	1932	31-32
De reeds jaren aanhoudende afbrokkeling onzer welvaart doet ook in sterke mate haar invloed gelden op den toestand der publieke geldmiddelen en heeft het evenwicht tusschen uitgaven en inkomsten op verontrustende wijze gestoord.	1933	19-23
De economische omstandigheden en, in verband daarmee, de financieele toestand in Nederlandsch-Indië blijven groote zorg eischen.	1933	62-64

Hoewel het huidige tijdsgewricht niet bevorderlijk is aan de ontplooiing der internationale samenwerking en het uitgroeien van den Volkenbond, blijf Ik hopen, dat de ontwikkeling van de organisatie der Statengemeenschap zich eerlang weer in opgaande lijn zal gaan bewegen.	1933	84-87
Hoewel men nog niet zeggen kan, dat de internationale politieke toestand voor Nederland aanleiding geeft tot bezorgdheid en hoewel het tot voldoening stemt, dat het vriendelijke karakter, hetwelk onze verhoudingen tot de andere Mogendheden pleegt te dragen, ongerept bewaard bleef , volgt de Regeering nochtans de ontwikkeling der verhoudingen in en met het buitenland met bijzondere nauwlettendheid.	1935	5-9
Met uitzondering van Curaçao, waar de toestand bevredigend is te achten, vordert de economische en financieele toestand in de overzeesche gewesten nog de voortdurende zorg der Regeering.	1936	45-47
Bij sommige Europeesche bedrijven in Nederlandsch-Indië valt eenige verbetering in den toestand waar te nemen, doch onder de inheemsche bevolking van Java zijn, ondanks alle inspanning der Indische Regeering, de omstandigheden nog onbevredigend.	1936	47-49
Kon Ik ten vorigen jare in Uw midden gewagen van hoop op verbetering in den economische toestand des Lands , de gang van zaken sinds dat tijdstip heeft deze hoop niet in vervulling doen gaan.	1938	6-8
Onder sombere omstandigheden kom ik heden in Uw midden.	1939	2
<i>Crisis als beproeving</i>		
Het bedrijfsleven in Nederlandsch-Indië ondervond den terugslag der voor sommige landbouwproducten ongunstige verhoudingen op de wereldmarkt.	1929	62-63
Daar echter de crisis de gehele menschheid drukt , is zelfs van de best voorbereide en ten uitvoer gelegde maatregelen weinig vrucht te verwachten, indien zij niet door oprechte internationale samenwerking in hun kracht worden versterkt.	1930	11-13
Reeds in het afgelopen jaar deed de wereldcrisis haar druk zwaar voelen op het bedrijfsleven , zoowel in het Rijk in Europa, als in de overzeesche gewesten.	1931	5-6
Moest reeds het vorige jaar er op worden gewezen, dat door de ontwrichting van het economische leven verschillende takken van land- en tuinbouw moeilijke tijden doormaken ; naast deze worden sedert geruimen tijd ook de nijverheid en de handel zwaar getroffen.	1931	7-10
Ik weet, dat de Regeering, als zij het hoofd wil bieden aan de crisis , niet tevergeefs een beroep op de natie zal doen.	1931	29-30
Mij wederom in Uw midden bevindende , gevoel Ik Mij allereerst	1933	2-4

doordrongen uiting te geven aan Mijn gevoelens van medeleven in de moeilijke omstandigheden, waarin ons Volk nog steeds verkeert.		
Meer nog dan een jaar geleden ondervinden ook wij de gevolgen van de geestelijke en economische ontreddeering, waaronder de geheele wereld heeft te lijden.	1934	6-7
Alle bedrijfstakken ondergaan den druk der tijden ; vele ervan zijn zelfs zeer zwaar getroffen.	1934	8
De verhoudingen in de landen waarmee wij economisch het nauwst verbonden zijn, doen voorts de vrees opkomen, dat nog zwaardere druk te verwachten is.	1934	9-11
De talrijke en zware tegenslagen op economisch gebied, gepaard aan verschillende gebeurtenissen op ander terrein, roepen licht geestelijke verwarring te voorschijn.	1934	43-44
In deze zorgvollen tijd Mij wederom in Uw midden bevindend, gevoel ik Mij doordrongen allereerst uiting te geven aan Mijne deelneming in het lot van allen, die onder den druk der tijden gebukt gaan.	1935	1-4
Dit is te meer geboden omdat de offers, welke in de huidige omstandigheden gebracht moeten worden voor de defensie, alsmede die, welke nu reeds gedurende een reeks van jaren gevorderd worden voor de bestrijding der werkloosheid en de lenging van haar gevolgen, zeer zware eisch aan de publieke kassen stellen.	1938	37-41
Het economisch leven van ons land, dat zich den laatsten tijd in belangrijke mate had hersteld, wordt door den uitgebroken oorlog in al zijn geledingen zwaar getroffen.	1939	22-23
Crisis als exogeen verschijnsel		
In zulk een mate nam de wereldcrisis in omvang en hevigheid toe, dat zij, evenals in andere landen, het regeerbeleid moet beheerschen.	1931	11-13
Ook in Nederlandsch-Indië zal onder inspanning van alle krachten moeten worden gestreefd naar aanpassing, zoo spoedig mogelijk, van 's Lands huishouding aan de ernstige inzinking der opbrengst van nagenoeg alle bronnen van inkomsten.	1931	23-25
Onze landbouw en nijverheid worden evenzeer als onze handel en scheepvaart door deze wijzigingen in de economische wereldstructuur voor eischen van aanpassing gesteld , waarbij leiding, hulp, zelfs drang van de zijde der Regeering, in toenemende mate noodzakelijk zullen blijken.	1933	9-12
Voortbrenging, handel en verkeer zoeken tastend den weg in de wanorde van de talrijke en vaak meest onverwachte	1934	12-13

verschuivingen op economisch gebied.		
<i>Crisis als aanleiding</i>		
De ernstige wil, die de Regeering bezielt, met Gods hulp het schip van Staat in veilige haven te sturen, kan slechts leiden tot het doel, indien ons Volk in al zijn lagen zich de werkelijkheid onverbloemd voor oogen stelt.	1932	5-7
Evenzeer als in de donkerste dagen zijner roemrijke geschiedenis behoeft ons Volk thans eendracht ter ontplooiing van al zijn stoffelijke en zedelijke krachten. Op den voorgrond trede daarom wat de Natie vereenigt, niet wat haar verdeelt.	1932	43-45
Op het gebied van het executierecht worden voorzieningen voorbereid, welke in de bijzondere tijdsomstandigheden geboden zijn.	1933	50-51
Zoowel van Overheidswege als van particuliere zijde wordt het mogelijke gedaan om de gevolgen van de crisis te verzachten.	1933	72-74
Onder deze snel wisselende omstandigheden moet in het Regeeringsbeleid kracht gepaard gaan met behoedzaamheid en voorzichtige aanpassing.	1934	14-15
Naarmate de moeilijkheden en belemmeringen, welke onze buitenlandsche handel schier allerwege ondervindt, bestendig blijven, zal een doeltreffende, snelle berichtgeving voor handel, nijverheid en scheepvaart tot een meer gebiedende noodzakelijkheid worden.	1935	30-32
Zoolang de economische omstandigheden , ook in het buitenland, daartoe noodzaken, zal –intusschen de bemoeienis der Overheid met het economisch leven in haar tegenwoordigen vorm en het verleenen van steun op menig gebied nog niet kunnen worden gemist.	1936	16-18
Zoowel voor het Rijk als voor de gemeenten moet daarom de grootste voorzichtigheid het financieele beleid blijven beheerschen. Aan de verdere doorwerking van de aanpassing en een daaruit voortvloeiende opleving van het bedrijfsleven mag de hoop verbonden worden , dat zij ook een gunstigen invloed op den stand der openbare geldmiddelen zal gaan oefenen, zoodat de de financieele vooruitzichten langzamerhand minder donker zullen worden.	1936	21-26
Al is er veel, dat ernstige zorg blijft baren, een hartelijke samenwerking tusschen Volksvertegenwoordiging en Regeering, steunend op een eensgezinden volksgeest, zal ons, onder de hulpe van den Almachtigen God, Die ons sterkte en wijsheid moge schenken, het volbrengen der taak, die voor ons ligt, mogelijk maken.	1936	57-60
Alle maatregelen, die der Regeering doelmatig voorkomen om het proces van herstel uit de langdurige depressie te bevorderen,	1937	7-9

zullen harerzijds worden genomen of aan Uwe goedkeuring onderworpen.		
Buiten hetgeen op economisch-sociaal terrein en op het gebied der defensie onvermijdelijke is tot behoud en versterking van de Nederlandsche volkskracht , zullen vele op zich zelf gewenschte of nuttige maatregelen, waaronder die op het gebied van onderwijs, dan ook eerst ter hand genomen kunnen worden, wanneer de inwendige positie van het budget voldoende zal zijn versterkt.	1937	74-80
In verband met het feit, dat de wijzigingen in de economische verhoudingen op het gebied van den landbouw meer en meer van blijvenden aard blijken te zijn , is het gewenscht, dat aan de genomen maatregelen een organisatie ten grondslag wordt gelegd , waarbij in het bijzonder gelet zal worden op handhaving der bij het landbouwbedrijfsleven behoorende eigen verantwoordelijkheid.	1938	48-52
<i>Crisis als illustratie</i>		
Met de bede, dat God Mijn Volk in deze moeilijke tijden moge sterken, en levend in het vertrouwen, dat het in staat zal blijken onder verhoogde krachtinspanning moedig en waardig te dragen hetgeen onvermijdelijk is , verklaar Ik de gewone zitting der Staten-Generaal geopend.	1933	90-93
In deze tijden van zware beproeving, zoo voor het Vaderland als voor Mijn Huis , Mij wederom in Uw midden bevindend, is het Mij eene behoefte allereerst uiting te geven aan Mijn warmen dank voor de treffende bewijzen van genegenheid en verknochtheid , die Ik gedurende de laatste maanden uit alle kringen van ons Volk heb mogen ontvangen.	1934	2-5
Nog altijd levend in een zorgelijken tijd, erken Ik met dankbaarheid, dat Mijn Volk gedurende het afgelopen jaar zijn geestkracht heeft weten te behouden en is blijven worstelen, om de moeilijkheden, waaronder wij gebukt gaan, te overwinnen.	1936	9-11
In sommige takken van nijverheid heeft het streven naar aanpassing bij de sterk gewijzigde omstandigheden tot resultaten geleid, die de hoop wettigen, dat, bij verdere doorwerking, de ondervonden druk allengs zal afnemen.	1936	13-15
De betrekkingen met andere Mogendheden zijn vriendschappelijk . Waar nu hier dan daar de internationale verhoudingen onder zoo zwaren druk zijn gesteld , stemt zulks tot bijzondere voldoening.	1936	33-34
Hoewel de internationale verhoudingen aanleiding geven tot bezorgdheid, bleef het vriendschappelijk karakter , hetwelk onze verhouding tot andere mogendheden pleegt te dragen, ongerept bewaard.	1937	44-46

Bijlage VII Overzichtstabel metaforische crisisframes Eerste oliecrisis

Metaforische crisisframes tijdens Eerste oliecrisis 1973-1974		
	Jaar	Regel
<i>Crisis als bedreiging</i>		
De scherp gestegen prijzen van grondstoffen en energie hebben in de wereld het gevaar opgeroepen van economische teruggang en grote werkloosheid.	1974	25-26
In deze tijd van toenemend geweld vraagt de bescherming van persoon en goed bijzondere zorg. Het onderzoek naar de oorzaken van de verruwing zal worden verdiept.	1974	92-93
<i>Crisis als beproeving</i>		
Onze voorspoed kan niet verhullen dat in onze maatschappij gevoelens van verontrusting, bedreiging en vervreemding toenemen.	1973	6-7
<i>Crisis als exogeen verschijnsel</i>		
Al heeft Nederland de energiecrisis naar verhouding goed doorstaan , de uitvoering van het wetgevend program van het kabinet is er wel door vertraagd .	1974	29-30
<i>Crisis als aanleiding</i>		
Om voor het anti-inflatiebeleid zo gunstig mogelijke voorwaarden te scheppen heeft de regering besloten tot opwaardering van de gulden en afkondiging van een daarbij aansluitende prijsmaatregel.	1973	79-81
De regering heeft voor ogen het omlaag schroeven van de inflatie, het terugdringen van de werkloosheid , het verminderen van bestaande ongelijkheid en achterstand. Om dat te bereiken zijn ingrijpende maatregelen nodig. Zij stelt die maatregelen voor in de overtuiging, dat waar offers worden gevraagd, ook het uitzicht wordt geboden op een samenleving, waarin de mensen zich meer thuis zullen kunnen voelen.	1973	173-177
<i>Crisis als illustratie</i>		
-	-	-

Bijlage VIII   Overzichtstabel metaforische crisisframes Tweede oliecrisis

Metaforische crisisframes tijdens Tweede oliecrisis 1979-1980		
	Jaar	Regel
<i>Crisis als bedreiging</i>		
In de jaren tachtig, aan de vooravond waarvan wij nu staan , zullen zich waarschijnlijk ingrijpende veranderingen voltrekken in de internationale en de nationale samenleving.	1979	2-3
Immers, wij zouden toch al te maken krijgen met een slechts geringe economische groei . Er zal veel minder te verdelen zijn dan in de uitbundige jaren zestig en zelfs minder dan in het nabije verleden.	1979	7-10
De werkgelegenheid in de marktsector staat onder zware druk . De drastische stijging van de energieprijzen vormt een ernstige bedreiging .	1979	35-36
In alle hoog geïndustrialiseerde landen wordt het leefmilieu bedreigt. Het moet ons deel van onze welvaart waard zijn, die bedreiging af te wenden .	1979	61-62
Economische groei heeft ons land ook voor het komende jaar niet of nauwelijks te verwachten. Financiële armslag om de economie op te stuwen hebben we niet .	1980	9-10
Het beslag dat de overheid en de sociale voorzieningen, waaronder de gezondheidszorg, leggen op het nationaal inkomen is sinds 1950 meer dan verdubbeld. In de jaren zeventig zijn de kosten van die voorzieningen zeer sterk gestegen. Een voortzetting van die ontwikkeling in de jaren tachtig zou onze economie ontwrichten .	1980	24-27
<i>Crisis als beproeving</i>		
Onder een economisch ongunstig gesternte hervat U vandaag Uw werkzaamheden. Zware beslissingen moeten worden genomen . De regering biedt U in de toelichtingen op de heden in te dienen begroting een samenspel van plannen aan waarmee gepoogd wordt het hoofd te bieden aan de problemen van nu en van naderende toekomst.	1979	131-134
Veel ondernemingen, ook in het midden- en kleinbedrijf, kunnen het hoofd niet of nauwelijks meer boven water houden , laat staan dat zij nog bij machte zouden zijn investeringen tot vervanging of uitbreiding te doen .	1980	49-51
In het jaar dat voor U ligt moeten ingrijpende beslissingen worden genomen en pijnlijke keuzen gemaakt om te bewerkstelligen dat Nederland zijn economische problemen te boven komt. Wij kunnen het tijd keren, mits het besef van saamhorigheid sterker	1980	141-144

blijkt dan de gerichtheid op eigenbelang, mits onverschilligheid wijkt voor verantwoordelijkheidszin.		
<i>Crisis als exogeen verschijnsel</i>		
Willen we de totaliteit van die voorzieningen en ook de werkgelegenheid op peil houden , dan is de matiging van de particuliere inkomens noodzakelijk.	1979	16-18
In het voorbije jaar heeft opnieuw een golf van prijsstijgingen voor olie en andere energiedragers, de wereld overspoeld.	1980	5-6
De wereldhandel hapert.	1980	7
Nederland komt klem te zitten.	1980	10-11
<i>Crisis als aanleiding</i>		
Nederland zal om een levensvatbare bedrijvigheid te behouden een aantal produkties geleidelijk moeten opgeven en veel meer aan innovaties moeten doen dan tot dusver.	1979	36-38
De regering blijft in de Verenigde Naties, in de Europese Gemeenschap en waar het maar dienstig is de noodklok luiden voor de honderden miljoenen die zelfs nog het allernodigste ontberen. Hierbij gaat het niet alleen om het ter beschikking stellen van geld of goederen, maar vooral om het herzien, ondanks alle weerstand daartegen , van de economische orde in de wereld.	1980	76-80
<i>Crisis als illustratie</i>		
Al krijgt ook Nederland zijn deel te verwerken van de economische teruggang die tal van landen treft, wij zijn in de wereld nog steeds een welvarende natie.	1980	71-72

Bijlage IX Overzichtstabel metaforische crisisframes Internetzeepbel

Metaforische crisisframes tijdens Internetzeepbel 2001-2002		
	Jaar	Regel
<i>Crisis als bedreiging</i>		
Dankzij de inzet van zeer velen staat Nederland er nu in menig opzicht beter voor. Waakzaamheid is echter geboden , temeer nu de wereldeconomie een minder gunstige ontwikkeling doormaakt.	2001	16-18
In de afgelopen jaren leken wij in de Nederlandse samenleving te kunnen vertrouwen op een aantal zekerheden: een voortgaande groei van de economie en veiligheid tegen aanvallen van buitenaf . Het zijn echter schijnzekerheden gebleken. De economische groei is vanaf het midden van vorig jaar bijna tot stilstand gekomen; de werkloosheid loopt weer op.	2002	2-5
De beleidsvoornemens staan onder druk omdat de economische vooruitzichten aanzienlijk slechter zijn dan vorig jaar werd verwacht.	2002	188-189
<i>Crisis als beproeving</i>		
In hoog tempo voltrekken zich nieuwe ontwikkelingen die om tijdige en adequate antwoorden vragen , ook in Europees en internationaal verband. Dit vergt een groot aanpassingsvermogen en krachtige inspanningen van burgers , overheid en bedrijfsleven, zeker nu de economische vooruitzichten minder gunstig zijn.	2001	212-215
Tevens is duidelijk gebleken dat veel burgers een gevoel van onbehagen hebben over ontwikkelingen in onze samenleving: een toenemende onveiligheid die als bedreigend wordt ervaren , een grote instroom en onvoldoende integratie van nieuwkomers, en achterblijvende kwaliteit onder meer in de zorg en in het onderwijs.	2002	7-11
De regering ziet zich nu voor de zware taak geplaatst om het goede daarvan te behouden, en de onvolkomenheden die er zijn in alle duidelijkheid en met daadkracht aan te pakken. De teruglopende economische groei noopt tot een ingrijpend pakket maatregelen . Daarnaast wil de regering gehoor geven aan de indringende opdrachten die de kiezers haar hebben meegegeven : de veiligheid in ons land moet worden verhoogd, regels moeten worden nageleefd, integratie van minderheden moet worden versneld en de kwaliteit en organisatie van collectieve voorzieningen moeten verbeteren.	2002	13-20
In deze moeilijke omstandigheden zullen burgers er in koopkracht op achteruitgaan .	2002	204-205
<i>Crisis als exogeen verschijnsel</i>		
De internationale conjunctuur is ingezakt . Hoge prijzen van aandelen en van huizen hebben tot een vertekening van de	2002	192-194

welvaart geleid.		
In het licht van deze ernstige economische situatie ziet de regering zich genoodzaakt maatregelen te nemen om het perspectief op tijdige aflossing van de staatsschuld te behouden.	2002	201-202
<i>Crisis als aanleiding</i>		
Voorop staat de noodzaak van verantwoord evenwicht: tussen economische dynamiek en sociale rechtvaardigheid, tussen individuele ontplooiing en wederzijdse verantwoordelijkheid.	2001	215-217
Zowel een sterke stad als een vitaal platteland is noodzakelijk voor een duurzame ontwikkeling van ons land.	2002	124-125
Met deze begroting wil de regering tegemoetkomen aan de onzekerheden, problemen en ambities in de maatschappij, in het besef dat niet alle oplossingen op korte termijn bereikbaar zijn. Zij doet deze voorstellen wetende dat alleen resultaten kunnen worden geboekt vanuit een gemeenschappelijke inspanning in de samenleving. De regering wil samen met u haar doelstellingen realiseren en ziet daartoe uit naar vruchtbaar overleg.	2002	217-221
<i>Crisis als illustratie</i>		
-	-	-

Bijlage X Overzichtstabel metaforische crisisframes Kredietcrisis

Metaforische crisisframes Kredietcrisis 2007-heden		
	Jaar	Regel
<i>Crisis als bedreiging</i>		
Vrede en veiligheid staan op veel plaatsen onder druk. Duurzame economische groei is niet vanzelfsprekend.	2008	4-5
De uitgangspositie van Nederland is positief, maar door het inzakken van de wereldhandel zal de economische groei volgend jaar lager zijn dan verwacht. De schuldencrisis in Europa kan ook onze economie raken. Omdat Nederland zeer afhankelijk is van de handel met het buitenland, zijn wij extra kwetsbaar.	2011	6-9
De groei van de economie blijft wereldwijd achter bij de verwachtingen. Mede door de schuldencrisis in enkele landen binnen de eurozone is de economische crisis dieper en hardnekkiger dan eerder voorzien. Nederland, met zijn open en internationaal georiënteerde economie, wordt door dit alles bijzonder getroffen.	2012	18-21
De Europese samenwerking, die ons land zoveel heeft gebracht, staat door de schuldencrisis onder druk.	2012	65-66
Er zijn voorzichtige signalen dat het einde van de mondiale crisis in zicht is. Daarmee ontstaat ook voor ons land perspectief op herstel. Dat neemt niet weg dat de Nederlandse economie kampt met een aantal specifieke problemen van structurele aard, waaronder de schuldenlast van de overheid en huishoudens en de vermogenspositie van banken.	2013	21-24
<i>Crisis als beproeving</i>		
De gevolgen zullen nog lang gevoeld worden.	2009	7
Door dit alles groeit bij velen de onzekerheid over de toekomst.	2009	8-9
Zelfs bij een gemiddelde economische groei van twee procent zal de staatsschuld blijven toenemen met ongeveer vijfendertig miljard euro per jaar. Hoewel de economie volgend jaar weer voorzichtig lijkt te verbeteren, blijven de opgaven waar we voor staan aanzienlijk.	2009	37-41
De recessie verzwaart de opgaven waar alle landen samen voor staan om armoede te bestrijden en klimaatverandering aan te pakken.	2009	106-107
Ons land staat voor een uitzonderlijke, maar geenszins onmogelijke opgave. Met vastberadenheid en met de bereidheid tot verandering kunnen wij de kansen benutten voor een economisch en sociaal krachtig Nederland. De regering doet daartoe een beroep op alle Nederlanders en een ieder die in Nederland woont. Er rust een verantwoordelijkheid op ons allen, jong en oud, burgers en bestuurders, werknemers en werkgevers.	2009	126-130

Lange tijd en wereldwijd zullen de gevolgen van de financieel-economische crisis voelbaar blijven. Een ingrijpend pakket van ombuigingen is nu noodzakelijk om de positie van ons land ook op de lange termijn te verbeteren.	2010	6-8
Vast staat dat veel aandacht en inspanning van U zal worden gevraagd bij de zwaarwegende beslissingen die nodig zijn om onze economische en sociale problemen het hoofd te bieden.	2010	143-145
Het jaar dat voor ons ligt, wordt dan ook een jaar van ingrijpende bezuinigingsmaatregelen, die alle Nederlanders raken.	2011	17-18
De regering is er echter evenzeer van doordrongen dat een solide begroting hand in hand moet gaan met hervormingen die het groeivermogen van de Nederlandse economie versterken. Vanuit deze visie wil de regering de problemen van vandaag aanpakken en de kansen voor morgen creëren.	2011	18-22
Daarmee kunnen we een bijdrage leveren aan de oplossing van complexe vraagstukken zoals klimaatverandering en grondstoffenschaarste, en tegelijkertijd onze economie versterken. Een goed werkende interne Europese markt en een stabiele euro zijn essentieel voor de economische doelstellingen van het regeringsbeleid.	2011	55-59
De huidige economische situatie vraagt om maatregelen. Het bezuinigingspakket dat de regering u voorlegt, is dan ook omvangrijk. De voorstellen raken de koopkracht van alle Nederlanders. De groeiende economische en maatschappelijke onzekerheden stellen ons incasseringsvermogen op de proef.	2011	139-142
Twee eeuwen later, en in een heel andere maatschappelijke en staatkundige context, staat ons land opnieuw voor een opgave die om grote veerkracht vraagt. De financiële en economische crisis die de wereld sinds 2008 in haar greep houdt, raakt ook Nederland hard.	2012	10-12
Onder de huidige omstandigheden is het begrijpelijk dat mensen zich zorgen maken over hun baan, hun pensioen, de waardeontwikkeling van hun huis en de toekomst van hun kinderen. De regering beseft dat zij bij het gezond maken van de overheidsfinanciën en het veiligstellen van toekomstige welvaart belangrijke offers vraagt van alle Nederlanders. Ook als de economie en het consumentenvertrouwen weer aantrekken, is het realistisch te veronderstellen dat groeicijfers in de toekomst lager zullen zijn dan we in het recente verleden gewend waren.	2012	25-31
In het Caribische deel van het Koninkrijk staan relatief kleine landen voor grote uitdagingen. De economische crisis laat zich ook daar voelen. De nieuwe staatkundige structuren zijn nog	2012	90-92

jong.		
Sinds vijf jaar kampt Nederland met de economische crisis. De gevolgen worden steeds voelbaarder.	2013	18-20
De regering wil het groeivermogen van de Nederlandse economie versterken. Dit legt de basis voor het creëren van banen en herstel van vertrouwen bij mensen en bedrijven. De noodzakelijke hervormingen kosten tijd en vragen om doorzettingsvermogen.	2013	25-27
<i>Crisis als exogeen verschijnsel</i>		
Duurzame economische groei spreekt niet vanzelf. De wereldeconomie kampt met tegenslagen. Overal neemt de vraag naar voedsel en energie toe en stijgen de prijzen. De crisis op de financiële markten vertraagt ook in ons land de groei.	2008	32-34
Bovendien hebben ontsporingen in de financiële sector het vertrouwen in instituties en hun bestuurders aangetast.	2009	7-8
Aanvullende voorstellen om het jaarlijkse tekort op de begroting terug te dringen , zijn onvermijdelijk. Noodzakelijke middelen om de economie te stimuleren heeft de regering reeds ingezet. Niet langer kan dit beleid ongewijzigd worden gecontinueerd.	2010	11-13
<i>Crisis als aanleiding</i>		
Centraal in de begrotingsvoorstellen voor 2009 staan een intensieve internationale samenwerking, optimale kansen voor duurzame economische groei en een leefomgeving die mensen houvast en vertrouwen biedt.	2008	8-10
Samenwerking in Europees verband is eveneens cruciaal bij het realiseren van duurzame economische groei.	2008	29-30
Het bedrijfsleven en de financiële sector zijn essentieel voor een krachtige economie. De regering maakt meer ruimte voor ondernemerschap. De belastingvrijstelling voor winst in het midden- en kleinbedrijf wordt verruimd. *	2008	59-61
Economische ontwikkeling is niet mogelijk zonder een adequate infrastructuur. De regering wil de capaciteit van wegen en spoorlijnen vergroten. *	2008	66-67
Wij willen dat ook onze achterkleinkinderen veilig in Nederland kunnen leven. De regering komt volgend jaar met een voorstel voor een Deltawet die het fundament hiervoor zal leggen. Versterking van de economische structuur dient hand in hand te gaan met de zorg voor natuur en milieu. *	2008	76-79
Met de maatregelen die de regering zich voorneemt voor 2009 wil zij het zelfbewustzijn van ons land vergroten en de fundamenten van onze economie en onze samenleving versterken.	2008	165-167
Alleen samen kunnen we werken aan een goede toekomst. Samen maken we Nederland sterker.	2008	170-171
De huidige tijd vraagt om vastberadenheid en bereidheid tot	2009	2-3

verandering. De wereldwijde financiële en economische crisis heeft ook Nederland hard geraakt.		
Het is de ambitie van de regering onzekerheden om te buigen naar herstel. De noodzakelijke veranderingen bieden perspectief op een economisch en sociaal krachtig Nederland.	2009	10-12
In het najaar van 2008 heeft de regering met kracht ingegrepen in de financiële sector teneinde spaartegoeden van burgers en financiering van bedrijven veilig te stellen en instorten van de economie te voorkomen.	2009	15-17
Ook dient de regering vandaag een voorstel in voor een Crisis- en herstelwet, gericht op versnelling van procedures voor infrastructurele projecten. Dit biedt een basis voor meer dynamiek in de economie en daarmee voor meer werkgelegenheid.	2009	27-29
Ook dient de regering vandaag een voorstel in voor een Crisis- en herstelwet, gericht op versnelling van procedures voor infrastructurele projecten. Dit biedt een basis voor meer dynamiek in de economie en daarmee voor meer werkgelegenheid.	2009	27-29
In de jaren dat de Nederlandse economie krimpt , worden de overheidsuitgaven niet verlaagd. Al deze en andere maatregelen vangen de gevolgen van de recessie op korte termijn zo veel mogelijk op. Voor de jaren daarna bevat deze begroting voorstellen die de basis bieden voor herstel van de overheidsfinanciën.	2009	30-33
De heroverwegingen moeten er ook toe leiden dat onderwijs, kennis, innovatie en ondernemerschap doelgerichter worden ingezet om economische groei te bevorderen.	2009	66-68
De heroverwegingen hebben tot doel fundamentele keuzes te maken met het oog op een economisch en sociaal krachtig Nederland.	2009	70-72
Het matigen van de loonontwikkeling draagt bij aan meer werkgelegenheid en aan een eerlijke verdeling van de lasten van de economische recessie tussen werkenden en niet-werkenden, tussen de collectieve sector en de marktsector, tussen hogere en lagere inkomens en tussen jong en oud.	2009	73-76
De economische recessie heeft ook morele tekortkomingen blootgelegd in het functioneren van markt en maatschappij. De regering heeft gebreken in de financiële sector binnen en buiten Nederland benoemd en vertaald naar voorstellen voor striktere normering en beter toezicht.	2009	79-82
In deze moeilijke tijd acht de regering het van belang te blijven werken aan een samenleving waarin mensen zich met elkaar verbonden weten , in vrijheid elkaar respecteren en samen verantwoordelijkheid dragen. Goede opvoeding en goed onderwijs liggen ten grondslag aan verantwoordelijk burgerschap.	2009	84-87

Een economische en sociaal krachtig Nederland vereist samenwerking in Europa en een internationale oriëntatie. Nederland heeft veel te winnen bij een duurzame en open wereldeconomie. Ruim zestig procent van onze werkgelegenheid hangt daar rechtstreeks van af.	2009	102-105
Nederland zet zich in voor vrije en eerlijke wereldhandel en beter toezicht op de internationale financiële sector.	2009	105-106
Willen wij daadkrachtig het economisch herstel vorm kunnen geven , dan is stabiel bestuur gewenst.	2010	2-3
In deze moeilijke tijden is het belangrijk houvast te bieden aan alle inwoners van ons land , met een beleid dat gericht is op behoud van werkgelegenheid en versterking van de economie .	2010	24-26
Daarnaast heeft de economische crisis ernstige gevolgen voor de waarde van ons pensioenvermogen. De regering hecht eraan dat de bestaande regelgeving wordt nageleefd, teneinde het vertrouwen op lange termijn te herstellen.	2010	53-55
Vanuit de ambitie om de toekomstige welvaart zeker te stellen, staat de regering een aanpak voor ogen die gebaseerd is op twee met elkaar samenhangende keuzen: gezonde overheidsfinanciën en versterking van het economisch groeivermogen.	2011	11-13
Het spreekt vanzelf dat toekomstige economische groei nauw verbonden is met ons vermogen om te blijven leren.	2011	64-65
De regering is zich zeer bewust van het open karakter van de Nederlandse economie. De toenemende internationale verwevenheid tussen mensen en landen en de verschuivingen in de mondiale verhoudingen vragen om een actieve opstelling in de wereld.	2011	126-128
De regering doet een appèl op iedereen hieraan een bijdrage te leveren. Een appèl om in deze moeilijke periode met elkaar te bouwen aan een sterkere samenleving en een sterkere economie, in de beste tradities van ons land.	2011	145-147
Tegelijkertijd duldt de aanpak van de urgente problemen waar we in eigen land en in Europa voor staan geen uitstel.	2012	16-17
Landen zullen elkaar de maat gaan nemen ten aanzien van binnenlandse hervormingen die nodig zijn voor economische groei.	2012	75-76
Economische diplomatie is nu meer dan ooit noodzakelijk om de crisis het hoofd te bieden.	2012	99-100
Op het terrein van ontwikkelingssamenwerking kiest de regering voor een beleid waarbij versterking van de economische structuur en zelfredzaamheid in elkaars verlengde liggen.	2012	104-105
De begroting voor 2013 die de regering u vandaag aanbiedt, is gebaseerd op de overtuiging dat financiële soliditeit en	2012	123-124

economische groei onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden.		
Door maatschappelijke ontwikkelingen zoals vergrijzing en internationalisering voldoen onze arbeidsmarkt en ons stelsel van publieke voorzieningen niet meer volledig aan de eisen van deze tijd. De financiële en economische crisis heeft dit eens te meer duidelijk gemaakt.	2013	28-30
Voor de lange termijn werkt de regering aan hervormingen die het groeivermogen van de Nederlandse economie versterken en onze publieke voorzieningen aanpassen aan de eisen van deze tijd.	2013	85-87
Een stevig fundament onder de euro is cruciaal. Daarom maakt de regering zich sterk voor de totstandkoming van een bankenunie. Houdbare tekorten en versterking van de economische structuur blijven de aandacht vragen.	2013	142-144
<i>Crisis als illustratie</i>		
Dankzij de inspanningen van de afgelopen jaren staat de Nederlandse economie er relatief goed voor. De werkloosheid is laag. Sinds het jaar 200 is de koopkracht per huishouden gemiddeld met twaalf procent gestegen. Ons pensioenstelsel en andere sociale voorzieningen zijn solide. Alertheid blijft echter geboden. De regering wil deze fundamenteën verder verstevigen door verbetering van de concurrentiepositie, beperking van de inflatie en vergroting van de arbeidsparticipatie.	2008	35-40
De financieel-economische crisis heeft nog eens duidelijk gemaakt hoe verweven Nederland is met de wereld om ons heen. Het wekt vertrouwen dat Europa in een moeilijke tijd slagvaardig kan opereren. Niet alleen op financieel-economisch terrein toont Europa zijn toegevoegde waarde. Ook op het gebied van duurzaamheid worden belangrijke stappen gezet.	2010	109-112
Onze economie en arbeidsmarkt hebben veerkracht laten zien. Daaruit mogen we vertrouwen putten voor de toekomst.	2011	3-5
De regering is verheugd dat vijf partijen dit voorjaar overeenstemming wisten te bereiken over een begrotingsakkoord dat recht doet aan de ernst en omvang van de financieel-economische problemen waar ons land voor staat.	2012	47-50